



IMPRESSUM

1

Uredništvo: Goran Miljan, Ivan Basić, Maja Crnjac, Tin Pongrac,
Naslovnica / Prijelom: Mario Topić, Jasmina Skočilić
Glavni urednik: Ivan Dujmić
Lektorirala: Maja Crnjac
Izdavač: ISHA Zagreb – Klub studenta povijesti
Izdanju časopisa financijski potpomogao Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu
Rukopise primamo na web adresu: isha-zg@net.hr
Tiskano u 200 primjeraka
Tiskara: Zrinski, d. o. o.
ISSN: 1334 - 8302



PRO TEMPOR E

Č A S O P I S
S T U D E N A T A
P O V I J E S T I

Sadržaj

A) Proslov

B) Rasprave · Članci

- Ivan Basić **str. 6.** Rekontekstualizacija Platonovih atlantoloških tekstova
- Dejan Zadro **str. 20.** Inkvizicija u srednjem vijeku
- Tin Pongrac **str. 34.** Plemstvo i plemićka kultura u srednjem vijeku
- Maja Miovec **str. 64.** Menocchiansko čitanje Shakespearea
- Marko Maurović **str. 73.** Josip protiv Josifa

C) Prikazi · Intervju · In memoriam

- Maja Crnjac **str. 85.** Dubrovčani između Mlečana i Ugrâ (Zdenka Janeković Römer, Višegradski ugovor temelj Dubrovačke Republike)
- Goran Miljan **str. 91.** Lynn Hunt – Nova kulturna historija
- Intervju **str. 96.** akademik Tomislav Raukar (razgovarali Iva Žutić i Bojan Smode)
- Tvrtko Jakovina **str. 100.** In memoriam: Filip Potrelica (1933.– 2003.) – najbolji povjesničar Požeštine

d) Bilješke

str. 102.

Proslov

4

Udruženje studenata povijesti ISHA Zagreb pokretač je časopisa Pro tempore. Nakana nam je okupiti što veći broj studenata povijesti u naše Udruženje, koje ove godine (2004.) slavi desetogodišnjicu svoga postojanja. Želja nam je pokretanjem ovog časopisa omogućiti studentima povijesti s Filozofskog ili bilo kojeg drugog fakulteta, u i izvan Hrvatske, objelodanjivanje njihovih kreativnih i/ili istraživačkih radova. S obzirom na tematska opredjeljenja, čitatelji ovoga broja uvidjet će da je većina ovih radova, ali ne i svi, orijentirana na problematiku srednjovjekovnog i ranonovovjekovnog povijesnog razdoblja. Ovisno je to prije svega činjenicom da su studenti druge i treće godine bili ti koji su, poslavši svoje radove uredništvu, da tako kažemo, »probili led«. Sada očekujemo znatno veći broj suradnika i radova za sljedeći broj. Uz istraživačke radove, šaljite nam ocjene i prikaze historiografskih tekstova i knjiga, te izvješća sa znanstvenih skupova.

Budući da smatramo da je svaka znanstvena spoznaja pro tempore i da svaka generacija povjesničara donosi nove ideje, uvjereni smo da Vaše zamisli mogu obogatiti korpus historijskog promišljanja.

Rasprave · Članci

Ivan Basić

Dejan Zadro

Tin Pongrac

Maja Miovec

Marko Maurović

Ivan Basić

studijska grupa: povijest i povijest umjetnosti

6

**Rekontekstualizacija Platonovih
atlantoloških tekstova**

I. Pristup

Animozitet akademske zajednice prema ideji Atlantide zapravo je prešutno prelaženje preko jednog važnog segmenta Platonova djela.

Platon je često ilustrirao svoje ideje anegdotama crpljenim iz bogate riznice grčkih mitova. Iako su pod njegovim perom one često bile radikalno elaborirane i preoblikovane, nijedna nije bila bez prethodnika u grčkom kolektivnom imaginarnom. Osim one o Atlantidi. Stoga je bio optuživan za izmišljanje prošlosti.

Danas je nužno ponovno proučiti i revalorizirati stratigrafiju Platonovih atlantoloških tekstova, te s više povjerenja prema autoru istražiti dodatne razine koje je superponirao na (originalnu?) priču. Platon je bio daleko od jednodimenzionalnog pisca – imao je začudnu sposobnost simultanog pisanja na više značenjskih razina. Ovdje ćemo se prije svega pozabaviti mjestom Atlantide u Platonovom filozofskom sustavu, te dati skicu sâmog Platona, neodvojivu od njegova vremena.

Procjena Platonove Atlantide uključuje toliko disciplina – filozofiju, povijest, arheologiju, mitologiju, geografiju – da ovaj ogled nužno mora podnijeti određene hijate. No, nadamo se da to neće umanjiti njegovu vrijednost u vidu rekontekstualizacije ovog zanemarenog, ali ključnog motiva.

Prije razrade lančane problematizacije koju je potaknula priča o Atlantidi, nužno je ipak u kratkim crtama dati sažetak Platonove priče.

Atlantida nije grčki mit u užem smislu riječi; nijedan mitograf ili pjesnik ne spominje ju prije Platonova vremena. Jedini čovjek koji je tvrdio da o Atlantidi ima čvrste dokaze bio je isti onaj koji ju je uveo u kolektivnu svijest – Platon. Spominje ju u dvama svojim dijalozima, Timeju i Kritiji, u kojima, kao i obično, naslovnim licima stavlja u usta svoje zamisli. U ovom slučaju Platon govori kroz Kritiju,¹ kolegu filozofa i dalekog rođaka. Kritija u tom dijalogu tvrdi da ima informacije, od bespriječnih izvora, o kontinentu »većem od Libije i Azije zajedno« koji je nekad postojao na samom rubu poznatog svijeta. Zvao se Atlantida, a nalazio se u Atlantskom oceanu. Tamo, na planini blizu mora, bog Posejdon se oženio smrtnicom Klito, s kojom je imao deset sinova. Oni su kontinent podijelili među sobom, zasnovavši deset kraljevstava. Njihov vođa i vrhovni kralj bio je Atlant, najstariji sin, koji je dao svoje ime otoku i okolnom području.

Prirodni resursi tog otoka-kontinenta, biljni i životinjski, bili su neiscrpnji, a sve ono čega na otoku nije bilo uvoženo je iz atlantidskog prekomorskog carstva. Ukratko, kraljevi Atlantide posjedovali su toliko bogatstva, kakvo »nikada prije ni nije imao, niti će opet imati, nijedan kralj ili moćnik« (Kritija, 114D).

Postojalo je još devet gradova, svaki sa svojim kraljem; deseterica kraljeva vladali su zajednički, sastajući se svakih nekoliko godina radi odlučivanja o

najvažnijim političkim pitanjima. Zadnju riječ imao je ipak Atlasov direktni potomak u metropoli. On je bio i vrhovni vojni zapovjednik, vođa najveće svjetske vojne sile. Samo u glavnom gradu obitavala je vojna sila od 60 000 kapetana, 1 200 trirema i 10 000 bojnih kola. Svaki vozač bojnih kola imao je pod sobom još sedamnaest nižih časnika i vojnika.

Pomoću takve moćne, dobro organizirane sile, kraljevi Atlantide lako su proširili svoju vlast na prekomorske kraljeve. Njihov je imperij dosegnuo Mediteran, obuhvaćajući, između ostalog, sjevernu Afriku sve do Egipta i Italiju do Etrurije.

S vremenom je, međutim, Atlantidanima sreća okrenula leđa. U Kritiji (120D-121) Platon opisuje kako su Atlantidani u početku zadržali karakter svojih božanskih predaka: »budući da su posjedovali iskren i u svakom pogledu velik duh, ujedinjujući u njem obazrivost s mudrošću«. Nije ih iskvarilo ni njihovo golemo bogatstvo: »Prezirali su sve osim vrline...ne razmišljajući mnogo o posjedovanju zlata i drugog blaga, koje im je bilo samo na teret«. No, božanski segment njihove prirode izbljedio je s generacijama, te ih je s vremenom iskvarila pohlepa. Zeus ih je odlučio uništiti, upotrijebivši upravo njihovu pohlepu kako bi ih kaznio.

Atlantidani, gospodari polovice Mediterana, odlučili su pokoriti Egipat, Grčku i sve ostale slobodne države u regiji. Na Europu je povedena invazija golemih razmjera, ali uspjeh je izostao već na početku. Atenjani nisu bili bogati poput Atlantidana, vodeći jednostavan stil života kao zajednica ravnopravnih. Kao slobodni građani ponosnog grada, povelili su vojsku sastavljenu od Grka i barbara, te, usprkos povremenim izdajama svojih saveznika, uspjeli osloboditi Europu. Kasnije su u Ateni podigli spomenik u slavu svoje pobjede.

Nije posve jasno što se kasnije dogodilo. Kritija, koje je glavno Platonovo djelo o Atlantidi, je nedovršen, te se naracija naprasno prekida. No, kratak sažetak u Timeju otkriva nam rasplet. Zeusova prvotna namjera bila je reforma atlantidskog društva njihovim ponižavanjem – »kako bi postali kreposni i popravili se« (Kritija 121C). No, čini se da izgubljeni rat protiv Atene nije bio dovoljan da Atlantidani nauče lekciju, te je Zeus konačno odlučio potpuno ih zatrti.

»Izbili su silni potresi i poplave«, te je, u jednom zastrašujućem danu i noći, »otok Atlantida...nestao u morskim dubinama. Stoga je more u tim krajevima neprohodno i nedostupno, budući da je, uslijed potonuća otoka, ispunjeno blatnom masom« (Timej, 25D). Atlantidani nisu bili jedine žrtve: kada se za vrijeme katastrofe zemljina kora otvorila, progutala je cjelokupnu atensku vojsku.

II. Geneza

Već su za Platonova života kritike mita o Atlantidi bile brojne. Dokumentirana je zamjerka koju je glede Atlantide svom nekadašnjem mentoru uputio i sâm Aristotel.² Sâm Platon je tvrdio da je njegova priča neuvjerljiva (atopos). Usprkos tome (ili možda baš zbog toga?) Platon je, kroz svoje govornike Kritiju i Sokrata, tvrdio da je priča »u potpunosti istinita...a ne izmišljena« (Timej 20D, 26E), te se potrudio kako bi naglasio respektabilni pedigree priče. Tvrdio je da je njegov izvor za nju ni manje ni više nego Solon (615.-535. pr. Kr.), slavni atenski državnik, filozof i ekonom, jedan od »sedmorice grčkih mudraca«. Solon je ušao u predaju kao istinoljubiv, pravedan i mudar čovjek. Atribuiranjem informacije Solonu kao neporecivom autoritetu Platon je naglasio svoje uvjerenje u njenu apsolutnu točnost. Bilo je, ipak, i podržavatelja istinitosti Platonovog izvještaja o Atlantidi: Strabon je, nadovezujući se na ranija Posejdonijeva djela, također mišljenja da ne treba biti isuviše skeptičan prema vjerodostojnosti priče o Atlantidi;³ Posejdonije je, prema Strabonu, bio u pravu kada je kataklizmu koja je uništila Atlantidane pripisao geološkim fenomenima, poglavito potresima, dok je seoba Cimbara iz njihove pradomovine također imala biti posljedicom iznenadnog povišavanja razine mora, što Strabon smatra dobrom analogijom.⁴

Solon je, prema Platonovim riječima, namjeravao napisati ep o Atlantidi. Nikad ga, doduše, nije završio, ali preživjele su neke bilješke, koje su se, zajedno s pričom, prenosile s koljena na koljeno u Kritijinoj obitelji, sve do njihovog rođaka Aristokla (Platona). Prvi član obitelji upoznat s Atlantidom, koji je priču čuo iz usta samog Solona, bio je Kritijin pradjed Dropid. Dropid ju je prenio svom sinu Kritiji (II.). Tom je objašnjenju prisustvovao Kritijin unuk, mlađi Kritija (III.), koji ju je zapamtio i kasnije prepričao kako bi zabavio Sokrata i njegovo društvo.

Prema Kritiji, Solon je na priču o Atlantidi naletio za svog posjeta Egiptu, oko 565. pr. Kr. Čini se da je putovanje u drevni Egipat te posljedični oštri kontrast između starosti egipatske civilizacije i njenih dostignuća nasuprot onima Grčke bilo uobičajeni topos u dijelu tadašnje literature: slične primjere nalazimo tako kod Herodota⁵: Heleni su u Egiptu redovito tretirani kao svojevrсни homines novi, što je vjerojatno rezultat velikog poštovanja koje su Grci gajili prema drevnosti egipatskih institucija i kulture, poštovanja prožetog divljenjem, ali u određenoj mjeri zasigurno i zavišću. Tadašnji faraon Amasis (iz 26., saitske dinastije) bio je filhelen i lijepo je dočekao Solona u Saisu. Tamo je učinio isto što i svi drugi učeni ljudi – posjetio je hram i razgovarao s lokalnim svećenicima. Posebno se zanimao za njihovo znanje o davnoj prošlosti (arheotata). Kao uvod razgovoru izložio je viđenje Grka o njihovoj najranijoj povijesti: ispričao je svećenicima mit o Niobi, o velikom potopu te Deukalionu i Pirhi.

Prema Kritijinom izvještaju, Solonov je pokušaj da svojim znanjem o grčkoj

prapovijesti impresionira saitske svećenike bio prilično neuspješan. Jedan je od starijih svećenika odvratio: »Solone, Solone, vi Grci ste tek djeca, i među vama nema niti jednog doista starog čovjeka«. Nakon toga je svećenik krenuo objašnjavati Solonu zašto Grci imaju samo površnu spoznaju o vlastitoj prošlosti, te kako Egipćani, naprotiv, imaju zapise iz najstarijih vremena ljudskog roda (Timej 22).

Svećenik je objasnio Solonu da se, u manje-više pravilnim razmacima, nakon nezamislivo dugih intervala vremena, putanje zvijezda mijenjaju i uzrokuju uništenje svijeta vatrom i vodom. Takve su periodične katastrofe izbrisale sa lica zemlje najstarije stanovnike Grčke, a i stanovnike svih drugih zemalja osim Egipta, koji je preživio zahvaljujući svojim posebnim klimatskim uvjetima. Tako su Egipćani bili sposobni u svojim hramskim arhivima sačuvati zapise o događajima iz najranijih vremena. Što se tiče Grčke, svaki put kad bi tamošnji stanovnici naučili pisati i počeli stvarati zbirke povijesnih zapisa, poplave bi ih sve uništile, ostavljajući tek šaćicu primitivnih preživjelih, koji bi onda opet začeli civilizaciju ni iz čega. Upamćena su jedino imena nekolicine vladara.

Svećenik je nastavio iznositi druge zapanjujuće tvrdnje. Znao je detalje o Atenjanima koji su živjeli 9 000 godina prije Solonovog vremena, a o kojima Solon i njegovi suvremenici nisu znali gotovo ništa. Tvrdio je da su ti drevni Atenjani imali »najbolji ustav od svih pod kapom nebeskom«. Ponosno je dodao da zakoni i društvena organizacija te prvotne Atene veoma nalikuju tadašnjim egipatskim (Timej 23C, 24A).

Atika je s vremenom ponovno naseljena, ali potrajalo je dugo dok su novi stanovnici opet naučili umijeće pisanja. Stoga su, objasnio je svećenik Solonu, Atenjani zaboravili svoju prošlost i nisu mogli ništa znati o slavnoj pobjedi nad Atlantidom. Situacija je bila drugačija u Egiptu. Svećenik je tvrdio:

»Što god da se dogodilo u vašoj zemlji ili u našoj, ili u bilo kojem drugom području za koje znamo – ako su se zbili bilo kakvi događaji plemeniti ili veliki ili na bilo koji način znameniti, sve smo ih odavno zapisali i sačuvali u našim hramovima« (Timej 23A).

To je, prema Platonovu mišljenju, bio najvjerodostojniji dokaz postojanja Atlantide. I sâm je priznao da je priča prešla nečuvano dug put: uspomena na rat između dviju prapovijesnih civilizacija u jednom je trenutku zabilježena u Egiptu, gdje je očuvana tijekom više milenija. Oko 565. pr. Kr. egipatski su svećenici sažetak priče iznijeli Solonu. Priča je tada prešla sa Solona na Kritiju Starijeg, s Kritije Starijeg na Kritiju Mlađeg (III.), te, oko 400. pr. Kr., s njega na Platona. Platon ju je uključio u svoja dva posljednja djela, Timeja i Kritiju, napisana između 360. i 350. pr. Kr.⁶

Usprkos ponešto preuveličanom naglasku stavljenom na ulogu i moć obiteljske tradicije, svi dokazi idu u prilog Platonovoj tvrdnji da je priču o Atlantidi doista saznao od Kritije: Solon je doista oko 565. posjetio Sais, doista je bio pjesnik koji bi bio sposoban napisati ep o Atlantidi (sačuvani su brojni fragmenti njegovih pjesama),

kronologija potvrđuje Platonovu genealogiju od Solona do Kritije, a pripadnost samog Platona Kritijinoj (a time i Solonovoj) obitelji isključuje svaku mogućnost malicioznog izmišljaja. Naglašena je uloga Kritije, koji je, iako tada već krhak starac, vjerodostojan izvor, a posjeduje i originalne Solonove zabilježbe (Kritija 113A).

III. Platonov doprinos

O pseg Platonova djela i dubina njegova mišljenja su zadivljujući. S pravom je opisan kao stvoritelj filozofije kakvu poznajemo, »prvi mislilac Zapada čiji su tekstovi obuhvatili širok repertoar tema, koje se i danas nalaze u srcu filozofskih rasprava: metafizika, epistemologija, etika, politička teorija, lingvistika, umjetnost, matematika i religija«. ⁷

Platon je rođen u obitelji atenskih aristokrata oko 429. pr. Kr., za vrijeme burne ere Peloponeskog rata (431.- 404. pr. Kr.) – ta je činjenica bila možda najvažnije Platonovo formativno iskustvo.

Do određenog stupnja Peloponeski je rat bio i borba između dva suparnička politička sustava Grčke. Sparta je bila kopnu usmjerena država pod vladavinom kraljeva, sa strogom socijalnom stratifikacijom i rigidnim društvenim konvencijama. Naglasak je bio na militarizmu, fizičkoj spremnosti i disciplini. Spartanci su prezirali trgovinu i bogaćenje te posvećivali vrlo malo vremena umjetnosti (ograničenoj na poeziju i glazbu). Atenjani su bili frapantno drugačiji, razvivši svoju državu kao labavu protodemokraciju pod vodstvom aristokratskih klikâ. Budući da je bila maritimna država, vojna snaga Atene ležala je u njenoj mornarici.

Za većinu Grkâ, Atenjani su jednostavno pokušali zamijeniti perzijsku vladavinu jednog čovjeka svojom vlastitom verzijom, ma koliko se ona doimala demokratskom. To je bilo mišljenje i Hermokrata, istaknutog sicilskog političara i četvrtog govornika (uz Sokrata, Timeja i Kritiju) u Platonovim atlantskim dijalozima. ⁸

Neizbježno se povlače paralele s ratom između Atene i Atlantide – osim što su u Platonovoj verziji uloge Sparte i Atene zamijenjene. U Timeju i Kritiji Atena se »spartanizira« u jednostavnu državu baziranu na agrikulturi, bez mnogo iskaza raskoši, branjenu vojskom samosvjesnih pješaka. Nema nikakvog spomena luke, mornarice ili prekomorske trgovine, koju je Platon smatrao negativnom pojavom (Zakoni 705A). Ta »spartanizirana« Atena stopljena je s odjecima atenske veličine iz danâ prije nego što je izgradila prekomorsko carstvo. Smjesta se stvara reminiscencija na herojsku Atenu iz 490. pr. Kr., koja je gotovo sâma porazila višestruko nadmoćniju perzijsku vojsku u (kopненоj!) bitci kod Maratona. Platon i drugdje slavi atensku pobjedu kod Maratona (Zakoni 705A). Moguće je, naravno, uočiti nedvosmislene odjeke orijentalnog despotizma Perzije u Platonovom oslikavanju moćnih neprijatelja Protoatenjana. Ali više nego svemu drugom, Atlantida nalikuje »novoj Perziji«,

imperijalistički nastrojenoj i dekadentnoj Ateni Platonova vremena.⁹

Spomenuta paralela sugerira da je Platonova priča o Atlantidi zapravo parabola napisana kako bi se naglasio kontrast između zasluga starog atenskog sistema i negativnih aspekata novog sistema. Christopher Gill piše: »Taj je pogled na genezu priče o Atlantidi svakako najuvjerljiviji: objašnjava veliki značaj pridan detaljima i konzistentan je s Platonovim političkim shvaćanjima. Priča je u svojoj biti konstruirana kao političko-povijesni mit baziran na pseudohistorijskim činjenicama, i posebno zamišljen kao priča upozorenja (...) za atensku publiku.«¹⁰

* * *

12

Nova, ponižena Atena, okrenula se introspekciji. Još za trajanja Peloponeskog rata Atenjani su postali bolno svjesni moralne upitnosti svojih dotadašnjih postupaka: da li su smjeli upotrijebiti novac svojih saveznika iz Delskog saveza za uljepšavanje Atene?¹¹ Lideri Atene izabirani nakon Periklove smrti (429., iste godine kada je rođen Platon) bili su ambiciozni demagozi, a svom cilju što bržeg dobivanja velikog broja glasova, podredili su čak i atensku vanjsku politiku – jedna od najgorih posljedica takvog beznadnim avanturizmom prožetog vodstva bila je katastrofalna siciliska ekspedicija iz 415. pr. Kr.

Pri kraju rata već su mnogi Atenjani bili razočarani demokracijom, te je stranka oligarha potražila izlaz u predaji državnog kormila aristokratima. U dosluhu sa spartanskim zapovjednikom Lisandrom, oligarsi su u Ateni uspostavili režim poznat kao Vladavina Tridesetorice, čiji je cilj službeno bila reforma ustava. Obećavali su stabilnost, ali njihovi početni pokušaji da oslobode grad od korumpiranih činovnika i nereda ubrzo su se pretvorili u čistke političkih neistomišljenika. Vođa Tridesetorice bio je Kritija (IV.), Platonov rođak i unuk Kritije iz dijaloga o Atlantidi. Kritija se doskora pokazao tiraninom, organizirajući masovna uhićenja i smaknuća.

Platon je s užasom pratio razvoj događaja. Pri kraju života opisao je svoje rano razočaranje politikom u, za njega rijetkoj, autobiografskoj skici, sadržanoj u pismu njegovim prijateljima na Siciliji oko 352. pr. Kr.:

»Kao mlad čovjek, imao sam isto iskustvo kao i mnogi drugi. Očekivao sam da ću, čim uđem u punoljetnost, početi sudjelovati u javnom životu. Tada su se u poslovima grada odigrali izvjesni događaji. Postojeći ustav, kojeg su mnogi kritizirali, bio je zbačen...i tridesetorica su dobili vrhovnu moć. Igrom slučaja, neki među njima bili su moji rođaci i znanci, te su me smjesta vrbovali kao prikladnog za svoje ciljeve. Moji osjećaji u tom trenutku nisu bili iznenađujući za jednog mladića: mislio sam da će oni povesti grad iz nepravednog u pravedni način života i shodno njime vladati; pratio sam stoga sve s velikim interesom. I vidio sam kako su, u kratkom vremenu, ti ljudi učinili da nekadašnji režim u našim očima sada izgleda poput zlatnog doba.«¹²

Ni ponovna uspostava demokracije 403. pr. Kr. nije Platonu donijela mnogo dobra: nova vlast je došla u sukob s Platonovim mentorom Sokratom, koji je, nakon što je osuđen za ateizam i kvarenje mladeži, 399. počinio samoubojstvo. Primjer Sokratovog života i smrti zapečatio je Platonovo uvjerenje da su jedino filozofi, a ne političari, dovoljno vrijedni da oblikuju društvo i vladaju njime.

Sa Sokratom kao svojim uzorom, Platon je postao primarno socijalni i politički filozof. Njegova najbolja – u svakom slučaju najkoherentnija – djela obuhvaćaju te aspekte. Apogej je dosegao u djelu *Republika*, koje izlaže razinu političke analize sa sofisticiranošću neuobičajenom za IV. st. pr. Kr.

Razočaran svim političkim sistemima u svojoj okolini, Platon je pokušao dati nacrt za potpuno novu vrstu države. Sadržajni redosljed *Republike* ponešto je neproničan suvremenom čitatelju: Platonova analiza različitih postojećih političkih sustava, koju bismo očekivali na početku, izložena je na kraju, malo prije nekih završnih ogleđa o umjetnosti i besmrtnosti duše.

Platonova je analiza raspoloživih političkih sustava briljantna. Grupira ih pod četiri naslova: timarhija, oligarhija, demokracija i tiranija. Timarhija (Platonov neologizam) se odnosi na društva Spartanaca i Krećana (dakle Dorana) u kojima kraljevi dijele vlast s aristokratskom vojnom klasom: glavne karakteristike timarhije su poštivanje autoriteta, apstinencija vojnog staleža od agrikulture, industrije i trgovine, te velika pažnja posvećena fizičkoj i vojnoj spremnosti (*Republika* 547). Oligarhija je u Platonovo doba označavala jednostavno vladavinu bogatih, dok tiranija nije nužno imala negativne konotacije kakve ima danas.

Platon je organizirao svoj opis četiriju tipova društva u svojevrsnu pseudo-povijesnu evoluciju, odnosno degradaciju, od timarhije (koju je smatrao najoriginalnijom i najidealnijom tvorevinom) prema tiraniji. Svaki od četiri sustava nosio je u sebi sjeme samouništenja. U timarhiji će to biti pohlepa za novcem, što će ju postepeno uništiti i preobratiti u oligarhiju; opsjednutost oligarhâ novcem vodi ih u zanemarivanje vlastitog obrazovanja, a kada puk shvati da njegovi gospodari nisu ništa bolji od njega, svrgnut će oligarhiju i zamijeniti ju demokracijom; demokracija će pasti kada njena težnja ka slobodi metastazira u samougađanje, bezakonje i kaos, stvarajući tako plodno tlo za preuzimanje vlasti od strane pojedinca, tiranina.

Kao povijesni fenomen, takva je evolucija, naravno, krajnje nerealna, te je bila zamišljena kao apstraktni okvir za psihološku studiju raspoloživih političkih sistema. Platon je ipak vjerovao da je, od svih raspoloživih ustava, timarhija onaj najbliži idealu. Također je vjerovao u nezaustavljivost dekadanse.¹³ Svrha *Republike* bila je da predloži poboljšanu verziju timarhije, u kojoj neće doći do dekadanse u tiraniju preko oligarhije i timarhije.

* * *

Kada pokušavamo probaviti pomalo neugodno totalitarni aspekt Platonove »idealne države«, trebamo imati na umu da je demokracija, u svim svojim formama, za Grke tada još bila relativno nova ideja, te da je svim njihovim susjedima bila potpuno strana. Koncept demokracije stvorili su Atenjani, ali nisu smatrali (barem ne u njegovoj ranijoj, formativnoj fazi) da nužno mora biti proširen na druge zemlje, graničile one s polisima Grčke ili ne. Stvoren je kao prikladan način diobe vlasti između vladajuće klase i, u najboljem slučaju, srednje klase, koju su sačinjavali sitni zemljoposjednici, obrtnici, umjetnici i seljaci. Viđen u ovom kontekstu – a iz perspektive drugih društava Mediterana i Bliskog istoka, u kojima je moć kralja bila neograničena – grčki eksperiment s demokracijom upadljivo odudara od norme. Ipak, bio je ograničen činjenicom da je ekonomija Grčke bila bazirana na manualnom radu velikog broja robova. Svaka mogućnost njihovog oslobođanja ili propuštanja u redove onih koji odlučuju o sudbini polisa bila je jednostavno nezamisliva.

Stoga su socijalne ideje predložene u Platonovu djelu, koliko god nam se danas činile odbojnim, za njegovo doba bile prilično uobičajene. Neugodni totalitarni naglasak Platonovih društvenih shema izvire iz njegova uvjerenja da su jedino filozofi sposobni upravljati državom. Robove i fizičke radnike automatski je diskvalificirao njihov status (često stjecan već rođenjem); budući da nisu imali potrebno obrazovanje, nisu mogli biti filozofi, pa ni upravljati državom.

Za Platona je mudrost bila božanski dar sam po sebi, nešto u čemu su mogli sudjelovati samo odabrani smrtnici. Republika obiluje referencama na istine za koje je Platon iskreno vjerovao da potječu iz drugog svijeta, savršene dimenzije nadređene našoj.

Platonov Svijet Ideja nije bio bizarna forma eskapizma. Nama se on danas može činiti čudnim, no umu obrazovanog politeista Platonova vremena njegov je sistem vjerojatno izgledao kao učena ali privlačna metafizička konstrukcija. Ljudi su oduvijek vjerovali da je svijet nastanjen nevidljivim bićima; Platon je tek ponudio objašnjenje koje je na prvi pogled bilo sinteza znanosti i religije. Bogovi i duhovi (daemoni) bili su uključeni u njegovu filozofiju kao posrednici sui generis između savršenog Svijeta Ideja i materijalnog svijeta.¹⁴ Prema Platonu, kvalitete poput istine, vrline i pravde već postoje prije nego što uđu u naš svijet, a mi ih osjećamo samo kao udaljeni odraz. Platonova fascinacija Svijetom Ideja i njegova teorija o prethodnom postojanju nadahnule su njegov interes za povijest, a s vremenom i njegovu priču o Atlantidi.

Kada bismo pokušali sažeti srž Platonove filozofije u samo nekoliko riječi, sintagma »znanje je sjećanje« bi bila približni odgovor. U jednom od Platonovih ranih dijaloga, Menonu, Sokrat demonstrira taj princip pomažući robu da riješi jedan geometrijski problem. Ne daje mu nikakve naznake rješenja, već ga samo tjera da postavlja pitanja; tako rob konačno stiže do točnog odgovora. Sve to, kaže Sokrat, može se objasniti

besmrtnošću duše:

»Duša, budući da je besmrtna i da se rađa mnogo puta, vidjela je sve što se može vidjeti na ovom i na onom svijetu, i posjeduje znanje o svim stvarima. Stoga se ne trebamo čuditi ako se ona sjeća znanja, ili vrline, ili bilo čega što je nekoć imala. Kada se čovjek prisjeća bilo kojeg komadića znanja – što mi nazivamo učenjem – nema nikakvih poteškoća u prisjećanju i ostalih stvari, pod uvjetom da ostane srčan i ne umori se od potrage; jer istraživanje i učenje su samo prisjećanja«. ¹⁵

S takvim stanjem stvari na duhovnoj razini, lako je shvatljivo zašto je Platon napredovao do uvjerenja da se znanje može povratiti na historijskoj razini. Bilo je logično pretpostaviti da su neposredno nakon Stvaranja duše bile u bližoj povezanosti sa Savršenim; Platonovim riječima, »još su se sjećali, koliko je to bilo moguće, poučavanja Stvoritelja i Oca« (Državnik 273B). Kao što piše suvremeni komentator Platona G. Morrow: »Nous, čiji princip filozof prati, već je utjelovljen, u očima filozofa, u materijalu ljudske povijesti«. ¹⁶

Ukratko, Platonova vizija nije bila proizvoljna kreacija filozofske mašte, već ideal ukorijenjen u tlo grčke povijesti. Zakoni ne nude samo briljantnu analizu perzijske monarhije i političkih sustava suvremene Grčke, već i Platonovu viziju udaljene prošlosti: vremena osnivanja dorskih država i političkih sustava, Trojanskog rata i Deukalionovog potopa, koji je prethodio rađanju civilizacije. Kasnije u Zakonima (713), Platon zadire još dublje u prošlost, sve do najranijeg društva zabilježenog u kolektivnoj svijesti Grka – Kronova Zlatnog doba.

Platonova ideja da je na početku vremena postojalo savršeno društvo bila je, kao i ostale njegove ideje, izdanak tradicionalnih helenskih vjerovanja. Ideja je implicitna u grčkom mitu: pjesnici nas izvješćuju da su u praskozorje vremena bogovi i smrtnici živjeli zajedno i ravnopravno; tada je odnos razvrgnut zbog grijehâ ljudskog roda. Mit je prisutan u djelima grčkog rustikalnog pjesnika Hesioda, navodno Homerova suvremenika (VIII. st. pr. Kr.). Hesiodova Teogonija sadrži najpopularniju verziju mita o postanku i smjenama bogova, od Kaosa preko generacijâ Urana i Krona sve do vladavine Zeusa. U svojem drugom važnom djelu, Poslovi i dani, Hesiod je razradio ljudsku protutežu tim božanskim smjenama – generacije smrtnika koje su nastanjivale zemlju. Svaka generacija odgovara određenom dobu, koje je ime dobilo po metalu, od zlata do željeza.

Ta sukcesija era bila je temeljna shema pogleda Grkâ na vlastitu prahistoriju, i služila je kao okvir iz kojeg je Platon dalje razvio svoje ideje. Platon je prihvatio grčku religiju, a onda ju je preradio i gurnuo prema racionalizaciji. Oblik vladavine za vrijeme Zlatnog doba postao je njegovom omiljenom temom. Mudri bog Kron koji je vladao u vrijeme Zlatnog doba »bio je dakako svjestan da ljudska priroda nikad neće biti sposobna u potpunosti upravljati ljudskim djelovanjem, budući da je ispunjena arogancijom i nepravdom«. Kron nas je stavio pod pasku superiornih bića, spiritualnih čuvara (phulakes); »posljedica njihove brige bio je mir, poštovanje prema drugima,

dobri zakoni i stanje sreće i harmonije među rasama svijeta» (Zakoni 713).

Platonov tretman hesiodovskog Zlatnog doba pokazuje vještinu s kojom je obrađivao stare mitove. Nije se prepustio izmišljanju kojekakvih novih elemenata, već je postojećim legendama dao 'platonski obrat', pretvorivši duše umrlih iz Hesiodovog Zlatnog doba u njegove vladare. Mit o Zlatnom dobu tako je postao kamenom temeljcem njegove političke filozofije.

Iako Platon prvi put uvodi mit o Zlatnom dobu u Državniku (kratkom djelu, svojevrsnom interludiju između Zakona i Republike), vidljivo je iz njegova izbora riječi Čuvari (phulakes) da u vrijeme kada piše Republiku već razmišlja u okvirima tradicionalnog Hesiodova djela, koji upotrebljava doslovce isti termin za Kronove duhove-zaštitnike.

Platon je mit prihvatio i iz didaktičkih razloga: »Priča i danas ima pouku za nas, i u njoj ima mnogo istine. Kada vladar države nije bog već smrtnik, ljudi nemaju odmora od tlake i nesreće«. Budući da nije postojao način da se vrijeme vrati i da se obnovi božanska vladavina nad svijetom, Platon je studiozno obradio strategije kojima možemo pokušati emulirati uvjete slične onima iz Zlatnog doba. U Republici je zaštitništvo duhova (phulakes) imalo biti zamijenjeno onim filozofã, čije bi im visoko obrazovanje omogućilo da se u najvećoj mogućoj mjeri približe davnim, »savršenim« arhetipovima ljudskog življenja. Ključni moment jest u tome da je Platon vjerovao da je ljudska priroda pretrpjela nepopravljive promjene. Moglo bi se, uz dužni oprez, reći da svršetak Zlatnog doba vrši istu mitološku ulogu kao i biblijska priča o čovjekovom padu i izgnanstvu iz Raja.

IV. Zašto Atlantida?

No, što se dogodilo nakon Zlatnog doba, kada je neposredno božansko vodstvo uklonjeno sa svijeta? Tu u Platonov sustav ulazi priča o Atlantidi. Iako među stručnjacima postoje razlike u pristupu problemu Platonovih dijaloga, rasprava o povijesti nasljedovanja generacija, započeta u Državniku i Republici, zapravo se direktno nastavlja u Timeju i Kritiji.

Platon to eksplicitno ne tvrdi (a njegova publika je to vjerojatno podrazumijevala), ali saga o Atlantidi zacijelo se uklapa u mitsko Srebrno doba. To je očito iz više indikacija. Atlantida je morala pripadati vremenu nakon Zlatnog doba, jer je imala kraljeve, zakone i sve druge političke institucije koje bi bile nepotrebne u Kronovo doba. Nemoguće je, međutim, oteti se dojmu da Atlantida ipak pripada najranijem mogućem vremenu. Katastrofa koja ju je uništila opisana je kao 'treća' prije Deukalionovog potopa. Grci su, kao što je poznato, brojali inkluzivno, tako da bi to prema našem računanju bila druga katastrofa prije Deukaliona – jednostavno nema raspoloživo kronološko mjesto za Atlantidu osim Srebrnog doba. Platonova

priča počinje podjelom svijeta u interesne sfere među novom generacijom bogova – Posejdon je, na primjer, tražio Atlantidu. Ovo ju također smješta u razdoblje odmah nakon Zlatnog doba i Kronova pada. Konačno, prema Hesiodu, ljudi Srebrnog doba zapečatili su svoju sudbinu vlastitom ohološću i »ludom neumjerenošću«, zbog koje ih je Zeus uništio.¹⁷ Platon jasno označava oholost Atlantidana kao ono što je prouzročilo njihov pad.

Platon je i u svojim kasnijim djelima razvio tu temu pada čovječanstva u nemilost. Sa početkom svakog novog svjetskog doba civilizacija bi se ponovno učvrstila, kako bi s vremenom ipak počela propadati, kada bi njena ‘božanska iskra’ oslabila. Vjerovanje da će svako društvo bez posebnog vodstva propasti u najgore moguće stanje bilo je spiritus movens velikog djela Republike, u kojoj su ocrtni mehanizmi koji bi trebali spriječiti takav predodređeni eshaton. Zakoni, koji su slijedili, bili su još jedan pokušaj utvrđivanja ‘savršenog’ društva legislaturom.

Uvijek tradicionalist, Platon je prihvatio cikličku shemu ljudske povijesti danu u grčkom mitu, u kojoj čovječanstvo korak po korak pada iz stanja milosti koje je uživalo u Zlatnom dobu. No, kao filozof, Platon je morao objasniti te promjene: zašto se ljudski rod uvijek mora boriti protiv propadanja?

Prostorno-vremenske uvjetovanosti donekle razjašnjavaju koliko je Platonovo životno iskustvo utjecalo na njegove dijaloge o Atlantidi – njegov odnos sa Sokratom, njegovo razočaranje Atenom i njenom politikom, njegova ambicija da konstruira nacrt za idealnu državu, te njegovo uvjerenje da su ranija društva nekad bila mnogo bliže idealu. Razvio je i goruću želju za istraživanjem uvjeta u kojima su najranija društva odgovarala na izazove, te razloga zbog kojih se nisu održala. Daleko od toga da bude samo moralni komentar suvremene Atene, priča o Atlantidi bila je integralni dio Platonova opisa našeg odnosa sa svemirom.

* * *

Platonu je u Republici pošlo za rukom stvoriti plan za idealnu državu. Sada je trebao iskušati teoriju njenim daljnjim istraživanjem. Na početku Timeja, koji je predstavljen kao nastavak dijaloga iz Republike, Sokrat zahtijeva priču u kojoj se idealna država može vidjeti na djelu.

Kritija na to odvrća kako zna istinitu priču koja će se odlično uklopiti u tu namjeru, te opisuje borbu između prapovijesne Atene i Atlantide. Država-model u priči nije Atlantida, već Atena, idealizirana prema shemi Sparte i društva opisanog u Republici. Atlantida je njena antiteza. Proto-Atena Kritijine priče je savršena – nije navedena niti jedna kritika njenog ustava ili ponašanja, samo se nabrajaju panegirici atenskoj časti i hrabrosti u obrani od Atlantidana.

Platon je zacijelo smatrao svoj dijalog Timej jednim od vrhunaca vlastitoga životnog rada. On završava ovim riječima:

»Sada možemo kazati da je naše znanje o svemiru potpuno. Jer naš je svijet sada primio puninu živih bića, smrtnih i besmrtnih; on je vidljivo živo biće, sadrži sva bića koja su vidljiva i sam po sebi je slika svega shvatljivog; tako je postao vidljivim bogom, nadmoćnim u veličanstvu i izvrsnosti, ljepoti i savršenosti, jedinstveno, jednom stvoreno nebo«. ¹⁸

Koje je, dakle, mjesto Atlantide u Platonovom grandioznom filozofskom izvještaju o svemiru i prirodi? Ili, obratno, zašto je Platonov izvještaj o Atlantidi, kojim započinje Timej, prekinut digresijom o genezi svemira?

»Većina objašnjenja priče o Atlantidi prešutno prelazi preko najvažnijeg pitanja od svih: ako je Atena bila tako plemeniti dobro upravljani grad, zašto je propala? Za razliku od moralne dekadencije koja je uzrok propasti države u osmoj knjizi Republike, ova je idealna država propala uslijed potresa i poplava. Najvažnije od svega jest to, da se upravo ovdje uspostavlja veza između priče o Atlantidi i većeg dijela Timeja. Drevnu Atenu nisu uništili loši vođe, već iracionalno kaotična priroda«. ¹⁹

Kroz čitav Platonov dijalog Timej implicitno se provlači izvjesni iracionalni element svemira. Esencijalni je dio Platonova mišljenja stav da jedino Bog može biti savršen. Stvoritelj je, prema Platonu, nužno za Stvaranje morao upotrijebiti već postojeće materijale. Ti su materijali u sebi već sadržavali sjeme nesavršenosti. Timej je stoga većim dijelom priča o Stvoriteljevim pokušajima da u svoja stvorenja ucijepi ratio. Iracionalnost nasljedna sirovim materijalima Postanka izražena je periodičkim kataklizmama svemira.

Platonovi dijalozi Timej i Kritija tako nam se raskrivaju u više aspekata: kao didaktičko djelo nastalo u kontekstu posljedica Peloponeskoga rata, kao ilustracija Platonovih stavova o poželjnim sociopolitičkim mjerama, kao primjer osobnog Platonovog viđenja jedne obiteljske predaje (nedvojbeno prenošene kroz genealogiju i transformirane tijekom stoljećâ) i preuzimanja iste kao bitne sastavnice u programatski pisanim tekstovima. Ti dijalozi ujedno apostrofiraju i ulogu okoliša kao ključnog faktora u oblikovanju društava.

Uloga okoliša u usponima i padovima civilizacija postala je važnom sastavnicom Platonove filozofije, koju je nastavio iskorištavati i nakon Timeja i Kritije. Ta dva dijaloga su prvotno zamišljeni kao prvi i drugi dio trilogije, koja bi sadržavala povijest čitavog svemira i ljudskog roda. Nakon Timeja i Kritije, red je bio na sicilskom državniku Hermokratu da održi svoj govor (Kritija 108A). Njegov bi prilog, u zamišljenom dijalogu Hermokrat, nesumnjivo doveo Platonovu interpretaciju povijesti sve do Peloponeskog rata. No, čini se da taj dijalog nikad nije napisan, barem ne kao neovisno djelo. Većina Platonovih komentatora vjeruje da je materijal planiran za Hermokratov govor ponovno upotrijebljen u Zakonima.

Literatura

- D. A. Dombrowski, »Atlantis and Plato's Philosophy«, u: *Apeiron* 15/1981, 117-128.
- P. Friedländer, *Plato: An Introduction*, London 1958.
- C. Gill, »The Genre of the Atlantis Story«, u: *Classical Philology* 72/1977, 287-304.
- C. Gill, *Plato: The Atlantis Story. Timaeus 17-27, Critias with Introduction, Notes and Vocabulary*, Bristol 1980.
- Herodot, *Povijest* (prev. D. Škiljan), Zagreb 2000.
- Hesiod, *Poslovi i dani* (prev. A. Bazala, N. Miličević), Zagreb 1970.
- R. Kraut, »Introduction to the study of Plato«, u R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge 1992.
- G. R. Morrow, *Plato's Cretan City*, Princeton 1960.
- Platon, *Država* (prev. M. Kuzmić), Zagreb 1997.
- Platon, *Državnik, Sedmo pismo* (prev. V. Gortan), Zagreb 1977.
- Platon, *Menon* (prev. F. Grgić), Zagreb 1997.
- Plutarh, *Usporedni životopisi* (prev. Z. Dukat), Zagreb 1988.
- Strabo, *Geography, Volume I, Books 1-2* (transl. by H. L. Jones), Cambridge 1969. (Loeb Classical Library)
- Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata* (prev. S. Telar), Zagreb 1957.
- P. Vidal-Naquet, *The Black Hunter*, Baltimore-London 1986.

Dejan Zadro

studijska grupa: povijest

20

Inkvizicija u srednjem vijeku

Uvod: problem i literatura

Srednjovjekovna Inkvizicija kao važan dio povijesti Katoličke crkve privlači već stoljećima pozornost znanstvenika i inspirira maštu laika, polarizirajući javnost kroz strastvene polemike. S jedne strane, nalaze se ogorčeni protivnici Inkvizicije koji u prvi plan stavljaju isključivo negativne strane toga povijesnog fenomena, dok crkveni povjesničari pod svaku cijenu nastoje pronaći opravdanja za njegovo djelovanje.²⁰

O velikoj popularnosti Inkvizicije kao istraživačke teme najbolje svjedoči kronološka bibliografija radova nastalih u razdoblju od oko 1498. do 1950. godine s 1950 bibliografskih jedinica njemačkog autora E. von der Vekena,²¹ koja je dvadeset godina kasnije u drugom izdanju narasla na čak 4808 naslova.²²

Kada je riječ o pregledima povijesti Inkvizicije na hrvatskom jeziku, mora se nažalost reći da je čitateljima do sada na raspolaganju stajao samo jedan mali priručnik - knjiga Inkvizicija francuskih povjesničara Guia i Jeana Testas, s kojom sam se ponajviše služio pri pisanju ovoga rada. Drugo veće djelo o Inkviziciji izašlo je tek nedavno. Radi se o prijevodu djela *The Inquisition* engleskih autora Michaela Beigenta i Richarda Leigha, no tu knjigu nisam imao priliku konzultirati.²³

Solidan prikaz nastanka i razvitka Inkvizicije našao sam međutim u knjizi *Ecclesia militans. Inquisition im Zeitalter der Gegenreformation* autora Miroslava Hrocha i Anne Skybove, a odnosima Crkve prema čarobnjacima u knjizi Vladimira Bayera *Ugovor s Đavlom*.

Internet se pak pokazao kao vrlo slaba pomoć pri potrazi podataka za ovu temu. Naime, od oko 341.000 internet stranica koje se nude kao rezultat pri pretraživanju pod pojmom inquisition vrlo je mali broj onih koji nude relevantne i vjerodostojne znanstvene podatke. Uglavnom su to natuknice iz raznih enciklopedija i leksikona s vrlo oskudnim podacima.

Pojam: inkvizicija

Inkvizicija (od lat. *inquisitio*) značila je najprije utvrđivanje činjenične stvarnosti službenim sudskim ispitivanjem (*inquirere*), prvenstveno ispitivanjem svjedoka pod prisegom, preuzetim iz već uobičajenog tužiteljskog postupka. Isprva je predstavljala napredak u crkvenom pravu, jer je služila kao disciplinski proces pri reformi klera. Stoga je u ranoj fazi treba strogo razlikovati od kasnijeg procesa progona, mučenja i spaljivanja heretika i vještica koji kao način kažnjavanja vuče svoje korijenje iz kasnorimskog prava.

Inkvizijski procesi koji nas ovdje interesiraju tiču se crkvenog istraživanja u vezi s odstupanjem od službenog nauka crkve. Radi se posebnom sudu radi »*inquisitio haereticae pravitatis*« u slučaju sumnje u herezu. Provodio ga je samostalno poseban inkvizitor sa suradnicima po nalogu papa i biskupa.²⁴ Za razliku od dotadašnjih sudova, inkvizitor je bio sudac koji je na osnovu prijave tražio osumnjičenika, izlagao optužnicu, dokazivao krivicu i donosio presudu.²⁵

Ovisno o osobi koja je vrši, u srednjem vijeku razlikuje se inkvizicija biskupa, legata i papinska, odnosno monaška inkvizicija. Zbog okrutnih metoda koje je primjenjivala, pojam inkvizicija danas u prenesenom značenju obično znači mučenje, surovost, zlostavljanje i strog postupak i dr.

Nastanak Inkvizicije kao institucije

Nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva hereticima je sudila jedino Crkva prema crkvenim zakonima, a najstroža kazna bila je izopćenje iz zajednice vjernika.²⁶ Još u najstarijim vremenima rješavanje problema s hereticima bio je posao biskupa. Svaka je biskupija imala crkveni sud pred kojeg su prelati kao nadzornici župa, izvodili osumnjičenike za herezu. U slučaju potrebe, tražila se pomoć svjetovnih vlasti, a papa je samo posredno - pismima ili preko crkvenih sabora - davao smjernice za rad s hereticima.

Od 11. pa sve do početka 13. stoljeća, dolazi do rasta utjecaja krivovjernih učenja, pa se Crkva počela sve više oslanjati na svjetovnu vlast, koja tada tek počinje sa spaljivanjem heretika.²⁷ Na saboru u Toulouseu 1119. godine, sljedbenici neomanihejske hereze su izopćeni, ali su se zbog slabe reakcije klera i dalje neometano širili. Papa Aleksandar III. odredio je da se hereticima oduzimaju imanja, a oni pritvaraju. Na koncilu u Veroni 1184. godine pod vodstvom pape Lucija III. donesena je konstitucija koja se smatra ishodištem Inkvizicije. Naime, određeno je da svjetovni vladari polažu prisegu da će goniti heretike, da narod prijavljuje biskupu sumnjive osobe, biskupi dva puta godišnje posjećuju podložne gradove i sela u potrazi za hereticima, a da se širitelji hereze liše službe i ekskomuniciraju.²⁸

Budući da se opet ništa nije promijenilo, 1200. godine na saboru u Avignonu donesena je odluka o formiranju posebne komisije u svakoj župi, sastavljene od jednog svećenika i tri svjetovne osobe, koji će pod prisegom kao pomoć redu cistercita paziti na heretike. Papa Inocent III. poslao je uskoro u francusku pokrajinu Languedoc biskupa Osme u Španjolskoj Diega d' Azeveda i supriora Dominika Guzmana kao misionare među katare. U isto vrijeme, u Toulouseu je djelovao papinski legat Pierre de Castelnau, ali pri tome nije naišao na razumijevanje tamošnjeg grofa Rajmunda VI., pa ga je papa morao izopćiti. Legata je to koštalo života, pa je papa na Rajmunda 1209. godine poslao križare iz sjeverne Francuske. Oni su ga uspjeli pokoriti, a kao nagradu su dobili njegove posjede. To im međutim nije bilo dovoljno, pa su nastavili dalje ratovati protiv katara napravivši veliki pokolj u mjestu Beziers, gdje su pobili cjelokupno stanovništvo.

Papa Inocent III. uvidio je da se problemi heretika ne mogu rješavati na takav način, pa je na općem koncilu u Lateranu 1215. godine dao jasne odredbe po kojima je za suđenje katarima nadležna jedino Sveta Stolica. Njegovi nasljednici imali su potporu jedino u njemačkom caru Friedrichu II. koji se prihvatio kažnjavanja heretika i prvi 1224. godine službeno uveo spaljivanje na lomači unatoč protivljenju pape.

U Francuskoj se situacija međutim bitno promijenila. Naime, tuluški grof Rajmund VII. odlučio se 1229. godine svečano pokoriti kralju Luju IX., pomiriti s Rimom i protjerati katare sa svoga područja. Papinski legat Roman od Svetog Anđela sazvaio je zatim poseban koncil na kojem su ozakonjene već uobičajene odredbe

protiv albigenza: komisija će tražiti heretike i u tome im moraju pomagati mjesni gospodari, ali se smiju kažnjavati samo oni za koje je nadležna crkvena osoba dokazala krivnju.

Uskoro, 1231. godine, papa je tu odredbu ozakonio posebnom konstitucijom. U isto vrijeme rimski je senator Annibaldo u borbi s katarima donio statut protiv heretika, određujući da se krivovjercima ruše kuće i oduzima sva imovina, a globom kazne oni koji ih ne prijave. Svaki je senator primajući dužnost trebao položiti prisegu da će se držati tih pravila.²⁹

Odredba pape Grgura IX. i pravilnik senatora Annibalda činili su tzv. »Statute Svete Stolice«. Biskupi ih se međutim nisu pridržavali kao što se očekivalo, pa je papa 1232. godine ustanovio poseban sud za istraživanje heretičke zloće - Inkviziciju. Povjerio ju je dominikancima, a zatim ih i ovlastio za istragu protiv heretika u cijeloj Francuskoj. Uskoro im je pridružio i franjevce.³⁰

Izbor dominikanaca i franjevacaca nije bio slučajan. Dominikanci odnosno braća propovjednici (»Ordo fratrum praedicatorum«), brzo su se raširili Europom nakon priznanja reda 1216. godine. Bili su teološki vrlo obrazovani, izvrsni poznavatelji Biblije, spremni na strogo poštivanje vjerskih dogmi i beskompromisno iskorijenjivanje heretika. Zbog toga nisu bili previše omiljeni, pa su u narodu često pogrdno nazvani »Domini canes« (Božji psi). Njihov osnivač Dominik de Guzman i pored toga je već 1234. proglašen svetim. Franjevci ili Red male braće (»Ordo fratrum minorum«) bili su pak protivnici feudalnog poredka i vjerskih dogmi, zanimali su se za povratak prirodi, jednostavnost, odlikovala ih je velika ljubav prema narodu.

Razlika između ta dva gradska i prosjačka, ali fanatička reda brzo je dovela do sukoba, pa čak i međusobnih optuživanja za krivovjerje.³¹ To međutim nisu bili jedini problemi koji su stajali pred njima. Dominikanci i franjevci djelovali su samostalno u odnosu na dijecezanske sudove i neovisno o lokalnim prilikama. Biskupi su često izbjegavali podizanje optužbi protiv uglednih osoba, pa je strogost inkvizitora izazivala nepovjerenje i mržnju kod naroda. Papinstvo je stoga nastojalo ostvariti kompromis u interesima s višim razinama svjetovne vlasti. Inkvizitorima ipak polazi za rukom održati pozicije i ulogu u utvrđivanju krivice osumnjičenika i donošenje presuda, a vladarima izvršenje kazni.³²

Razvoj Inkvizicije u Europi

Monaška inkvizicija djelovala je na području cijele Zapadne crkve, izuzevši Englesku, gdje je kralj Henrik II. odlučnom akcijom zatočio katare prebjegle iz Francuske i tako zaustavio njihovo daljnje širenje.³³

U Italiji su patareni sredinom 13. stoljeća toliko ojačali da su uspjeli čak i papu istjerati iz Rima. Imali su jaka uporišta u Milanu, Firenci i Bolonji, gdje su uživali

podršku vlastele i simpatije naroda. Crkva je zbog toga bila primorana osnovati Katoličku ligu s pomoću koje se silom suprostavila gradovima koji nisu priznavali nadležnost Inkvizicije.

U Francuskoj je papa 1235. godine kao generalnog inkvizitora imenovao Roberta, bivšeg heretika zvanog le Burge, koji je toliko nemilosrdno kažnjavao heretike spaljivanjem na lomači, da je uskoro bio lišen službe i bačen u tamnicu. Na jugu Francuske djelovao je Guillame Arnaus, jedan od prvih učenika svetog Dominika. On se zbog okrutnosti i obavljanja posmrtnih procesa vrlo brzo sukobio s grofom Toulousea, Rajmundom VII. Papi je preostalo samo staviti se na stranu inkvizitora, ali ih je upozorio da se ubuduće malo razboritije ponašaju. Već su 1244. godine Arnaud i njegovi pratioci bili ubijeni, pa se u borbu ubacio kralj Luj IX., koji je još iste godine uništio mjesto Montseguru, a tamošnje albigenze dao spaliti na lomači.

Početkom 12. stoljeća katarski krivovjerci imali su već čvrsta uporišta u Nizozemskoj, Flandriji i Rajnskoj oblasti u Njemačkoj. Nadbiskup Kölna suprotstavio se krivovjercima u Utrechtu, ali je optužene bez suda sam narod spalio na lomači. Isto se dogodilo u Liégu. Krivovjerja su se ipak i dalje nastavila širiti, pa su se njihova progona prihvatila dvojica svjetovnih svećenika, Konrad Dorso i Ivan zvani Ćoro, pridruživši se okrutnom i fanatičnom svjetovnjaku Konradu iz Marburga koji je svojevrijem preuzeo službu inkvizitora. Papa Grgur IX. dodijelio im je u tom pogledu i posebne ovlasti, ali je Konrad ubrzo došao u sukob s nadbiskupom Siegfriedom u Meinzu koji se usprotivio inkvizitorima. Konrad je u vjerskom zanosu nakon kažnjavanja manjih velikaša pokušao čak osuditi moćnika Seyna, ali ga je porota na čelu s nadbiskupom proglasila nevinim. Nakon tog neuspjeha, Konrad se povukao u Marburg, gdje su ga kneževi iz Meinza uspjeli ubiti iz osвете. Istu sudbinu uskoro su doživjeli i njegovi pomoćnici. Iz Njemačke se Inkvizicija širila dalje na Češku i Mađarsku preko papinskog legata Jacquesa de Preneste.³⁴

U prvom stoljeću postojanja Inkvizicija se dakle bavila uglavnom dualističkim neomanihejskim herezama, poglavito katarima koje je uspjela skoro potpuno uništiti već do 1309. godine. Na red su došli valdenzi, koji su pružili grčevit otpor inkvizitorima i legatima, te svoja učenja proširili sve do Baltika. I pored velikih kušnji oni su se uspjeli sve do danas održati u Lombardiji, Siciliji i Toskani. Djelovanje inkvizitora uskoro se okrenulo i prema spritualcima, beginima i fraticelijevcima, kritičarima bogatstva crkve i pobornicima povratka k evanđeoskom siromaštvu.

Inkvizicije nisu bili pošteđeni ni Židovi. Oni su formalno imali zajamčenu slobodu ispovijedanja vjere, ali su kao preobraćenici budno praćeni i smatrani odmetnicima ako bi se povratili na staru vjeru. U Njemačkoj su ih 1336. godine čak optužili za širenje kuge. Zbog velikog političkog utjecaja Židova narod je pod vodstvom

Ferdinanda Matineza u Sevilji 1391. godine, izvršio nad njima veliki pokolj, a akcije su se dalje proširile po cijeloj Andaluziji.

Inkvizicija se zlouporabila i u političke interese svjetovnih vladara. Najočitiiji primjer za to je proces protiv templara. Naime, francuski kralj Filip Lijepi poželio se domoći njihova bogatstva ne bi li tako riješio svoje financijske probleme, pa je 1307. godine cijeli red optužio za herezu. Optužbe su bile apsurdne: templari su se navodno klanjali nekoj načinjenoj glavi zvanoj Baphomet, pljuvali na križ i živjeli protuprirodno. Inkvizicijskim akcijama članstvo reda sustavno je uništavano po cijeloj Francuskoj. Veliki templarski meštar Jacques de Molay živ je spaljen 1314., a 1321. godine papa je konačno ukinuo cijeli red i njegovu imovinu predao ivanovcima.

Postalo je jasno da je papa u Avignonu samo igračka francuskog kralja, koja je počela gubiti moć zastrašivanja. Pravi vjernici počeli su se buniti protiv moralne raspuštenosti crkve. Jedan od njih, Girolamo Savonarola proglasio je samog papu Aleksandra VI. heretikom i simonijakom, pa je s dvojicom pristaša bio spaljen. Na istom je misaonom tragu bio Martin Luther sa svojim protestantizmom i pozivom na reforme.³⁵

Inkvizicijski postupak

Inkvizicijski postupak vodio se po preciznim pravilima određenim papinskim bulama, odlukama pokrajinskih sabora i samom praksom inkvizitora, na osnovu koje su izrađivani i posebni priručnici.³⁶

Najpoznatiji priručnik bio je »Practica Inquisitionis hereticae pravitatis« (oko 1320.) Bernarda Guia, inkvizitora u tuluškoj oblasti od 1307. do 1323. godine o čemu nam se sačuvala i cijela knjiga presuda u inkvizitorskim procesima. Njegovo djelo nije samo zbroj osobnih iskustava, nego i priručnik za sustavno djelovanje inkvizitora, ali i pouka o postojećim hereticima, među koje je uvrstio katare, valdenze, lažne apostole, Židove, vještice, proroke i čarobnjake.

Drugo poznato djelo na tu temu bilo je »Directorium inquisitorum« španjolskog dominikanca Nicolausa Eymerica, koji je u drugoj polovici 14. stoljeća djelovao kao inkvizitor u Tarragoni. U njegovom su djelu također prikazana najvažnija heretička učenja i dan opis najsavršenijih uputstava za inkvizitora, tako da je on svoju primjenu našao i izvan Španjolske.³⁷

Inkvizicijski postupak obavljao se na sljedeći način:

U najstarija vremena u selo ili grad osumnjičen za herezu dolazila je skupina od tri do četiri redovnika. U lokalnoj crkvi, na misi nakon svečane propovijedi, zahtijevali su od svih stanovnika suradnju, a od krivaca očekivali da zatraže Božje oprostjenje. Kasnije, zbog fizičke ugroženosti inkvizitora, papa Inocent IV. dopustio im je da to mogu obaviti i na nekom drugom sigurnijem mjestu. Javnim govorom oni su davali

osumnjičenicima rok od petnaest do mjesec dana za izlazak pred sud, što se smatralo kao »tempus gratiae« (vrijeme milosti).

Naime, heretik je u tom roku mogao sam doći i ispovijediti svoju zabludu, što mu je garantiralo blagu kaznu po kanonskim zakonima i često jednim hodočašćem. Inkvizitori su u propovijedi ujedno prijetili stanovništvu kaznom izopćenja ako ne prijave heretike ili sumnjive osobe. Nakon isteka datog roka, optuženiku koji se nije pojavio pred sudom obično se pismenim putem dostavljao poziv preko lokalnog župnika i povjerljivih svjedoka. Odbjegli heretik bivao je izopćen, a njegovo uhićenje prepušteno svjetovnim vlastima, jer je njihovo proganjanje zbog negodovanja puka znao biti vrlo opasan posao.³⁸

Nakon što je okrivljenik bio uhićen i zatočen, izvođen je pred sud gdje mu se čitala optužnica. Sudac mu je nalagao da položi prisegu na Evanđelje, iznese svoju obranu i odgovara na pitanja u nazočnosti dvojice redovnika i jednog bilježnika, odnosno klerika koji je vodio zapisnik. Pitanja su obično bila standardna, prema formularu, ovisno o vrsti hereze. Sudac je svakako morao dokazati opravdanost optužbe, pa je nerijetko lukavošću nastojao iznuditi priznanje obećavajući blage kazne, ili je skupljao dokaze uz pomoć najamnika (tzv. »ovce«) koji je glumio da pripada istoj sljedbi. Da bi se izbjeglo davanje krivih optužbi zbog nećijih osobnih interesa, Crkva je nastojala primati dojave samo od časnih ljudi, ali nije prezala niti od dobivanja informacija od lopova, izopćenika, kriminalaca, pa čak i samih heretika. U svakom slučaju, za krivu se tužbu dobivala ista kazna kao i za navodnu herezu.

Za donošenje presude obično su bila dovoljna dva svjedoka, čiji se identitet krio zbog opasnosti od odmazde. Okrivljenik najčešće nije imao odvjetnika, a crkvene su vlasti raznim prijetnjama sprečavale odvjetnike u obrani, pa je njihova uloga sastojala najviše u poticanju optuženika na priznanje.³⁹

Budući da je Crkva smatrala priznanje važnijim od dokaza, na okrivljenike koji su ustrajavali na nevinosti inkvizitor je najprije primjenjivao sredstva prisile. Jedno od njih bio je i zatvor do nekoliko godina, gdje se okrivljenike stavljalo u okove, podvrgavalo dugim postovima ili lišavalo sna. Smatralo se da se tim mjerama, ako se obave u razumnom omjeru, »otvara duh« okrivljenika.

Kada je pak okrivljenik bio ustrajan, pribjegavalo se mučenju, službeno dozvoljenom od strane pape Inocenta IV. na temelju Justinijanova kodeksa, gdje je tortura bila dozvoljena u slučaju uvrede veličanstva, što je u srednjem vijeku hereza bila za Crkvu.⁴⁰ Sucima je na raspolaganju stajalo bičevanje, kozlić, istezanje udova, vatra, a kasnije još i klade i postupak s vodom.

Osuđenik bi prvo bio doveden u sobu za mučenje gdje ga se najprije pokušalo zastrašiti prizorom instrumenata za mučenje i tako iznuditi priznanje. Ako bi se to pokazalo neuspješnim, pristupalo se mučenju u nazočnosti redovnika i pisara spremnih za zapisivanje priznanja. Svaka kušnja trajala je najviše pola sata, a pitanja se nisu smjela ponavljati. Smisao svega bio je iznuditi priznanje, pa je jedino bilo

zabranjeno usmrtni okrivljenika i sakatiti mu udove. Nastavljalo se nekoliko dana kasnije. Brojne zlouporabe mučenja papinstvo je namjeravalo ograničiti propisom o nužnom sudjelovanju biskupa i inkvizitora, ali se to nije uspjelo sprovesti, budući da su biskupi svoje ovlasti obično prenosili na inkvizicijske sudove.

O nepouzdanosti same torture najbolje govori Nicolaus Eymerich (1320.-1399.) u svom Priručniku za inkvizitore, prema kojem inkvizitor »ne pribjegava upotrebi torture, osim u nedostatku drugih dokaza, ako je uvjeren da optuženi skriva pravu istinu«. On je smatrao da će »jedni radije umrijeti nego priznati, drugi će postati neosjetljivi na muke, a treći, po prirodi slabiji, priznat će što god ih se pita«, pa je zaključio da je »tortura, kao sredstvo priznanja, varljiva i neuspješna«. ⁴¹ U zapisnicima se ona rijetko spominje, a priznanja se prikazuju spontanima. Po zakonu okrivljenik je trebao biti oslobođen ako izdrži ispitivanje, no pitanja su se lako mogla drugačije formulirati. Čak i kada je dao priznanje za vrijeme torture, okrivljenik se mogao braniti da je to učinio zbog neizdrživih muka. U tom slučaju, moralo se posegnuti za izjavama svjedoka. ⁴²

Presudu je u nazočnosti biskupa donosila porota koja se sastojala od dva do čak četrdeset ljudi - svjetovnih savjetnika, klerika i redovnika koje je imenovao inkvizitor. Vijeće je odlučivalo na temelju zapisnika, ali obično prema primljenim nalozima. Presuda se iznosila na javnoj sjednici pod nazivom »sermo generalis« ili opća opomena, obično nedjeljom na glavnom trgu, pred visokim činovnicima, kraljevim ljudima, klerom i zajednicom vjernika. Presude su se čitale nakon propovijedi, a okrivljenici su se odricali zabluda i molili, nakon čega je dokidana kazna njihova izopćenja. Osuđeni su se mogli žaliti, ali su se njihove pritužbe obično odbacivale kao neutemeljene. Ipak, ovdje treba napomenuti da nije svaka istraga nužno završavala kaznom. Papa je znao razmatrati molbe za oslobađanje kojima je ne baš tako rijetko i udovoljavao. ⁴³

Nakon donošenja presude, krivac se predavao svjetovnim vlastima. Najstrože kazne bile su konfisciranje dobara, zatvor i oduzimanje života.

Smrtnu kaznu dobivali su heretici koji se nisu htjeli odreći svojih zabluda, kao i povratnici na krivovjerve. Spaljivanjem na lomači od strane svjetovnih vlasti crkva je imala čiste ruke. Uostalom, samo spaljivanje imalo je simbolički karakter, jer se na taj način nije prolijevala krv. ⁴⁴

Kaznu zatvora dobivali su okrivljenici koji su se odrekli krivovjernog učenja u zadnji trenutak, što je znalo biti i gore od smrti. Na strogi doživotni zatvor osuđivani su obično grešni duhovnici, koji su bili bacani u okove i izgladnjivani kruhom i vodom, ili su pak zatvarani u samostane. Postojao je i slobodniji režim zatvora gdje su zatvorenici mogli izlaziti van, primjerice zbog njegovanja članova obitelji ili zbog trudnoće. Potpuno konfisciranje imovine primjenjivalo se na osuđenike predane svjetovnoj vlasti na doživotni zatvor, a njihova je rodbina gubila pravo nasljedstva. ⁴⁵ Osuđeni je tada gubio sve duhovne i svjetovne časti, u neku ruku sva srednjovjekovna

građanska prva.⁴⁶

Blaže kazne bile su nošenje oznaka sramote, obično križeva na odjeći, čime se osuđeni izvirgavalo javnoj sramoti, preziru i zlostavljanju od strane puka, zatim javno bičevanje, velika i mala hodočašća kao pokora, rušenje kuća te spaljivanje mrtvih posthumno optuženih za herezu i konfisciranje njihove imovine, budući da se zločin krivovjerja proganjao čak i nakon smrti.⁴⁷

Arhivi

Svaki inkvizicijski sud imao je svoj vlastiti arhiv sa zapisnicima, papinskim bulama, odlukama koncila i drugim važnijim dokumentima. Manje su se presude sačuvale u kraćim izvodima, a veće su prepisivane u potpunosti. Posebno važni izvori o inkviziciji su inkvizicijski priručnici, od kojih su najbitniji bili već spomenuta djela Bernarda Guida i Nicolausa Eymerica.⁴⁸

Nakon što je papa Ivan Pavao II. 12. ožujka 2000. godine zamolio Boga za oprost grijeha Crkve, a time i Inkvizicije, učinjen je i mali pomak u otvaranju crkvenog arhiva Rimske inkvizicije, koji je sve donedavno bio potpuno zatvoren za javnost. Kardinal Joseph Ratzinger, šef Kongregacije za nauk vjere, nasljednice nekadašnje Inkvizicije, otvorio je po prvi put 1998. godine arhiv neovisnim istraživačima, čime se konačno pružila mogućnost za stvaranje prave slike o toj instituciji.⁴⁹

Inkvizicija i čarobnjaci

Vjerovanje da se čarobnjaštvom uz pomoć tajanstvenih sila mogu postići djela koja nadilaze prirodnu ljudsku moć potječu još od najstarijih vremena. Etabliranjem monoteizma u takvim se vjerovanjima počelo gledati kao na poricanje božanstva, pa su svjetovne vlasti upravo zbog religioznih razloga poticane na progone čarobnjaka.⁵⁰

Još prije nastanka Inkvizicije formiralo se mišljenje da su se heretici sastajali na tajnim sastancima koji su se obično nazivali »sabat« (sabbat). Navodno ga je vodio sam Đavao osobno u obliku blijedog čovjeka s crnim očima ili neke životinje (crne mačke i dr.). Okupljeni su na tom sastanku davali poljubac pokornosti Đavlu, vrijeđali Isusa, pljuvali i gazili križ, a nakon toga obično jeli ljudsko meso i odavali se seksualnim orgijama. Isti su se sastanci još od 11. stoljeća zahvaljujući crkvenoj propagandi pripisivali katarima.⁵¹ Ista se predodžba počela vezivati i za čarobnjake na početku 13. stoljeća, kada je počelo njihovo sustavno proganjanje od strane inkvizicijskih sudova koji u čarobnjaštvu vide herezu i odmetništvo od vjere. Tek sredinom 15. stoljeća došlo je do promjene religijskog poimanja čarobnjaštva, pa se proganjaju samo žene, jer se počelo javljati mišljenje da su vještice članice tajne

sekte koje leteći na metlama ili nekoj životinji odlaze na sabat, gdje spolno opće sa Đavlom.⁵²

Postupak kažnjavanja vještica najbolje ilustrira pravno mišljenje Bartolusa de Sassoferrata (1314-1357), jednoga od najistaknutijih srednjovjekovnih teologa, o tome kako bi trebalo kazniti jednu vješticu iz mjesta Orete u novarskoj biskupiji:

»Vještica o kojoj se radi, ili latinski lamija, mora biti kažnjena smrtnom kaznom i spaljena na lomači. Priznaje naime da se odrekla Krista i krštenja, zato mora umrijeti prema riječima gospodina našega Isusa Krista kod Ivana gl. 15 'Tko ne ostane u meni, bit će bačen van kao loza i osušit će se, i skupit će je i baciti na vatru, i izgorjet će.' A evanđeoski je zakon jači od svih zakona, pa se njega treba držati i u sudskom postupku jer je to božji zakon.

Isto tako spomenuta vještica i lamia priznaje da je načinila križ od drva za koplja i da je takav križ gazila nogama. Također da je sam križ namjerno napravila da ga može gaziti nogama. Već bi to bilo dovoljno. Mora dakle već samo zbog toga biti kažnjena smrću.

Nadalje ta vještica priznaje da se klanjala đavlu klečeći pred njim. Mora, dakle, izgubiti život i biti kažnjena smrću, jer po senatskoj odluci potpadaju kod Kornelijev zakon o ubojstvu iz postaje i oni koji su prinostili pogubne žrtve.

Priznaje da je djecu dodirom zatravljivala i začaravala tako da su umrla. Smrt te djece je utvrđena, a njihove su majke zbog toga podigle tužbu. Zato ta vještica mora umrijeti kao ubojica prema čitavom titulu Pandekta i prema kanonu uz Kornelijev zakon o ubojstvu iz potaje. Čuo sam naime od nekih svetih teologa da te žene, koje nazivaju vješticama ili lamijama, mogu dodirom ili pogledom škoditi i čak prouzročiti smrt zatravljujući ljude ili djecu ili životinje, jer imaju okužene duše koje su obećale demonu. To spominje i Vergilije u 3. pastirskoj pjesmi: Oko mi nečije sada zatravljuje jaganjce nježne.

Pjesnike je naime slobodno navoditi kao potvrdu. No o tom posljednjem pitanju, mogu li vještice ili lamije dodirom ili pogledom škoditi, čak prouzročiti smrt, prepuštam se svetoj majci Crkvi i svetim teolozima, jer o toj točki zaista ne donosim nikakvu odluku. Ta već su drugi naprije navedeni razlozi dovoljni da ta vještica bude kažnjena smrću, a njezin imetak zaplijenjen i prodan na dražbi u korist blagajne gosp. Ivana de Plotisa, biskupa u Novari, duhovnog i svjetovnog gospodara grada Orte i Riparije, odakle je ta vještica. Tako stoji u dekretalu gdje zbog zločina hereze određuje zapljena imetka jer je to zločin Božjeg veličanstva, kao što se imetak zapljenjuje zbog uvrede svjetovnog veličanstva. To se mora provesti makar te heretičarke bile katolici.

No ako se ta vještica pokaje i vrati na katoličku vjeru pripravna je svoju zabludu javno priznati prema odluci gosp. Ivana de Protis, biskupa novarskog, imaju li joj se oprostiti zemaljske kazne i smrt u ovom životu? (I to, kažem, ako se neposredno nakon otkrića svoje zablude vrati na vjeru i u njoj se pokažu znakovi kajanja). U tom slučaju treba joj bez sumnje oprostiti. Ako se pak to ne zbude odmah, nego nakon kratkog vremena, mislim da treba prepustiti sucu da presudi javljaju li se kod

nje znakovi pravog kajanja. Javljaju li se, mora joj se oprostiti, inače ne ako se ne kaje samo od straha pred kaznom. To, kažem, treba prepustiti odluci gosp. biskupa de Plotisa i gosp. inkvizitora. Ali, ako se prihvati mišljenje da je ona bila ubojica, samim pokajanjem ne može izbjeći smrti ovoga života. Međutim, što se tiče ubojstva, prepuštam se, kako sam rekao, svetoj Crkvi.«⁵³

Progonima čarobnjaka posebno se bavila Inkvizicija u alpskim krajevima Švicarske, Italiji i Francuskoj. Presude su se obično donosile na temelju izjava svjedoka, iznuđenih priznanja, prisile i određenih pokusa, od kojih je najrašireniji bio uranjanje u vodu. Naime, smatralo se da vještica pluta ako se zavezana baci u vodu. Ako okrivljena ipak potone, pribjegavalo se nekim drugim metodama.

Od procesa u Francuskoj svakako je najznameniti bilo suđenje sedamnaestogodišnjoj seljanki Ivani Orškoj. Ta se djevojka pojavila na dvoru kralja s tvrdnjom da ju je Bog poslao da oslobodi Francusku od engleske okupacije. Kralj joj je povjerovao, pa je ona pvela vojsku oslobodivši veliki dio zemlje. Međutim, ona je uskoro pala u ruke Engleza, koji su je u Sosbonni na montiranom procesu dali proglašiti heretkinjom čarobnicom u dosluhu s vragom, jer je u svojim pohodima nosila mušku odjeću! Spaljena je 30. svibnja 1431. godine na trgu u Rouenu. Dvadesetak godina kasnije posebna papinska komisija proglasila je cijeli proces nevaljanim, a 1909. godine Ivana je postala blažena, a uskoro čak i francuska nacionalna svetica.⁵⁴

Širenju predrasuda o vješticama doprinijele su posebno teološke knjige od kojih je svakako najpoznatija »Malj koji ubija vještice« (1487.) njemačkih dominikanaca Henrika Institorisa i Jakoba Sprenglera, gdje se u prvi plan stavljen »maleficij« odnosno nanošenje štete drugima, a što je pripisivalo isključivo vješticama. Spomenimo na kraju još i to da su veliki progoni vještica trajali sve do početka 18. stoljeća, kada su pisci konačno uspjeli dokazati da se radi o običnoj teološkoj fantaziji.⁵⁵

Zaključak

Razvojni put Inkvizicije pokazuje da ona nije bila u potpunosti osmišljena organizacija, nego rezultat spore evolucije papinskih mjera protiv heretika, više odgovor na trenutne prilike nego spremna reakcija na nepredvidive izazove vremena. Kada su već uspostavljeni pravi sudovi, bio je to moćno sredstvo represije Crkve kao velikog autoriteta koji je u paničnom strahu od krivovjerja svim sredstvima nastojao održati primat u Zapadnoj Europi. Naravno, brojne zlouporabe idu uglavnom na račun inkvizitora, a ne papinstva, jer je ono nad njima uglavnom imalo tek samo formalnu vlast.

Iz današnje, sigurnije perspektive, kada nam se većina optužbi zbog kojih je stradalo ogromno mnoštvo ljudi čini vrlo teško shvatljivim, Inkvizicija takva kakva je bila, nesumnjivo je velika pogreška i zabluda, ali neizostavan čimbenik svoga vremena koji će još dugo uzbunjivati duhove i privlačiti pozornost istraživača. Radi se ipak o davnoj prošlosti, koja se ne treba sakriti niti zaboraviti, pa se stoga treba nadati da ćemo u dogledno vrijeme o velikoj Inkviziciji moći saznati puno više na temelju građe iz njezinih još nedostupnih arhiva. Ona bi tako konačno trebala izgubiti na tajanstvenosti i dobiti realnu ocjenu svoje uloge i djelovanja kroz povijest.

Literatura

Vladimir Bayer, Ugovor s Đavlom. Procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose Hrvatskoj, Zagreb: Informator, 1982.

Miroslav Hroch - Anna Skybová, Ecclesia militans. Inquisition im Zeitalter der Gegenreformation, Leipzig: Edition Leipzig, 1985.

Grado D. Merlo, »Inquisition« u: Encyclopedia of Middle Ages, Ed. Andre Valchez in conjunction with Barrie Dobson and Michael Lapidge, Cambridge: James Clarke & co a.a., 2000, 727-729.

Franjo Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata. 1. Srednji vijek, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.

E. van der Vekene, Bibliographie der Inquisition. Ein Versuch, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1963.

Ludwig Vones, »Inquisition«, u: Lexikon für Theologie und Kirche, Herder, Freiburg - Basel - Rom - Wien: Fünfter Band, 1996, 529-532.

Gui Testas - Jean Testas, Inkvizicija, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982.

Walter L. Wakefield, »Inquisition«, u: Dictionary of the Middle Ages (Joseph R. Strayer editor in chief), Volume 6, New York: Charles Scribner's sons, 1985., 483-489.



Tin Pongrac

studijska grupa: povijest

34

Plemstvo i plemićka kultura u srednjem vijeku

1. Uvod

Namjera je ovog rada prikazati strukture i procese vezane uz pojam srednjovjekovnog plemstva. Budući da je tema izuzetno opširna i raznorodna, ovaj rad pruža tek pregled nekih osnovnih elemenata karakterističnih za plemstvo kao društvenu grupu. Na pojedinim mjestima, npr. u okviru razmatranja unutrašnjosti plemićkih dvoraca, rad ima tendenciju dubljeg zadiranja u srž ondašnje ljudske svakodnevice, ali ni približno onoliko koliko bi to bilo moguće sustavnim proučavanjem izvora i literature.

Važno je napomenuti da je težište interesa stavljeno na prostor Zapadne Europe, i to prvenstveno Engleske, Francuske i Njemačke, dok ostali prostori Europe figuriraju samo u općem kontekstu. Takvo ograničavanje prostora interesa nametnuto je samim opsegom rada, koji ne dopušta sustavni pregled situacija u svim regijama Europe. Navedena su područja odabrana prvenstveno zato što su odigrala, u manjoj ili većoj mjeri, ulogu ishodišnih točaka širenja fenomena koji se danas često percipira kao civilizacija srednjovjekovnog Zapada. Suvišno je napominjati da ta područja pružaju i razmjerno mnogo povijesnih izvora za promatrano razdoblje, a u skladu s time posjeduju i razvijenu histori-

ografsku produkciju. Zbog svega toga, ona se nameću kao prilično reprezentativna i relevantna s obzirom na promatrani fenomen. Izvan granica tih glavnih područja interesa, nešto je više pažnje posvećeno Bizantu, i to zbog njegove specifične važnosti u srednjovjekovnim relacijama.

Korištena literatura prilično je raznolikih provenijencija. Ponajviše su zastupljena djela francuskih i britanskih autora, a u nešto manjoj mjeri hrvatskih i njemačkih. Dakle, provenijencija literature uvelike se poklapa s primarnim područjem interesa.

Potrebno je ponešto reći i o načinu na koji je rad strukturiran. Na početku se razmatra definicija samog pojma plemstva i problemi vezani uz tu definiciju. Zatim se promatraju procesi geneze plemstva kao društvene i pravne skupine, pri čemu se ne zanemaruju ni antički idejni temelji. Nadalje, prikazuju se procesi diferencijacije plemstva u pojedinim državama i hijerarhijske strukture koje nastaju uslijed te diferencijacije. Drugi je dio rada posvećen antropološkim i društvenim obilježjima plemstva, počevši od fizičkog izgleda pa sve do plemićkih dvoraca. Naposljetku se prikazuju neke unutrašnje strukture plemićkog društva i međusobni odnosi unutar plemstva. Rad završava osvrtom na mitološko opravdanje plemićke supremacije nad podložnicima.

2. Definicija plemstva

Rječnik hrvatskoga jezika definira plemstvo kao: »povlašteni društveni stalež različitih stupnjeva, naslova i utjecaja u feudalnom poretku koji posjede i naslove nasljeđuje ili ih dobiva vladarevom darovnicom za zasluge i odanost u vazalskoj službi prema suverenu«. ⁵⁶ Enciklopedija Leksikografskog zavoda ne ograničava pojam plemstva na feudalni poredak, nego ističe da pojam ima korijene u antičkom Rimu, gdje je bio vezan uz porodice čiji su članovi češće vršili državne funkcije. ⁵⁷ Lexikon des Mittelalters vezuje pojam plemstva (Adel) uz obiteljsko nasljeđivanje i smatra da je pojam osobnog plemstva (persönlicher Adel) kontradikcija (ein Widerspruch in sich). ⁵⁸ Encyclopaedia Britannica smatra pojam nobility (plemstvo) sinonimom za aristocracy (aristokracija), pa daje vrlo široku definiciju aristokracije, počevši od Platona i Aristotela. ⁵⁹ Marc Bloch u djelu Feudalno društvo inzistira na razlikovanju plemstva od ostalih vladajućih klasa. Naime, on plemstvo definira kao specifičnu vrstu vladajuće klase koja zadovoljava dva uvjeta:

1. posjeduje poseban pravni položaj
 2. nasljedna je (premda ne nužno potpuno zatvorena za ulazak novih obitelji)
- Oba uvjeta moraju biti zadovoljena istodobno, dakle Bloch iz plemstva isključuje s jedne strane moćnike koji svoj položaj ne mogu prenijeti u nasljedstvo, a s druge strane imućne koji nemaju posebna prava. ⁶⁰

Dakle, nakon sagledavanja definicija plemstva u navedenoj hrvatskoj, njemačkoj, engleskoj i francuskoj literaturi, može se donijeti određene zaključke. Kao prvo, mislim da bi trebalo napraviti distinkciju između društvenih elita, kao šireg pojma, i plemstva, kao užeg pojma. Plemstvo u srednjem vijeku jest društvena elita, no mislim da bi ga terminološki trebalo rezervirati samo za onu društvenu elitu koja je nasljedna. Za nenasljedne se nosioce moći može koristiti opći pojam društvene elite. U slučaju da pojedinac od vladara dobije nenasljedni status koji je jednak statusu nekog plemića i titulu koja je jednaka nekoj od plemićkih razrednih titula (npr. barun, grof), a da je ipak nenasljedna, onda je potrebno naglasiti tu osobitost npr. izričajem »nenasljedno plemstvo«, »doživotno plemstvo«, ili, na njemačkom, već spomenuti *persönlicher Adel*, odnosno, na engleskom, *life peerage*. Takva praksa dodjeljivanja nenasljednih titula danas je česta u Ujedinjenom Kraljevstvu, no u srednjem vijeku nije bila uobičajena. Dakle, riječ je o stanovitom anakronizmu.

Za najviši sloj plemstva, dakle onaj koji izravno vlada državom, najčešće se koristi pojam aristokracija. U srednjem vijeku za taj sloj možemo koristiti i naziv *velikaši* (lat. *magnates*). Zanimljivo je da *Encyclopaedia Britannica* poistovjećuje pojmove nobility (plemstvo) i aristocracy (aristokracija), ⁶¹ tj. ona zanemaruje činjenicu da niže plemstvo ponekad nema znatnog faktičnog udjela u upravljanju državom. Možda je takva terminologija posljedica toga što u Engleskoj u srednjem vijeku

formalno uopće ne postoji niže plemstvo. Naime, tamo je najniža plemićka titula barun (baron, lord), a već ona donosi pravo sudjelovanja u kraljevom »Velikom vijeću«, a time i ingerenciju u upravljanje državom. Dakle, doista bi se moglo reći da u srednjovjekovnoj Engleskoj pojmovi plemstva i aristokracije imaju jednako značenje.⁶²

3. Procesi nastanka i diferencijacije srednjovjekovnog plemstva

3.1. Nastanak srednjovjekovnog plemstva

38

Plemstvo se, u navedenom užem smislu, u Zapadnoj Europi pojavilo razmjerno kasno. Do pravnih definicija plemićkih staleža dolazi tek u 12. stoljeću. Stoga je potrebno osvrnuti se na ranija razdoblja kako bi se dobio uvid u genezu faktičnog plemstva, tj. onog koje još nije bilo formalno definirano, a ipak je imalo glavne karakteristike budućeg plemićkog staleža.

Srednji je vijek naslijedio od antike latinski pojam nobilitas, koji je označavao nečiju pripadnost obitelji iz čijih su se redova birali senatori i kurijali.⁶³ Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva, u Galiji su uspjele preživjeti neke od tih plemićkih obitelji i opstati nakon franačkog osvajanja. Poznato je da je franačka vlast bila relativno tolerantna prema galorimskom plemstvu, za razliku od Vizigota, Burgunda i Vandala.⁶⁴ Dakle, u franačkoj je državi postojao određen kontinuitet rimskog plemstva. Ipak, nipošto se ne može reći da je srednjovjekovno plemstvo u Franačkoj običan produžetak rimske ideje plemstva. Ključna je razlika između rimskog i srednjovjekovnog plemstva u Franačkoj u tome što je rimsko karakterizirano slobodom, a srednjovjekovno obavezom prema vladaru. Rimsko plemstvo teži dokolici (otium), a franačko ratu. Moralno opravdanje svoje premoći srednjovjekovno ratničko plemstvo nalazi u svojoj sposobnosti da pruža vojnu zaštitu. Zato je glavno obilježje plemića u Franačkoj mač. Rimsko plemstvo nije imalo ni približno toliko naglašeni militaristički aspekt jer u to doba vojna služba nije smatrana elitnim zanimanjem.⁶⁵

U genezi ideje plemstva u Franačkoj postojala je osim romanske i izvorna germanska komponenta. Naime, kod germanskih su naroda postojale obitelji nazivane Edeline tj. plemići. Latinski izvori ih nazivaju nobiles. One su vjerojatno potjecale od starih rodova mjesnih vođa. Nastankom barbarskih kraljevstava one su izgubile faktičnu moć, ali su im ostale povlastice i veliki ugled. Međutim, ti rodovi su postupno prirodno izumirali, a novi se, dakako, više nisu kreirali jer je njihov koncept izgubio smisao u novom monarhijskom uređenju. Tako su u 7. stoljeću u

čitavoj Bavarskoj preostala još samo četiri takva roda. U Engleskoj je od 9. i 10. stoljeća samo najbliža kraljeva okolina zadržala naslov aetheling. U Franačkoj ti rodovi nisu uopće zapisani u izvorima.⁶⁶

U barbarskim su kraljevstvima na početku srednjeg vijeka nastale nove elite, temeljene na sasvim drugačijem načelu nego stari Edeline. Novi kriteriji za pripadnost eliti bili su služba kralju i bogatstvo.⁶⁷ Premda se čini da su Edeline i čitav njihov koncept neslavno izumrli, ne treba odbaciti mogućnost da su utjecali na buduće ideološke predodžbe o plemstvu. Sličnu su ulogu zacijelo odigrali i rimski nobiles.

Povjesničari do danas nisu postigli konsenzus oko pitanja je li aristokratski položaj u Franačkoj bio nasljedan po krvi ili je samo bio vezan uz trenutnu funkciju državnog službenika. Dakle, pitanje je možemo li uopće govoriti o »plemstvu« u Franačkoj ako imamo na umu navedenu užu definiciju plemstva kao nasljednog pravnog statusa. Postoje naznake da su u Franačkoj doista postojale obitelji čije su uzastopne generacije vršile visoke službe. No, zacijelo te službe nisu bile rezervirane samo za njih, pa se vjerojatno radilo o mješovitom nasljedno-nenasljednom sustavu.⁶⁸ Važno je napomenuti da franački zakonici ne poznaju kategoriju nasljednog plemstva kao pravno privilegirane skupine, ali ipak postoji privilegirani sloj ljudi oko kralja, tzv. kraljevi vjernici (fideles).⁶⁹

U Karolinškoj Monarhiji postojao je prilično zatvoreni krug najvišeg plemstva. Nekoliko obitelji, koje su većinom bile u rodbinskim i ženidbenim vezama s dinastijom Karolinga držalo je većinu glavnih državnih funkcija. Čak bi se moglo govoriti o velikoj rodbinskoj skupini, koja je monopolistički vladala državom, a jezgra joj je bila obitelj Karolinga. Godine 888. Karolinzi su izgubili monopol na vršenje vladarskih funkcija pa su pojedine grane rodbine same postale vladarskim dinastijama. Još cijelo 10. stoljeću svi su kraljevi na nekadašnjem prostoru Karolinške Monarhije bili ženidbenim vezama povezani s dinastijom Karolinga.⁷⁰ Zacijelo su te veze davale dodatni legitimitet njihovoj vlasti.

U Bizantu je do 7. stoljeća gotovo potpuno nestala stara rimska zemljoposjednička aristokracija.⁷¹ U 7. stoljeću pojavljuju se prvi znakovi nove aristokracije, koja se može nazvati bizantskom. Nova aristokracija nastaje na dva načina. Činovničku aristokraciju čine državni službenici, a vojnu krug vojnih zapovjednika oko strategâ u temama. Činovnička aristokracija je time koncentrirana u Carigradu, a vojna pretežno u temama. Država plaća i činovničku i vojnu aristokraciju na isti način, tj. iz državnih poreznih prihoda. U praksi je često to plaćanje izvršavano oslobađanjem aristokracije od njezinih vlastitih poreznih davanja ili davanjem prava na udio u porezima koje je plaćalo neko selo. Ni činovnička ni vojna aristokracija nije isprva bila nasljedna. Važno je uočiti da država nije davala aristokraciji zemlju

na uživanje kao što je to bio slučaj u Zapadnoj Europi. To je odgodilo razvoj feudalizma u Bizantu za nekoliko stoljeća. Ipak, tijekom 8. i 9. stoljeća počinju rasti veliki zemljoposjedi.⁷² U međuvremenu je sve više rastao i broj počasnih naslova i visokih funkcija koje su se dodijeljivale aristokraciji.⁷³ Od sredine 11. stoljeća pojavljuju se pronije.⁷⁴ To su čestice državne zemlje sa državnim seljacima koje su se davale državnim službenicima na korištenje, no nisu bile nasljedne. Tijekom 12. stoljeća pronije se počinju davati vojnicima za vojnu službu, dakle slično kao feudi ili lena u Zapadnoj Europi.⁷⁵ Od 8. do 11. stoljeća dvorsko-činovnička i vojno-zemljoposjednička aristokracija bore se za prevlast. Dolaskom dinastije Komnena na vlast prednost dobiva vojna aristokracija.

Na Zapadu je vrijeme kasnog 9. i ranog 10. stoljeća, tj. nakon konačnog raspada karolinške države, doba znatne društvene mobilnosti. Klasa ratnika – vitezova još ni približno nije bila zatvorena idejom o plemenitosti krvi kao nužnim preduvjetom za nošenje oružja. Zakoni koji nastoje zabraniti nošenje oružja nižim klasama nastaju tek od 12. stoljeća.⁷⁶ Obradivači zemlje mogli su, u težnji za boljim društvenim položajem, prijeći u ratnike, a vitezovi su mogli odložiti oružje i početi se baviti zemljoradnjom.⁷⁷ Riječ plemić (nobilis) susreće se u dokumentima iz ovog razdoblja; nije sadržajno definirana, tj. označava istaknutost po vrlo različitim kriterijima.⁷⁸

Tek od prve polovice 11. stoljeća, po mišljenju Marca Blocha, plemstvo poprima obilježja formirane društvene klase, premda još ni izdaleka nije pravno formulirano. Od tog se doba može govoriti o plemstvu kao prepoznatljivoj skupini unutar društva i o plemićkom načinu života.⁷⁹ To plemstvo najviše karakterizira zanimanje profesionalnog ratnika na konju. Vertikalna mobilnost među klasama sada se smanjila, ali ne nekim pravnim činom, nego postupnom promjenom načina ratovanja. Još u 10. stoljeću u naoružanje konjanika bilo je uvedeno dugo i teško koplje koje se u borbi držalo pod pazuhom. Kaciga je uskoro dobila vizir i pokrivalo za nos. Naposlijetku je uvedena košulja od žice, čija je proizvodnja bila komplicirana i skupa. Ukratko, novo je naoružanje bilo mnogo skuplje od nekadašnjeg i zahtijevalo je iskustvo u korištenju. Stoga se zemljoradnik više nije mogao lako prometnuti u viteza. Nije imao dovoljno sredstava za nabavu oružja, a da je i imao, nije mogao na brzinu naučiti rukovati njime. Tako je zanimanje ratnika-konjanika *via facti* postalo rezervirano samo za one koji su posjedovali kmetove i eventualno za one koji su bili u pratnji nekog moćnog seniora. Samo su oni imali dovoljno slobodnog vremena da se profesionalno posvete ratničkom umijeću i da nabave opremu koja im je potrebna za rat.⁸⁰

Od sredine 12. stoljeća viteški stalež, kao podloga za nastanak nižeg plemstva, počinje se i formalno definirati, i to putem ceremonije viteške posvete. Svi posvećeni vitezovi sada čine red (*ordo*). Veliku ulogu u institucionaliziranju viteštva odigrala je i crkva, koja nastoji obrede viteške posvete učiniti što sličnijima vjerskom sakramentu. Crkva namjenjuje vitezovima idealni zadatak - obranu vjere, vitezovi postaju *milites*

Christi. Viteški redovi nastali tijekom 12. stoljeća počinju pravno definirati položaj vitezova. Najstarija templarska Regula iz 1130., istina, još ne zabranjuje neplemićima primanje među vitezove, ali nova Regula iz otprilike 1250. već eksplicitno definira to pravilo. Mirovna uredba Fridrika Barbarosse iz 1152. zabranjuje seljacima nošenje viteškog oružja. Tijekom 12. i 13. stoljeća u Njemačkoj, Aragonu, Provansi i na Siciliji doneseni su zakoni po kojima vitezom može postati samo potomak vitezova. Time je, dakle, viteški stalež konačno ograničen na zatvoreni skup obitelji, pa se može smatrati nasljednim pravnim statusom.⁸¹ Time je viteški stalež postao plemićki stalež, jer smo plemstvo i definirali kao nasljedni pravni status.

Stvaranje novih viteških rodova vladari su željeli pridržati kao svoj monopol. Isprva jedino kraljevska kancelarija ima pravo podjeljivati pismo o dopuštenju da se netko tko nije viteškog roda posveti za viteza. Ta pisma su zapravo začetak pisama o podjeli plemstva, kojima se počinje stvarati tzv. listovno plemstvo (za razliku od donacijskog plemstva koje se dobivalo činom donacije posjeda od strane kralja).⁸² Visoki su feudalski, dakako, nastojali i sami ostvariti pravo kreiranja vitezova. To im je tijekom 13. stoljeća u velikoj mjeri i uspjelo.

Krajem 13. stoljeća načelo nasljeđivanja viteške časti bilo je toliko ukorijenjeno da je formalni obred viteškog posvećenja postao opsoletan. Vitezom se odsada postaje samim rođenjem. Polovinom 14. stoljeća bila je osigurana i jedna od najvećih pravnih povlastica plemića - izuzetost od plaćanja poreza. Time je u velikoj mjeri završen proces pravnog definiranja plemićkog staleža.

Razvoj viteštva u Engleskoj u 13. stoljećapoprma drugačiji smjer od onoga u ostatku Europe. Tamo je viteška čast vezana uz zemlju, a ne uz obitelj. To zapravo znači da u srednjovjekovnoj Engleskoj nikada nije stvoreno plemstvo u francuskom ili njemačkom smislu riječi, dakle kao nasljedni status. Ako bi seljak stekao dovoljnu količinu zemlje postajao bi vitezom. Čak ni čast baruna (lorda) nije formalno nasljedna, pa čak ni doživotna, nego se dodjeljuje onima koji u trenutku saziva kraljevog »Velikog vijeća« posjeduju određenu količinu zemlje. Nasljedna je samo najviša plemićka titula - earl - koja se prenosi s oca na najstarijeg sina.⁸³

3.2. Diferencijacija plemstva i plemićke titule

Karolinška je država poznavala titule grofa (lat. comes), markgrofa (lat. marchio) i vojvode (lat. dux). Grof je bio zapovjednik standardne teritorijalne jedinice, dok je markgrof zapovijedao pograničnom markom koja je mogla i sama biti podijeljena na grofovije. U tom smislu markgrof je mogao bio nadređen grofu, ali samo u pogledu vojnog zapovjedništva. Vojvodstva su bila još veće teritorijalne jedinice od marki i mogle su također biti podijeljene na grofovije.

Karakteristično je za vojvodstva u karolinškoj državi da su bila zasnovana na etničkim temeljima, dakle obuhvaćala su teritorije nekadašnjih samostalnih entiteta. Grofu je bio podređen njegov zamjenik vicecomes, tj. vikont. Dakle, već za vrijeme karolinške monarhije postojala je određena, premda ponešto inkonzistentna, hijerarhija titula. Pri tome treba obratiti pažnju na to da su sve te titule označavale vršitelje funkcija, a ne nasljedno plemstvo.

Pojedini su franački grofovi već od vremena Karla Velikog nastojali pod svojom vlašću okupiti više grofovija.⁸⁴ Takva okrupnjavanja su osobito uznapredovala u drugoj polovici 9. stoljeća, kada ti velikaši počinju uzimati titule »arhigrofova«, »glavnih grofova«, markgrofova ili vojvoda. Ponekad su se zadovoljili i običnim naslovom grofa, premda su posjedovali više grofovija (takvi su npr. bili grof od Toulousea i flandrijski grof). Oni nisu bili u mogućnosti sami provoditi vlast na cijelom svojem teritoriju pa su počeli namještati bilo grofove nižeg stupnja, bilo vikonte. U vremenu slabe središnje monarhijske vlasti titule su imale sve izraženiju tendenciju da postanu nasljedne. Isto tako, u dobu feudalne anarhije često je dolazilo do slabljenja vlasti pojedinih grofova na račun njihovih suparnika, pa su se područja njihove faktične vlasti smanjivala. To je dovelo do određenog pada vrijednosti grofovske titule i do njezinog odvajanja od pojma faktičnog zapovjedništva nad cijelim teritorijem grofovije. Razumljivo je da su u takvim uvjetima titule grofa, markiza i vojvoda postale sve više vezane uz pojedinu obitelj, a sve manje uz cijele teritorije nad kojima su nekada vršili vlast. Zbog tog dolazi do promjene u intitulaciji, jer se sada titula vezuje više uz obiteljski zamak, a manje uz teritorij.⁸⁵

Titule nižeg plemstva većinom su nastale u sklopu vazalskog sustava, jer je glavna karakteristika nižeg plemstva bio njihov vazalni odnos prema većim plemićima – seniorima. Najniži u hijerarhiji vazalstva bio je valvazor, tj. vazal drugih vazala (lat. vassus vassorum), koji nije bio senior nijednom ratniku. Biti nečiji senior znatno je uzdizalo status. Ako je senior imao mnogo vazala dobivao je naziv velikaš, banneret, captal ili barun. Barun, riječ germanskog porijekla, prvotno je značila »čovjek«, ali je s vremenom dobila smisao »čovjek (tj. vazal) moćnog seniora«.⁸⁶

Veliku ulogu u sistematizaciji titula imali su crkveni mislioci. Oni, naime, po uzoru na crkvenu hijerarhiju pokušavaju poredati titule po rangui. Dobar primjer za to je djelo Walafrida iz 9. stoljaća, Alkuinovog učenika. On izravno komparira crkvene i svjetovne titule stvaranjem ekvipotentnih parova. Takvi parovi su: papa - car, patrijarh - patricij, nadbiskup - kralj, metropolitanski biskup - vojvoda, biskup - grof itd.⁸⁷

Budući da nakon raspada karolinške monarhije nove države imaju zasebne razvojne puteve, za pregled diferencijacije plemstva potrebno je svaku državu obraditi zasebno.

3.2.1. Diferencijacija plemstva i plemićke titule u Francuskoj

U Francuskoj nije postojala službena hijerarhija plemićkih titula sve do Napoleonovog uvođenja novog sustava hijerarhiziranog plemstva. Umjesto toga, obitelji su se više cijenile po starosti nego po tituli koju su nosile. Od 12. stoljeća najviša je titula bila pair.⁸⁸ Titula pair (»jednak«) izvorno je bio naziv za vazala koji je imao povlasticu da mu pred sudištem njegova seniora sude isključivo drugi vazali istog seniora. Postupno je to pravo rezervirano samo za najviše feudalice kao kraljeve vazale. Naposljetku je broj parova ograničen na apostolski broj dvanaest, od toga šest crkvenih i šest svjetovnih. Ali, kako su loze trojice svjetovnih parova uskoro ugašene, od 1297. francuski kraljevi počinju imenovati nove. Isto tako, kako su izumirali stari franački grofovski rodovi, tako su kraljevi od 1338. počeli stvarati nove grofove. Dakako da te titule, osim svog naziva, nisu imale praktički ništa zajedničko s franačkim grofovskim titulama.⁸⁹ Titulu markiza (marquis), reminiscenciju na franačke markgrofove, počeo je dodijeljivati tek Luj XII. (1498.-1515.). Titula vidame nastala je od lat. vicedominus i prvotno je označavala biskupovog namjesnika u svjetovnim poslovima. Chevalier banneret je bila titula za viteza koji je pod svojom zastavom okupljao više vazala. Najstariji sin francuskog kralja od 1349. nosi titulu dauphin. Od 15. stoljeća kraljevi najbliži rođaci nose naslov prince du sang royal, a ostali članovi kraljevske kuće prince du sang. No, kraljevi su sinovi obično dobivali vojvodstva, pa su najčešće oslovljavani kao vojvode. Titulu prince (hrv. princ ili knez) ponekad nose najstariji sinovi vojvoda. Dakle, ta je titula načelno niža od titule vojvode, baš kao što je slučaj i u Svetom Rimskom Carstvu.⁹⁰ No, kralj je mogao knezu pri proglašenju dodijeliti i status iznad svih vojvoda. Red je precedencije bio prema tome, ovisan o kraljevoj volji.

Pri kraju srednjeg vijeka hijerarhija titula u Francuskoj bila je otprilike sljedeća (popis je samo orijentacijski jer službeni poredak nije bio definiran):

1. roi (kralj)
2. dauphin (prijestolonasljednik)
3. prince du sang royal (kraljevi najbliži rođaci)
4. prince du sang (ostali članovi kraljevske obitelji)
5. duc et pair (vojvoda koji je ujedno i pair)
6. duc (vojvoda)
7. prince (princ ili knez, obično titula koju nosi najstariji sin vojvode, ali može biti i nasljedna titula s rangom iznad ili ispod vojvode, ovisno o kraljevoj odluci)
8. marquis (markiz)
9. comte (grof)
10. vicomte (vikont)

11. vidame (vidamus)
12. baron (barun)
13. chevalier banerret (vitez s više vazala)
14. gentilhomme (plemić po krvi)
15. chevalier (vitez)
16. écuyer (štitonoša)

U Francuskoj su svi potomci plemića bili i sami plemići. Plemstvo se moglo naslijediti samo od oca. Izuzetak su bile pokrajine Champagne i Franch-Comté, gdje plemićki status mogao naslijediti i po majčinoj liniji. Naslovi od baruna navise ovisili su o majoratu, što znači da sinovi npr. grofa nisu sami bili grofovi za vrijeme života svog oca, nego su samo nosili naslov nižih plemića. Nakon očeve smrti najstariji sin bi postao grof, a ostali bi i dalje bili obični plemići.⁹¹

44

3.2.2. Diferencijacija plemstva i plemićke titule u Engleskoj

Djeca engleskih kraljeva u srednjem vijeku nisu automatski dobivala titule prinčeva, kao što je danas slučaj. Prvi je princ u Engleskoj bio Edvard od Caernarvona, najstariji sin Edvarda I., kojem je otac 1301. dao kneževinu Wales. Edvard je uskoro počeo koristiti titulu prince of Wales, premda mu tu titulu otac nikada nije izravno dao. Edvard je postao engleskim kraljem, no svom sinu nije dao titulu prince of Wales. Tek je Edvard III. ponovno kreirao tu titulu 1343. za svog najstarijeg sina Edvarda Crnog Princa. Zanimljivo je da je Edvard Crni Princ imao već otprije i titulu vojvode od Cornwalla (od 1337.), što je po tadašnjoj europskoj hijerarhiji bila pretežito viša titula nego princ. No, on je odlučio koristiti titulu prince of Wales kao svoju glavnu titulu, i time je u Engleskoj započeta tradicija po kojoj je princ viša titula od vojvode. Titula se princa tek znatno kasnije protegnula na sve kraljeve sinove.⁹²

Titula earla dugo je vremena bila najviša plemićka titula u Engleskoj. Dakako, od 1066. engleski kraljevi su ujedno i vojvode od Normandije, a kasnije i od Akvitanije, ali te vojvodske titule su zapravo francuske, a ne engleske. Tek je Edvard III. kreirao 1337. prvo pravo englesko vojvodstvo: Cornwall, i to za spomenutog Crnog Princa. Titula marquess prvi se put u Engleskoj javlja 1385. a viscount 1440.⁹³ Dakle, uspostavljena je sljedeća hijerarhija:

1. king
2. prince of Wales
3. prince

4. duke
5. marquess
6. earl
7. viscount
8. baron (lord)

Važno je uočiti da u srednjovjekovnoj Engleskoj ne postoji niže plemstvo. Titula baronet, tj. nasljedni vitez uvedena je tek 1611. Do tada viteštvo u Engleskoj nije bilo nasljedno. Čak ni titula baron (lord) nije bila de iure nasljedna, nego se baronom postajalo na osnovu kraljevskog poziva na sudjelovanje u »Velikom vijeću«. ⁹⁴ No, kralj je pozive upućivao onima koji su bili vlasnici znatnih posjeda, a budući da su se ti posjedi nasljeđivali, onda je i titula baruna de facto bila nasljedna. Tek od 1387. kreiraju se kraljevskim patentima nasljedni baruni, čija titula ne ovisi o posjedu. Titule earla su, naprotiv, nasljedne još od 11. stoljeća. ⁹⁵

Sinovima engleskih plemića za vrijeme očevog života načelno ne pripada nikakva titula osim tzv. courtesy titles (titule iz uljudnosti). Nakon očeve smrti naslov nasljeđuje samo najstariji sin.

3.2.3. Diferencijacija plemstva i plemićke titule u Njemačkoj

Uz grofove, vojvode i markgrofove, koji na prostoru Njemačke postoje još od karolinških vremena, počinje se formirati klasa čiji pripadnici nose titulu Fürst (lat. princeps, hrv. knez). Njoj su isprva pripadali svi nositelji grofovskih ovlasti. Ta klasa je imala isključivo pravo biranja njemačkog kralja. S vremenom su kriteriji za ulazak u tu klasu postajali sve stroži. Tako su u skup počeli biti primani samo izravni kraljevi vazali, a zatim samo oni među njima koji su vladali nad više grofovija. Naposljetku se i klasa knezova diferencirala, podijelivši se na tzv. Kurfürsten (knezove izbornike) i obične knezove. ⁹⁶ Nakon 1254. knezove izbornike čine 3 crkvena i 4 svjetovna kneza. Svjetovni knezovi izbornici su: saski vojvoda, brandenburški markgrof, falčki grof i češki kralj. Austrijski vojvoda Rudolf IV. iz obitelji Habsburg proglasio se 1356. nadvojvodom (Erzherzog) da bi mogao parirati knezovima izbornicima. Titula nadvojvode ostala je nadalje isključivi privilegij obitelji Habsburg. ⁹⁷

U Njemačkoj se istodobno pojavljuje još čitav niz titula. Pfalzgraf je prvotno bio kraljev palatin, no kasnije titula počinje označavati grofa kojem je kralj prepustio neka svoja prava. Landgraf je titula koju su u 12. stoljeća uzeli neki moćni grofovi kako bi se razlikovali od mnoštva nižih grofova. Rheingraf, Wildgraf i Altgraf su titule specifične za obitelj Salm. Njemačko niže plemstvo je također raznoliko. Titula vitez (Ritter) je mogla biti nasljedna i nenasljedna. Edler je bio niži stupanj od viteza,

a najniži je bio untitulierte Adel.⁹⁸ Dakle, potkraj srednjeg vijeka iskristalizirala se sljedeća hijerarhija:

1. Kaiser
2. König
3. Kurfürst
4. Erzherzog
5. Herzog
6. Fürst
7. Landgraf
8. Pfalzgraf
9. Markgraf
10. Burggraf
11. Graf
12. Freiherr
13. Ritter
14. Edler
15. untitulierte Adel

Sinovi i kćeri grofova, baruna i nižeg plemstva svojim rođenjem dobivaju istu titulu koju nosi njihov otac. Treba se podsjetiti da bi u Francuskoj oni bili tek obični plemići, a u Engleskoj čak niti to, nego obični slobodnjaci. Titule od Fürsta navise u Njemačkoj se naslijeđuju po načelu primogeniture, osim ako vladar ne odredi drugačije.

4. Obilježja srednjovjekovnog plemstva i plemićke kulture

4.1. Fizički izgled

Mjerjenja visine muških kostura pripadnika srednjovjekovnih kraljevskih i aristokratskih obitelji iz 11. i 12. stoljeća pokazala su da je većina tih ljudi bila otprilike jednake visine kao i današnji muškarci iz srednje imućnog sloja u zemljama OECD-a.⁹⁹ Općenito je poznato da su pripadnici donjih slojeva srednjovjekovnog društva bili niži od današnjih ljudi. Dakle, može se zaključiti da su se plemići srednjeg vijeka isticali svojom visinom i konstitucijom, pa su, kao takvi, bili lako prepoznatljivi među ljudima koji su ih okruživali. Te činjenice se lako mogu objasniti boljom prehranom plemstva i boljim životnim uvjetima. Naime, prehrana s mnogo mesa osiguravala je plemstvu dovoljan unos bjelančevina nužnih

za izgradnju tijela, dok su niži slojevi u tom pogledu bili zakinuti, budući da im je prehrana uglavnom temeljena na ugljikohidratima. Isto tako, bolji životni uvjeti u doba mladenačkog rasta vjerojatno su manje iscrpljivali plemićku djecu bolestima i omogućivali im jači tjelesni razvoj.

Idealni vitez iz srednjovjekovne literature bio je atletski građen, mišićav, »koščat«, »krakat« i u izvrsnoj tjelesnoj kondiciji. Dakako da stvarnost nije uvijek odgovarala idealu, ali plemići-vitezovi su vjerojatno doista obavljali mnogo tjelovježbe pri rukovanju oružjem, pa je prilično vjerojatno da su, barem mlađi među njima, bili u relativno dobroj kondiciji.¹⁰⁰

Osim razlika u visini, uhranjenosti i snazi, koje su proizlazile iz samog načina života, plemstvo je i svjesno nastojalo istaknuti svoju fizičku pojavu u odnosu na podređene. Jedan od takvih postupaka bilo je uklanjanje fizički i psihički invalidnih članova smještanjem u samostane. Naime, opati dvanaestog stoljeća u svojim spisima često spominju među svojim redovnicima plemićkog porijekla sakate, slijepe i umno retardirane osobe.¹⁰¹ Dakle, izgleda da su samostani plemstvu služili za »deponiranje« osoba s osobinama koje nisu odgovarale njihovoj predodžbi o sebi samima. Naime, fizička je pojava za plemstvo bila jedna od važnih društvenih oznaka (social marker), pa je bila i od velike važnosti za održavanje ideologije o superiornosti i »prirodnoj« dominaciji nad potčinjenim slojevima.¹⁰² Invalidnost se nije uklapala u ideju o »plemenitoj krvi«, pa je morala biti na neki način pritajena.

4.2. Odijevanje

O djeća je u srednjem vijeku snažno klasno diferencirana. Plemićka je odjeća važna društvena oznaka njihovog staleža, stoga joj oni pridaju veliku pažnju.¹⁰³ Plemstvo koristi skupe tkanine, poput svile, koje nižem sloju nisu financijski dostupne. Najizrazitije je obilježje plemićkog odijevanja upotreba krzna. Raskošna krzna smatrana su ekstravagantnim znakom statusa čak više nego nakit.¹⁰⁴ Ponajviše su bila cijenjena krzna hermelina i vjeverice. Te dvije vrste krzna čak su ušla u heraldičku terminologiju zemalja Zapadne Europe i to hermelin kao termin ermine, a vjeveričje krzno kao termin vair.¹⁰⁵ Uobičajena krzna, poput vučjeg i lisičjeg bila su prezirana od strane plemića. Dragocjenijima su se smatrala rijetka krzna iz dalekih krajeva. Tako je Hanza krzno dobavljala čak iz Novgoroda, a stanovnici Genove s Krima.¹⁰⁶

Boja odjeće također je bila karakteristična za pojedine klase. Boja plemstva bila je crvena. To je očiti nastavak antičke tradicije, koja je grimiz smatrala najuzvišenijom tkaninom. Crvena se boja u srednjem vijeku dobivala od biljke broća ili životinje crvca.¹⁰⁷

Duljina muške odjeće često je bila znak statusa. Tako su npr. u jednom

razdoblju plemići nosili odjeću do gležnjeva, trgovci do listova, a seljaci do koljena. Takva okolnost može ponekad omogućiti određivanje ranga osoba na likovnim prikazima.¹⁰⁸ Duljina ženske odjeće varirala je u ritmu gospodarskih uspona i kriza. Tako se produžila u doba prosperiteta sredinom 12.stoljeća, a skratila u kriznom dobu sredine 14. stoljeća.¹⁰⁹

Premda su postojale razlike u odijevanju u pojedinim krajevima Europe, ipak postoji i određena uniformnost, dakle, moglo bi se reći da je u srednjem vijeku postojao fenomen mode u odijevanju. Ta moda se, dakako, nije mijenjala tako brzo kao danas. Pokušat ću prikazati neke elemente plemićke mode tijekom srednjeg vijeka:

U ranom srednjem vijeku na modu je jako djelovao Bizant, ali je plemstvo prihvatilo i neke odjevne predmete barbarskih naroda, npr. hlače, koje su u uvjetima hladnije klime gotovo nenadomjesticke.¹¹⁰

48

U romaničkoj odjeći 11. stoljeća postoje znatne klasne razlike. Tako se odjeća kraljeva i najviše aristokracije još drži rimsko-bizantskih uzora i sastoji se od duge tunike preko koje je prebačen ogrtač koji se nosi slično togi. Niži slojevi nose duge hlače i kratku tuniku s dugim rukavima, stegnutu pojasom. U to doba postaje važan ogrtač s kukuljicom koji nose i svećenici i svjetovnjaci. Žensku odjeću čine dvije duge haljine, ogrtač i marama za glavu. Tkanine su kod plemstva oba spola živih boja i najčešće su jednobojne. Žive boje razlikuju plemstvo od puka, koji se oblači većinom tamno i neupadljivo.¹¹¹

U 12. i 13. stoljeću dolazi do znatnih promjena u odijevanju. Idealizacija žene i koncept viteške ljubavi dovode do feminizacije mode kod muškaraca. Počinju se cijeniti finoća i uljudnost. Muškarci glatko briju lice i nose dugu kovrčavu kosu, koju brižno njeguju, a ponekad i ukrašavaju cvijećem. Duge hlače i ogrtač se povlače, a u modu dolaze duge tunike. Muškarac nosi dvije takve tunike, od kojih je gornja bez rukava i često je podstavljena krznom. Odjeća je često izvezena obiteljskim grbovima, a na nju se prišiva kao ukras tzv. flamboyant. Budući da se hlače više ne nose, za zaštitu od hladnoće služe duge čarape od kože ili tkanine, tzv. nogavice. Žene nose dvije haljine. Donja ima tijesno priljubljene rukave, a gornja je bez rukava. Donja i gornja haljina su različitih boja, ali su harmonijski usklađene. Haljine su vrlo duge, tako da se povlače po podu. Udate žene uvijek nose na glavi pokrivalo, najčešće maramu, a ispod brade podbradaču.¹¹²

Tijekom 13. stoljeća odjeća se počinje pripijati uz tijelo tako da ocrta figuru. Žene nose uske donje haljine tijesno priljubljene uz tijelo, a gornja haljina ima rukave podstavljene krznom koji su tako široki da se ponekad mogu vidjeti grudi. Takvi široki isječki oko rukava zovu se fenêtres d'enfer (prozori pakla). U mušku je modu pripijena odjeća ušla tek u 14. stoljeću. Tada se počinje nositi prsluk tijesan poput trikoa i nogavice sašivene među nogama s rastrizem (braguette).¹¹³ Cipele dobivaju sve duži šiljasti vrh koji se mora ispunjavati vunom, kosom ili mahovinom da se ne

bi savijao, a za praktičnije hodanje privezuje se zlatnim lancima za koljena.¹¹⁴

U 14. i 15. stoljeću gotička moda doživljava vrhunac i postaje gotovo apsurdna. Ishodište te nove mode je Burgundija. Muškarci nose tijesna odijela s ispunjenim ramenima i širokim rukavima, što naglašava širinu ramena prema uskom struku. Odijela su ukrašena baršunom. Uz to se nosi i dugi, krznom podstavljeni ogrtač. Žene nose haljine s jako dugim skutima i s dubokim šiljastim dekolteima sprijeda i straga. Na glavi nose visoki konični šešir s dugim prozirnim velom ili šešir s dva roga. Žene briju čelo kako bi izgledalo više, a svu ostalu kosu skrivaju ispod šešira.¹¹⁵

4.3. Prehrana

Osnova prehrane plemstva je meso. Ta osobina ih razlikuje od nižih slojeva koji se većinom hrane kašama i kruhom. Raznovrsnost mesa koje se konzumira na plemićkim dvorovima je ekstravagantna. Najčešće se jede svinjetina, ali cjenjenija je divljač, osobito jelen i mladi zečevi. Priprema se veliki broj divljih ptica: čaplje, ždralovi, rode, kormorani, galebovi, čvorci, kosovi, divlje patke, fazani, prepelice, jarebice, vrane, drozdovi i kukavice. Dakako, jedu se i uzgojene ptice: guske, kokoši i patke. Od ptica su najcjenjeniji labudovi i paunovi, koji se na gozbama poslužuju ukrašeni njihovim vlastitim perjem. Ptice su prikladna prehrana jer se mogu jesti i na dane postova, budući da se smatra da su vodenog porijekla. Crkva je, međutim, to mišljenje nastojala opovrgnuti i zabraniti konzumaciju ptica tijekom posta. Riba se, naprotiv, potpuno slobodno mogla jesti za vrijeme posta.¹¹⁶ Najcjenjenije su bile jegulja i zmijuljica (također slična jegulji). Engleski kralj Henrik I. navodno je umro od prejedanja zmijuljicama.¹¹⁷ Jesetra i kit smatrani su jelom kraljeva.¹¹⁸ Jeli su se također i puževi i žabe.¹¹⁹

Praktički jedini način konzerviranja mesa bilo je soljenje. Usoljeno meso se najčešće pripremalo za jelo kuhanjem, dok se svježe meso najčešće peklo. Najomiljeniji začini bio je papar, a koristilo se i mnogo drugih orijentalnih začina snažnog okusa. Takva sklonost jako začinjanim jelima osobito se razvila nakon Prvog križarskog rata, jer su se križari na istoku upoznali sa začinjanim jelima. Cijenjen začini bila je i ružina vodica, koja se dobivala močenjem ružinih latica u velikim vodenim posudama na otvorenom. Šećer je bio preskup i prerijedak da bi se koristio za kuhanje pa se konzumirao u grudicama kao skupocjena poslastica za posebne prilike. U običnim prilikama za zaslađivanje se koristio med.¹²⁰

Jako začinjavanje hrane možda je služilo i uklanjanju loših okusa koji se razvijaju kad hrana dulje vrijeme stoji bez učinkovitih mjera čuvanja. Tako se mogu razviti fermenti koji daju neugodan miris hrani. Ta hrana se može ponovno učiniti jestivom ako se intenzivno termički obradi. Stoga su ponekad srednjovjekovni kuhari

isti komad mesa i kuhali i pekli kako bi uklonili toksine, a zatim su ga morali dobro začiniti da bi mu dali podnošljivi okus. Isto tako, hranu su često bojili intenzivnim bojama, možda da bi zamaskirali njezin odbojni izgled. Žutu su boju davali hrani pomoću šafrana, crnu pomoću ugljena, zelenu pomoću peršina ili metvice, a crvenu pomoću krvi ili sandalovine.¹²¹

Kruh su jeli svi slojevi, ali njegova je kvaliteta bila jasan razlikovatelj društvenog statusa. Tako je plemstvo jelo bijeli pšenični kruh, koji je smatran najkvalitetnijim. Dvorska posluga jela je također pšenični kruh, ali vjerojatno s više mekinja. Donji su slojevi jeli uglavnom raženi, ječmeni i zobeni kruh. S današnjeg nutricionističkog stanovišta najkvalitetniji su kruh, paradoksalno, jeli upravo niži slojevi.¹²² Bijeli kruh plemstva, siromašan vlaknima, vitaminima i mineralima vjerojatno je dugoročno štetio njihovom zdravlju, baš kao i mesna hrana s mnogo kolesterola. No, štetne posljedice takve prehrane se obično ne očituju u mladosti, za vrijeme rasta. Dakle, spomenuta tvrdnja da su plemići bili rastom viši i razvijeniji od ostalih i dalje stoji. Bolesti vezane uz plemićku prehranu, poput arterioskleroze, vjerojatno su se manifestirale tek u njihovoj srednjoj i starijoj dobi i zacijelo su im znatno skraćivale životni vijek. Zanimljivo je i to da su svježije povrće smatrali teško probavljivim pa su ga izbjegavali, čime su se također lišavali vrijednih vitamina i vlakana.¹²³

Karakteristično piće plemstva bilo je vino. Ponekad si je čak i plemstvo sjevernijeg dijela Europe, gdje ne uspijeva vinova loza, moglo priuštiti nabavu vina iz južnijih krajeva. Tako je normansko plemstvo nakon zauzimanja Engleske u nju uvozilo velike količine vina iz Francuske.¹²⁴ Vino je u srednjem vijeku smatrano korisnim za zdravlje, dapače i ljekovitim.¹²⁵ Vitezovi su u križarskim ratovima stekli naviku da pijenjem velikih količina vina liječe ili, bolje reći, zatomljuju groznice, hladnoću, vrućinu, bolesti i nostalgiju za domom. U rat su se nosile velike zalihe vina koje su bile korisne naročito za vrijeme dugih opsada, kako opsjedateljima, tako i opsjedanima.¹²⁶ Vino u srednjem vijeku nije bilo kvalitetno kao danas, jer nije bilo tako učinkovite tehnologije brtvljenja bačava. Vino je već nakon godinu dana stajanja bilo praktički nepitko, zato su se vina većinom morala piti mlada. Postoje dokumenti u kojima se autori žale na lošu kvalitetu vina na kraljevskim dvorovima. Za ta vina često kažu da su kisela, mutna, ustajala i da imaju miris po smoli. Vina su se često zaslađivala i začinjavala, možda baš zato da bi im se poboljšao okus.¹²⁷ Bogato plemstvo nabavljalo je kvalitetnija vina iz dalekih krajeva, npr. s Cipra i Lezba ili iz Španjolske.¹²⁸

Plemstvo je pilo i pivo, ali ono nije bilo toliko cijenjeno jer se proizvodilo bez hmelja. Tek su u kasnom srednjem vijeku počeli pivu dodavati hmelj, pa se okus poboljšao. Križari su s istoka donijeli običaj začinjavanja piva raznim začинима, npr. cimetom, što je vjerojatno također bilo s ciljem poboljšavanja lošeg okusa. Pila se i medovina, jabukovača i kruškovača, a za piće slično punču se vjerovalo da štiti zube od kvarenja.¹²⁹

4.4. Obrazovanje

Obrazovanost plemstva u ranom srednjem vijeku često slijedi ovaj obrazac: obrazovani su većinom samo oni članovi obitelji koji su odgojeni u mirnim i stabilnim uvjetima. Stoga često osnivači dinastija, koji su morali oružjem osvajati svoj položaj, imaju slabo obrazovanje. Svojim su sinovima oni često nastojali omogućiti što bolju edukaciju, očito svjesni njezine važnosti, budući da im je samima nedostajala. Međutim, većina je manjih i srednjih seniora sjeverno od Alpa još u 11. stoljeću bila nepismena. Pismeni ljudi tog doba bili su gotovo isključivo svećenici, pa su oni gotovo redovito držali administrativne službe koje su zahtijevale pismenost, npr. službu kancelara. To je dovelo do velikog utjecaja klera na pravni život na svim razinama. Ta nepismenost plemića prouzročila je i relativno obezvrijeđivanje pisanog dokumenta sve do vremena renesanse rimskog prava. Marc Bloch tvrdi da u ranom srednjem vijeku plemstvo većinom ne zna govoriti latinski, tadašnji jezik kulture i prava. Poznavanje latinskog tada je još uvijek povlastica samo svećenstva.¹³⁰

Tijekom 12. stoljeća obrazovanje je postiglo veliki napredak. Sada plemstvo počinje čitati čak i djela klasičnih autora na latinskom i intelektualno se znatno razvija. Razvojem viteške udvornosti (courtoisie) mijenja se čak i govor plemića. On se sve više razlikuje od »rustičnog« govora seljaka i postaje jasna društvena oznaka plemićkog staleža. Izvori često govore o tome kako je neki plemić prerusivši se u seljaka bio prepoznat upravo po govoru.¹³¹

4.5. Ponašanje

U ranom srednjem vijeku nisu još postajale specifične norme ponašanja koje bi karakterizirale plemićki stalež. Tek od početka 12. stoljeća profilira se skup pravila poznatih pod nazivom udvornost ili »kurtoazija« (courtoisie). Marc Bloch je tvrdio da je nastanak tih pravila bio vezan uz obnovu monarhija i velikih kneževina koja se dogodila baš u to doba. Naime, središnjoj je vlasti uvijek u interesu stvoriti ideologiju koja će sputati njezine podanike određenim normama i tako ih učiniti poslušnima i predvidljivima. Nadalje, takve su norme mogle nastati samo na velikim kraljevskim i kneževskim dvorovima, gdje je na okupu bilo mnogo plemića, a ne na dvoru izoliranog viteza.¹³² Dakle, doista je plauzibilno da je nastanak udvornosti vezan uz rast kraljevskih dvorova i uz jačanje središnjih vlasti.

Pravila udvornosti mijenjaju i sam ideal ratnika. Dok su u ranom srednjem vijeku glavne osobine ratnika bile snaga i hrabrost, sada to više nije dovoljno. Vitez se sada mora znati i dobro ponašati, mora biti pristojan, čestit i odan.¹³³ Neki

povjesničari taj proces čak nazivaju »pripitomljavanjem« plemstva.¹³⁴

Zanimljiva je uloga koju su žene odigrale u tom procesu. Naime, jedna od glavnih sastavnica udvornosti je upravo kodeks ponašanja vitezova prema ženama. Georges Duby smatra da je »udvorna ljubav«, koja se javlja od 12. stoljeću nadalje, zapravo bila sredstvo kojim su seniori obuzdavali nasilnost mladih vitezova. Naime, senior je svoju suprugu koristio kao svojevrsan mamac za vitezove u igri udvaranja. Budući da su pravila te igre postajala sve složenija, npr. zahtijevala su odvajanje ljubavnih osjećaja od putenosti, vitezovi su morali sve više obuzdavati svoje instinkte i tako su se postupno učili samokontroli i, dakako, sve većoj poslušnosti senioru.¹³⁵ Čak je i samo načelo potpune podređenosti zaljubljenog viteza njegovoj gospi podsvjesno jačalo osjećaj njegove podređenosti gospodaru.¹³⁶

52

Po meni, ne treba zanemariti ni psihičku snagu koju je takva vrsta ljubavi davala vitezovima. Naime, budući da vitezovi većinom nisu nikada blisko upoznali ženu u koju su bili zaljubljeni, niti su tjelesno konzumirali tu ljubav, u svojim glavama su iskonstruirali idealni lik koji, dakako, nije imao nikakvih mana i koji im je savršeno odgovarao po svojim osobinama. Pretpostavljam da je takav ideal žene mogao biti nenadomjestiv oslonac ratniku u borbi i u svim nedaćama ratničkog života. Mnogi, naime, smatraju da su najveće i emocionalno najsnažnije ljubavi upravo one neostvarene, a ljubav je uz vjeru i nadu jedan od glavnih čovjekovih pokretača.

Trubadursko je pjesništvo služilo kao medij širenja ideala viteške ljubavi. Postoje teorije da je i sama ideja takve ljubavi došla u Europu putem pjesništva, i to iz islamske Španjolske.¹³⁷ Ako je to istina, paradoksalno je da Europa jedan od svojih tradicionalno najkarakterističnijih kulturnih elemenata duguje zapravo islamskoj civilizaciji.

4.6. Igre i zabave

Zabava na plemićkim dvorovima sastojala se od: gozbi, turnira, predstava žonglera, truvera, plesača i igrača s medvjedima. Igre s kockom bile su popularne među svim društvenim slojevima. Šah je s Istoka donesen u 11. stoljeću i modificiran je tako da je moć figure kralja umanjena, što odražava ambicije tadašnjeg plemstva.¹³⁸ Mnogo su se igrale i igre slične današnjim igrama »dame« i »backgammona«.¹³⁹

4.7. Lov

Lov nije bio samo zabava, nego i izvor hrane, budući da je divljač bila cijenjeni dio plemićkog jelovnika. Od četveronožnih životinja najviše se lovio jelen i divlja svinja. Vepar, sa svojim kljovama, bio je opasna lovina i mnogo

plemića je poginulo upravo u lovu na vepra. Najvažniji element plemićkog lova na četveronožne životinje bili su psi. Psi su zapravo obavljali veći dio posla u lovu jer su pronalazili lovinu njuhom i opkolivši ju, tjerali ka gospodarima. Plemić bi samo zadao smrti udarac kopljem ili strijelom lovinu iscrpljenoj od trčanja i stjeranoj u zasjedu. Lovački psi su stoga jako cijenjeni na dvorovima i često se s njima postupalo bolje nego s poslugom.¹⁴⁰

Najotmjenija vrsta lova bilo je sokolarstvo. Ono je bilo nedvosmisleni znak plemićkog statusa, a sokol je postupno postao simbolom plemenitosti i slobode.¹⁴¹ Plemić je sa svojim omiljenim sokolom dijelio spavaonicu i svakodnevno ga nosio na zapešću. Car Fridrik II. bio je ljubitelj sokolarstva pa je napisao i djelo o sokolarstvu *De arte venandi cum avibus*. Zanimljivo je da su se za lov u pravilu koristile ženske ptice, a muške su smatrane inferiornima. Pod pojmom »sokol« zapravo je obuhvaćeno više vrsta ptica iz porodice sokolovki (*Falconidae*), od kojih se svaka koristila za određene vrste lovine. Lovački sokolovi su bili skupi prvenstveno zbog toga što je njihov trening zahtijevao mnogo pažnje i vremena. Za to je bio zadužen dvorski sokolar. Car Fridrik II. imao je više od 50 sokolara u svojim lovačkim dvorcima. Ptice su se od malena morale trenirati u mraku i tako postupno privikavati na nošenje na zapešću. Kada se ptica počela iznositi na otvoreno svjetlo, stavljala joj se kožna kapica i moralo ju se smirivati hranjenjem, nježnim govorom ili prskanjem vodom, često iz sokolarevih usta. Ptica se prvo puštala letjeti na uzici. Tek kad bi se navikla na vraćanje sokolaru, puštala se slobodna.¹⁴²

4.8. Dvorci kao središta plemićkog života

Jedna od prvih asocijacija na plemstvo svakako su dvorci. To nije nimalo slučajno, budući da su dvorci bili jedna od najvažnijih društvenih oznaka plemića. Srednjovjekovni krajolik, u kojem se markantni dvorci izdižu nad okolinom, stalno je podsjećao podložne slojeve na svekoliku nadmoć plemstva.¹⁴³ Uz dvorce, još su jedino visoki tornjevi crkava imali takvu izražajnu snagu. Dominacija dvorca i crkve nad okolinom usađivala je u psihu zavisnih obrađivača zemlje osjećaj inferiornosti i time pojačavala njihovu pokornost.

Dvorac je imao i snažno simboličko značenje za plemićku obitelj. Od kraja 11. stoljeća mnogi su njemački grofovi počeli u svoj naslov stavljati naziv patrimonijalnog zamka umjesto naziva svojeg okruga (*Gau*). Naime, situacija je bila takva da je zamak postao stabilniji simbol moći nego što je to bilo formalno vrhovništvo nad razmravljenom oblasti. Tako je Fridrik I. oslovljavao vojvodu Švapske kao vojvodu od Staufena, dakle ne po teritorijalnom principu nego po zamku koji je bio sjedište vlasti spomenutoga. Zamak Bourbon-Archambault dao je ime francuskoj kraljevskoj dinastiji.¹⁴⁴ Primjer *par excellence* je i obitelj Habsburg, koja nosi ime po zamku u

današnjem švicarskom kantonu Aargau.

Zanimljivo je da su vladari tijekom srednjeg vijeka smatrali da posjeduju monopol na podizanje utvrđenih zankova. No, realizacija tog monopola ovisila je o faktičnoj vlasti vladara u danom trenutku. U vremenima feudalne anarhije nitko nije mogao spriječiti moćne velikaše da podižu utvrde i tako učvršćuju vlast nad svojim teritorijima.¹⁴⁵ Naposljetku su i vladari morali pristajati na kompromise s feudalcima da bi osigurali optimalnu izgradnju utvrda u svojem kraljevstvu.

U ranom srednjem vijeku dvorac je bio jednostavan. Izdvajam primjer dvora Karla Velikog u Aachenu koji se sastojao se od dvorane za primanje (lat. aula), sagrađene nad poluukopanom prostorijom za skladištenje, i stambenih prostorija koje su okruživale dvoranu. Dvorana je hodnikom bila povezana s dvorskom kapelom. Takvu dispoziciju imitirali su mnogi drugi ranosrednjovjekovni dvorci.¹⁴⁶ Dvorci ranog srednjeg vijeka nisu bili osobito utvrđeni sve do vremena normanskih i mađarskih provala, kad je potreba za utvrđivanjem snažno došla do izražaja. Kamene utvrde prvi počinju graditi velikaši, a mali i srednji vitezovi dugo se oslanjaju na drvo kao materijal za svoja utvrđenja.¹⁴⁷

54

Zamci iz doba romanike i gotike dijele se na dva osnovna tipa: zamak na brijegu i zamak u ravnici. Zamci u ravnici su najčešće pravilnog kvadratičnog ili četverokutnog tlocrta i obično su okruženi jarkom s vodom. Lovački zamak cara Fridrika II. u Apuliji, Castel del Monte, specifičan je primjer zamka jer ima pravilni osmerokutni tlocrt i izgrađen je na malom brežuljku.¹⁴⁸

Zamak na brijegu rijetko može imati pravilan tlocrt jer se mora prilagođavati terenu. Najbolji položaj za takav zamak je uzvisina kojoj su tri strane strme, a četvrta je manjeg nagiba i omogućava pristup. Zamak na brijegu strukturiran je od dva osnovna elementa: donjeg grada, okruženog vanjskim bedemima, i gornjeg grada, koji se nalazi unutar donjeg i to obično na strmoj uzvisini. Gornji grad je okružen vlastitim bedemima, tako da se može braniti u slučaju da neprijatelj prodre kroz vanjske bedeme u donji grad. U donjem se gradu nalaze gospodarske zgrade i zgrade za posadu. U gornjem gradu nalaze se gospodareve stambene prostorije i branič-kula koja služi kao posljednja linija obrane, dakle u slučaju da neprijatelj prodre u gornji grad. Najvažniji dio stambenog trakta je tzv. palas (njem. pfalz).¹⁴⁹

Specifičnost je engleskih i sjevernofrancuskih romaničkih zankova na brijegu to što se stambene prostorije gospodara nalaze unutar same branič-kule. Dakle, ti zamci nemaju zasebni palas. Takva kula, namijenjena i za obranu i za stanovanje, naziva se donjon. Riječ donjon nastala je od lat. dominium, vjerojatno zato što je takva kula simbolizirala vlast gospodara nad okolicom. Prvi donjoni se grade već krajem 10. stoljeća i to vjerojatno kao nadgradnja na spomenute karolinške dvorane (aule). U posljednje vrijeme arheolozi su dokazali da je postojao postupni kontinuirani prijelaz između gradnji tipa aula i tipa donjon. Najstariji sačuvani primjer donjona (iz 994.) nalazi se u Langeaisu, a sagrađio ga je Fulk Nerra.¹⁵⁰ Jedan od najpoznatijih primjera

donjona je 27 metara visoki White Tower unutar kompleksa Tower of London.

Krajem 12. stoljeća događaju se istodobno dva revolucionarna momenta u arhitekturi zamkova. S jedne strane zamci postaju remek-djela fortifikacijske tehnike, a usporedno s time postaju i udobna boravišta. Dobar primjer zamka iz tog doba utvrđenog po znanstvenim standardima je Château-Gaillard Rikarda Lavljeg Srca. Zanimljiv je razlog zbog kojeg plemstvo u to doba počinje posvećivati toliku pažnju obrambenoj tehnici. Naime, kraj 12. stoljeća doba je ponovnog uspona središnjih monarhijskih vlasti, pa se plemstvo, naviknuto na samostalnost, želi osigurati od mogućih vladarevih ingerencija gradeći dobro branjena uporišta. Dakako da fortifikacijski napredak ne bi bio moguć bez sveopćeg napretka tehnologije do kojeg dolazi baš u to vrijeme. Opći napredak tadašnjeg društva omogućio je i porast životnog standarda i udobnosti na dvorovima. Glavna novost u pogledu komfora je odvajanje donjona i palasa. Donjon sada postaje samo fortifikacijski objekt, a stambeni palas se seli u njegovo podnožje. Taj novi stambeni prostor mnogo je prostraniji i pitomiji od stare kule. Moguće je da je baš u tim novim raskošnim prostorima procvjetala viteška kultura udvornosti (*courtoisie*). U svakom slučaju, novi dvorci su istodobno omogućili dotada neviđenu udobnost i izdržavanje mnogo težih opsada. Dakle, 13. je stoljeće istodobno riješilo i obrambeni i stambeni problem plemstva. Važno je uočiti i spoj tih dvaju faktora. Naime, veća sigurnost omogućavala je slobodnije ulaganje u udobnost, raskoš i umjetnost.¹⁵¹

Palas zamka, bilo da se, kao ranije, nalazio u donjonu, bilo da je bio zasebna zgrada, najčešće se sastojao od dvije prostorije. Veća je prostorija, tzv. dvorana (lat. sala, eng. hall), služila za dnevni život plemićke obitelji i za javna primanja. Manja prostorija, tzv. komora (lat. camera, eng. chamber), bila je intimnijeg karaktera i služila je za spavanje ili boravak u privatnosti. Komora je mogla tlocrtno biti i u sastavu velike dvorane, i to tako da je bila separirana samo drvenim panelima ili tapiserijama. Isto tako, komora je mogla biti i iznad dvorane, u tavanskom dijelu palasa. Velika je dvorana mogla biti u prizemnom dijelu palasa ili na prvom katu. Ta dvorana je u ranije vrijeme bila raščlanjena potpornim stupovima poput crkve, a kad je razvijena tehnologija izrade drvenih krovišta, stupovi su mogli biti uklonjeni, čime je dobiven jedinstveni prostor. Prozorski su otvori bili opremljeni drvenim zaklopcima koji su se mogli osigurati pomoću željezne šipke. Tek se u 13. stoljeću pojavljuju stakleni prozori, i to samo na bogatim dvorovima. U 14. stoljeću stakleni su prozori već postali uobičajeni na većini dvoraca.¹⁵²

Ako je dvorana bila u prizemlju, pod joj je obično bio od nabijene zemlje ili kamena. Ako je dvorana bila na prvom katu, pod je gotovo redovito bio drven, a odozdo su ga podržavali drveni stupovi ili kameni svodovi. Zanimljivo je da su tepisi u Zapadnoj Europi sve do 14. stoljeća korišteni samo za prekrivanje zidova (tapiserije), stolova i klupa, a nikako za prekrivanje podova. Umjesto tepisima, podovi su prekrivani rogožinom, a u kasnom srednjem vijeku i aromatičnim travama:

kamilicom, lavandom, mažuranom, ružama ili metvicom. Rogožina se povremeno uklanjala da bi se nadomjestila novom i da bi se pod mogao pomesti. Ipak, izgleda da se to na nekim dvorovima rijetko činilo, budući da je Erazmo zabilježio da je pod rogožinom često bilo kostiju, ispljuvaka, kao i psećeg i mačjeg izmeta.¹⁵³

Nasuprot ulazu u dvoranu nalazio se povišeni plato koji je služio kao glavno boravište plemićke obitelji. Samo je gospodar dvorca (ponekad možda i njegova supruga) sjedio u stolici, koja je svojom masivnošću simbolizirala status. Svi su ostali sjedili na klupama.¹⁵⁴ Stolovi u dvorcima obično su bili na sklapanje, pa su se uklanjali nakon završetka obroka.¹⁵⁵ Stalni je stol bio znak velikog prestiža i imali su ga samo najveći velikaši. Svi su stolovi bili prekriveni bijelom tkaninom na čiju se čistoću iznenađujuće mnogo pazilo.¹⁵⁶ Ostali namještaj činile su škrinje za čuvanje odjeće i posuđa. Posuđe je bilo skupocjeno i predstavljalo je imovinsku zalihu plemića. Po Jacquesu Le Goffu tek su građani izmislili udobnost u pravom smislu riječi. Građani su se vezivali uz svoje kuće i pomno ih namještali, dok su plemići uvijek bili skloni putovanjima. Stoga je plemićki namještaj uvijek morao biti spreman za prenošenje. Posuđe, tapiserije i nakit pratili su gospodara kad je prelazio iz jednog od svojih dvoraca u drugi.¹⁵⁷ Ta činjenica je mogla znatno utjecati na umjetničku produkciju srednjeg vijeka. Naime, plemić ne cijeni teške brončane ili kamene skulpture kakve su bile omiljene u antici jer ih ne može ponijeti sa sobom na put. On cijeni samo lagano i nelomljivo metalno posuđe, savitljive tapiserije i dragocjeni nakit koji sam može ponijeti na ruci ili oko vrata. Zanimljivo je da je srednji vijek sklon »prijenosnim«, »mobilnim« artefaktima, i to jednostavno zato što je srednjovjekovno plemićko društvo društvo u pokretu.

Rasvjeta vjerojatno nije imala tako veliko značenje kao što ima za današnje društvo. Naime, ritam ustajanja i odlaska na spavanje bio je mnogo više prilagođen ritmu izlaska i zalaska sunca. Ipak, rasvjeta je postojala, i to u obliku uljanica i svijeća od loja ili voska. Svijeće su često podržavali metalni svjećnjaci, a ponekad su se za rasvjetu koristile i baklje umetnute u željezne prstenove na zidovima.¹⁵⁸

Grijanje u dvorani isprva je bilo osiguravano pomoću jednostavnog središnjeg ognjišta. Premda se današnjim ljudima čini da je kamin jednostavan i primitivan uređaj, on je u prvom razdoblju srednjeg vijeka bio nepoznat. Središnje ognjište koje je prethodilo kaminu moglo je, dakako, biti samo u prizemnim dvoranama, a nikako na katu čiji je pod bio pokriven drvenim daskama. Takvo je ognjište obično bilo obrubljeno kamenom ili opekom, a dim se dizao kroz otvor na krovu izveden u obliku lanterne, kako u dvoranu ne bi upadala kiša i snijeg. Preko noći ognjište se prekrivalo pokrovom nazvanim *couvre-feu* napravljenim od opeke ili keramike, kako bi se smanjio rizik od požara. Kamin je postao nužan u dvoranama koje su bile na prvom katu. Isprva je kamin bio smješten uza zid, a iznad njega se nalazio ljevkašti otvor dimnjaka. Naposljetku je čitav kamin zajedno s dimnjakom ukorporiran u zid, najčešće na mjestu koje je izvana bilo pojačano kontraforom.¹⁵⁹

Unutar dvorane moglo se drvenim panelima ili zastorima pregraditi pojedine odjeljke u kojima je radila possluga ili su se nalazila spremišta. Tako su najčešće bile ograđene smočnice za pripremu pića i kruha, obično pokraj ulaza u dvoranu, tj. što udaljenije od plemićkog platoa. U njima su bile police i klupe na koje se hrana donesena iz vanjske kuhinje odlagala i zatim pripremala za posluživanje.¹⁶⁰

Kuhinje u srednjovjekovnim zamcima nisu bile u sastavu palasa, nego odvojeno, na sigurnoj udaljenosti. Tek u 15. stoljeću počinje gradnja kuhinja u sklopu glavnog stambenog objekta. Za vrijeme velikih gozbi, npr. pri posjetu vladara, običavalo se unutar dvorišta zamka improvizirati dodatne kuhinje kako bi se moglo pripremiti dovoljno hrane za goste.¹⁶¹

Vanjski i unutrašnji zidovi dvorca često su bili obijeljeni, a unutrašnjost je mogla bila ožbukana ili obložena drvetom. Ožbukani i obijeljeni unutrašnji zidovi često su oslikavani uskim crvenim linijama kako bi se dobio dojam kamenih blokova. Zidovi su mogli biti oslikani i cvjetnim uzorcima. Tapiserije na zidovima su imale i praktičnu svrhu sprečavanja propuha.¹⁶²

U komori zamka glavni je dio namještaja bio drveni krevet s madracima i jastucima od perja. Krevet se mogao rastaviti i odnijeti na put, kao i većina ostalih stvari u zamku. Krevet je imao zastore, koji su osiguravali privatnost i zaštitu od propuha. Osobna gospodareva possluga mogla je spavati u komori na klupama. U slučaju visokog plemstva, supružnici su imali odvojene komore. U komori supruge tada su spavale njezine služavke.¹⁶³

Stanovnici su se dvorca kupali u drvenim kadama sa zastorom. Kada je također slijedila gospodara na njegovim putovanjima. Samo u kraljevskim dvorcima su ponekad postojale stalne kupaonice s ugrađenim kadama. Poneki dvorci su imali čak i ugrađene vodovodne cijevi. Possluga bi nosila vodu u cisternu na vrhu dvorca odakle bi se olovnim cijevima voda po potrebi puštala u stambene prostorije. Nužnici su postojali u sofisticiranijim dvorcima i često su bili izvedeni u vanjskom zidu palasa, s ispusnom cijevi koja je vodila izvan zida. U Château-Gaillardu Rikarda Lavljeg Srca prilikom jedne opsade neprijatelji su se uspjeli uvući kroz odvodnu cijev u dvorac. Zato su ispusti tih cijevi kasnije zaštićivani zidom. Nužnici su se nalazili obično što bliže gospodarevoj komori. Umjesto toaletnog papira najčešće se koristilo sijeno.¹⁶⁴

5. Društveni odnosi među plemstvom

5.1. Brak

David Herlihy smatra da je veliko socijalno dostignuće ranog srednjeg vijeka približno izjednačavanje pravila spolnog ponašanja kod bogatih i siromašnih. Naime, bogati nisu mogli imati više od jedne žene, a nisu mogli ni polagati pravo na robinje. Takvim ukidanjem poliginije i konkubinata te uvođenjem stroge egzogamije spriječeno je gomilanje žena u kućama bogatih pa su siromašni stekli znatno bolje izgleda da se ožene i steknu potomstvo.¹⁶⁵ Dakako da su bogati i moćni imali bolje prilike za izvanbračne spolne odnose, ali, općenito uzevši, moglo bi se reći da Herlihyjeva tvrdnja vrijedi.

U ranom srednjem vijeku muškarci i žene su stupali u prvi brak otprilike u jednakoj dobi, što je bila znatna promjena u odnosu na antiku kada je dobna razlika partnera u prosjeku iznosila 9 godina. Jednakost dobi partnera čak su zahtijevali neki ranosrednjovjekovni zakoni, npr. vizigotski zakon iz kasnog 7. stoljeća. Crkveni je koncil u Fréjusu 796.-797. također zahtijevao da mladenka i mladoženja budu jednake dobi. Idealnom dobi za ulazak u brak smatralo se u ranom srednjem vijeku dob između 20 i 30 godina. Miraz, koji je u antici mladenkina obitelj običavala davati zetu, sada nestaje, a umjesto toga sada mladoženja daruje mladenku. Merovinške kraljice dobivale su čitave gradove kao svadbene darove.¹⁶⁶

Već od 10. stoljeća dob prve udaje žena počinje padati, naročito među visokim plemstvom. Za cijeli kasni srednji vijek karakteristična je rana udaja djevojaka. Događalo se da djevojka iz plemićke obitelji bude zaručena sa 7 godina, udana sa 12, a udovica sa 15, kao što je to bio slučaj sa svetom Klarom od Pise. Najranije su udavane djevojke iz najvišeg plemstva. Za primjer toga mogu poslužiti podaci o udaji djevojaka iz njemačkih aristokratskih obitelji Wittelsbach i Hohenzollern. U razdoblju od 1300. do 1520. godine četiri mladenke iz obitelji Wittelsbach imale su između 12 i 13 godina, osam mladenki 14, a dvije 15 godina. Dakle, prosjek iznosi 13.7 godina. Među Hohenzollernima u istom razdoblju: pet je mladenki imalo između 12 i 13 godina, pet 14 godina i pet 15 godina. Prosjek iznosi 13.8 godina. Spomenimo i primjer svete Brigite Švedske (u. 1373.), koja je udana s 13 godina, no ona i suprug nisu konzumirali brak još sljedećih godinu dana. Među gradskim plemstvom dob prve udaje bila je ipak nešto viša. Tako je npr. kod mladenki iz patricijskih porodica grada Frankfurta u razdoblju između 1300. i 1520. prosječna dob iznosila 18.8 godina.¹⁶⁷

Plemićke djevojke ne samo da su se rano udavale, nego su i djecu rano rađale. Tako postoje podaci iz 1185. godine iz kojih se može izračunati da su žene tadašnje engleske aristokracije rađale prvo dijete u prosjeku sa 18.4 godina. Međutim, bilo je i slučajeva da djevojke rađaju već u dobi od 14 godina.¹⁶⁸

U pogledu dobi muškaraca pri prvoj ženidbi, postoji upravo suprotna tendencija od one kod žena. Tako od 12. stoljeća muškarci počinju sve više odlagati ženidbu, pa čak ju i izbjegavati.¹⁶⁹ Neženje postaju prilično česti među plemićima, vjerojatno zato što im to dopušta veću seksualnu slobodu. Jedino se među najvišim plemstvom muškarci žene relativno rano, zacijelo zbog toga što u njihovom slučaju brak ima veliko značenje za dinastiju. Ipak, nipošto se ne žene tako rano kao djevojke. Primjer za to opet se može pronaći kod obitelji Wittelsbach i Hohenzollern. U razdoblju od 1300. do 1520. godine dvadesetčetvorica mladoženja iz obitelji Wittelsbach bili su stariji od 20 godina, osmorica su imali između 19 i 20 godina, trojica 18, jedan 16, a dvojica između 14 i 15 godina. Među Hohenzollernima u istom razdoblju: jedanaest ih je imalo više od 20 godina, pet između 18 i 19, a jedan 16 godina. Frankfurtski su patriciji bili u prosjeku još stariji, uglavnom su se ženili tek poslije 24. godine.¹⁷⁰

Dakle, u kasnom srednjem vijeku dob prve udaje za djevojke pada, posebice među plemstvom, dok za muškarce ostaje visoka, a čak se i povećava. Dobna razlika muškaraca i žena prosječno iznosi od 6 do 8 godina, a u ponekim sredinama čak i 12 godina.¹⁷¹

Velika razlika u dobi partnera i česti međugeneracijski brakovi dovodili su ponekad do složenih odnosa u kućanstvima. Tako Guibert od Nogenta navodi slučaj kada je mlada plemkinja bila udana za mnogo starijeg muškarca. Budući da je prezirala supruga zbog njegove starosti i gojaznosti, uzela je za ljubavnika mladića svojih godina. Da bi prikrila tu nedopuštenu vezu, oženila ga je svojom kćeri i time ga na zakonit način dovela u kućanstvo.¹⁷²

Crkva je u srednjem vijeku nametnula stroga pravila egzogamije. Brakovi s rođacima bili su zabranjeni sve do sedmog koljena. Tek na Četvrtom lateranskom koncilu 1215. to je ograničenje ublaženo i od tada je sezalo do četvrtog korijena. Zabrane u vezi s egzogamijom su bile brojne. Ako je neki oženjeni muškarac imao neoženjenu braću, u slučaju njegove smrti njegova udovica se nije smjela udati za njegovog brata, nego je mogla ili ostati udovica ili napustiti tu obitelj kako bi se ponovno udala na drugom mjestu. Muškarac se, isto tako, nije mogao oženiti sestrama svoje žene u slučaju da je ona preminula. Nadalje, sin se nije mogao oženiti svojom pomajkom.¹⁷³ Pretpostavljam da su ta pravila s jedne strane povećavala broj udovica koje se nisu preudavale, a s druge strane prisiljavala su udovice koje su se ipak odlučile preudati da napuštaju svoja dotadašnja kućanstva.

5.2. Djeca

Čim su plemićka djeca dosegla dob racionalnog mišljenja odmah su bivala razdvojena po spolovima: na djevojke se strogo pazilo da sačuvaju djevičanstvo do ženidbe, a mladiće se obično slalo u neku drugu plemićku obitelj na odgajanje i vitešku naobrazbu. Mladići bi se vraćali u roditeljski dom samo na kratke posjete, kao gosti.¹⁷⁴ Georges Duby je smatrao da je svrha tog slanja adolescenata u svijet bilo njihovo uklanjanje iz očeve blizine. Naime, u toj dobi sinovi su mogli doći u opasne konflikte s ocem koji je držao patrijarhalnu vlast. Istina je da su na taj način plemićke obitelji zapravo samo razmjenjivale mladiće međusobno, ali nova okolina mogla je spriječiti mladiće da se previše uzohole i da ustanu protiv vlasti gospodara kuće. Kad je plemićev sin bio učinjen vitezom, otac je njemu i njegovim drugovima financirao dvogodišnje putovanje u kojem bi obilazili plemićke dvorce. To je zacijelo činio s istom namjerom tj. radi uklanjanja mladih ambicioznih vitezova sa svoga dvora. Napokon, i križarski ratovi su u velikoj mjeri služili za odljev nemirnih ratnika iz Europe.¹⁷⁵

5.3. Pokojnici

Jedna od karakteristika plemićkih obitelji je pažnja koja se posvećivala obiteljskim grobovima. Pokojnici su se najčešće pokapali u samostanu ili crkvi koju je obitelj utemeljila, i jednom kad je takva nekropola začeta, smatralo se da svi članovi obitelji moraju biti pokopani u njoj. Na tom mjestu obitelj je slavila obljetnice smrti pokojnih, a isto tako i obljetnice njihovih rođenja.¹⁷⁶

Pokop plemića bio je popraćen javnom procesijom. Budući da je to bilo posljednje javno prikazivanje pokojnika i u tom smislu njegova posljednja prilika za darežljivost, obitelj je dijelila darove siromašnima i priređivala veliku gozbu.¹⁷⁷

6. Mitovi kao uporište ideologije plemstva

Važno sredstvo učvršćivanja vlasti plemstva bilo je širenje ideje o legitimnosti i predestinaciji njihove vlasti. Mitovi su bili idealni za opravdavanje vlasti plemstva nad podložnicima. Tako su npr. velikaši u Ugarskoj tvrdili da potječu od Atilinih ratnika, a da su kmetovi postali njihovi podložnici jer su se oglušili o Atiline pozive na oružje. Katalonsko je plemstvo tvrdilo da potječe od 12 četa koje su oslobodile zemlju od muslimana, a da su njihovi kmetovi potomci onih koji su pristali uz neprijatelje.¹⁷⁸ Mnogi europski plemići su povezivali svoje porijeklo s rimskim patricijskim porodicama, a ponekad su se čak pozivali i na trojanske ili biblijske korijene.¹⁷⁹

7. Zaključak

Dakle, premda je plemstvo u ranom srednjem vijeku maglovita pa čak i kontroverzna koncepcija, u kasnom srednjem vijeku ono postaje izrazito dobro definirana društvena grupa. Njezin je karakter toliko specifičan i originalan da je slika o njoj do danas ostala prepoznatljiva u popularnoj kulturi. Dječje bajke, popularni romani i filmska produkcija samo su neke od vanjskih manifestacija te žive tradicije. Prisjetimo se da je razdoblje romantizma u 19. stoljeću bilo gotovo opsjednuto težnjom za oživljavanjem srednjovjekovnog doba, a mnogi bi i danas željeli okusiti srednjovjekovnu stvarnost, premda zacijelo imaju ponešto idealiziranu predodžbu o njoj.

Ono što ljude privlači kod srednjeg vijeka vezano je gotovo isključivo uz plemićki život. Teško da bi mnogi današnjih ljudi, osim možda pokojeg okorjelog medijevista, željeli proživjeti jedan dan u kolibi srednjovjekovnih kmetova. Naprotiv, malo tko bi danas odbio proživjeti jedan dan u plemićkom dvorcu ili prisustvovati viteškom turniru. Susceptibilnost današnje djece prema tim fenomenima možda je najbolji dokaz iskonske privlačnosti koju srednjovjekovni plemićki život ima za ljudski rod.

Budući da je ovaj rad imao za cilj ocrtati konture i glavne crte pojma koji nazivamo plemstvom, preostaje mi samo nada da je to barem u nekoj mjeri uspio. Smatram da tema ima veliki potencijal i da može pružiti mnogo materijala za istraživanje, naročito na području Hrvatske. Naime, Hrvatska ima dugu i kvantitativno veliku tradiciju plemstva. Spomenimo samo turopoljsko plemstvo i dalmatinske gradske patricijate. U doba bivše jugoslavenske države na plemstvo se nije obraćala osobito velika pozornost. Stoga je sadašnja i buduća hrvatska historiografija u prilici da popuni praznine.

Literatura:

Martin Aurell, »Western Nobility in the Late Middle Ages« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, Woodbridge / Rochester: The Boydell Press, 2000.

Dominique Barthélemy, »Civilizing the Fortress: Eleventh to Thirteenth Century« u: A history of private life, Cambridge, Mass. / London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1995.

Marc Bloch, Feudalno društvo, Zagreb: Golden marketing, 2001.

Ivan Bojničić, O plemstvu : s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo, Zagreb: Braća "Hrvatskog Zmaja", 1908.

Miroslav Brandt, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Jack Cassin-Scott, The Illustrated Encyclopaedia of Costume and Fashion London: Brockhampton Press, 2002.

David Crouch, The Image of Aristocracy in Britain, 1000-1300, London / New York: Routledge, 1992

William Stearns Davis, Life on a Medieval Barony, New York: Biblio and Tannen, 1928.

Georges Duby, »The Aristocratic Households of Feudal France« u: A history of private life, Cambridge, Mass. / London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1995.

Gérard Du Ry, et al. Velika ilustrirana povijest svijeta 10, Rijeka: Otokar Keršovani, 1977.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda 5, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969.

Encyclopaedia Britannica CD 98 Multimedia Edition, 1998.

Paul Fouracre, »The Origins of the Nobility in Francia« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, Woodbridge / Rochester: The Boydell Press, 2000.

Arthur Charles Fox-Davies, A Complete Guide to Heraldry, New York / Avendel: Gramercy Books, 1993.

Joseph and Frances Gies, Life in a Medieval Castle, New York: HarperCollins, 2002.

James Harpur, *Inside the Medieval World*, London: Cassel, 1995.

Herlihy, David. *Medieval Households*, Cambridge, Mass. / London: Harvard University Press

Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb: Golden marketing, 1998.

Régine Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility« u: *Nobles and Nobility in Medieval Europe*, Woodbridge / Rochester: The Boydell Press, 2000.

Lexikon des Mittelalters 1, Stuttgart / Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2000.

K. B. McFarlane, *The Nobility of Later Medieval England*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

John Harvey Pinches, *European Nobility and Heraldry, Parliament Piece*, Ramsbury: Heraldry Today, 1994.

Timothy Reuter, »Nobles and others« u: *Nobles and Nobility in Medieval Europe*, Woodbridge / Rochester: The Boydell Press, 2000.

Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Školska knjiga, 2000.

Philip Warner, *The Medieval Castle*, London: Penguin Books, 2001.



Maja Miovec

studijska grupa: povijest i komparativna književnost

64

Menocchiansko čitanje Shakespearea

Novi historizam i kulturalni materijalizam

Problematika povijesti književnosti oduvijek je bila jedno od glavnih pitanja proučavanja književnosti uopće. Pristupi su se mijenjali; strukturalizam je posve zaniijekao njenu važnost. No, 80-ih godina prošlog stoljeća, ponovno je počela dobivati na značaju, zahvaljujući angloameričkim kritičarima koji su inovativnim, ponekad i provokativnim istupima udahnuili život posrnuloj grani znanosti o književnosti.

Bez manifesta, bez složnosti oko imena svoje škole (uključujući i prepirke radi li se zapravo o školi, pravcu ili metodi, te koga uopće ubrajati među autore te orijentacije), kritičari su kao zajedničku bazu uzeli interdisciplinarnost i znanstveni aparat posuđen iz drugih nauka.

Rezultat je bio šarenilo radova (prvenstveno) o elizabetinskom razdoblju koji su bacili novo svjetlo na vrijeme o kome se mislilo da se sve zna. Novi historičari u SAD-u, odnosno Kulturalni materijalisti u Velikoj Britaniji svojim su posezanjem u druge humanističke i društvene znanosti iskoračili iz pozitivističkog shvaćanja povijesti književnosti. Povratna je reakcija bila korisna i za znanosti u kojima su našli uporišta za svoje teze i aparat za svoje metode. Tu se u prvom redu radi o antropologiji, sociologiji, etnologiji i dakako, povijesnoj znanosti.

Menocchiansko čitanje teksta

Tradicionalna je historiografija zaokupljena svojim ratovima, ratnicima i vladarima zapostavljala mnogo šire područje. Povijest svakodnevnice, povijest mentaliteta, mikrohistorija – iz korpusa francuske historiografije, prve su se pozabavile rekonstrukcijom tog drugog načina viđenja povijesti. Pritom je naglasak stavljen na interdisciplinarnost, no to nije bio ireverzibilan proces. Novi pristup povijesti odrazio se i u drugim znanstvenim disciplinama pa i povijesti književnosti. Usredotočena na književnike (pošiljatelja) i njihova djela (poruku), zapostavljala je možda i najvažniji dio u Jakobsonovom komunikacijskom procesu - primatelja/ publiku.

Vidjeti kako je knjiga sačinjena znači vidjeti od čega je sačinjena - od manjkavosti koja joj daje povijest i odnosa prema povijesti. Taj bi proces zahtijevao idealnog čitatelja¹⁸⁰, no takav ne postoji. Današnji kritičari mogu promatrati odnose moći u drami, no nedostaje im kontekst kojim je ondašnja publika shvaćala drame. Isto tako, publika elizabetinskog doba sama nije bila svjesna punog značenja drame, upravo tih odnosa moći pa i same teatralnosti svakodnevnice koju su smatrali prirodnom. Takav pristup mogao bi se nazvati menocchianskim čitanjem/shvaćanjem djela.

Menocchio je bio mlinar i njegov je život detaljno proučio Carlo Ginzburg.¹⁸¹ Menocchio je osebujno tumačenje kršćanskih dogmi i Svetog Pisma odvelo na lomaču. Sve svoje znanje temeljio je na desetak knjižica koje je pročitao u životu, a tumačio ih je u skladu sa saznanjem o prirodi koje je stekao radeći kao mlinar, živeći seljačkim životom. Bio je pismen, a nedostatak znanja je nadoknađivao maštom i vjerovanjima proisteklima iz narodne kulture. Ta ga je kombinacija koštala života.

Književnopovijesni kritičari će, kako bi opravdali svoje postulate upotrijebiti sva sredstva, uvjereni da vide bolje i od samog pisca.¹⁸² Na taj način poput Menocchia iščitavaju iz teksta latentne funkcije, ali prilagođavaju iste svojim vlastitim zaključcima.

Menocchiansko razumijevanje publike je drukčije. Ona, u nedostatku potpunog shvaćanja drame (latentnih funkcija) i nesvjesna tih odnosa moći, stvara svoje zaključke. Nepotpuno znanje nadopunjava poistovjećivanjem s nečim što joj je otprije poznato i vlastitom maštom.

Postoji i tu razlika: dvorska i građanska publika. Dvorska posjeduje veću učenost, bolje vlada kontekstom drame, lakše će prepoznati simbole učene kulture, ponekad ih i iskoristiti u vlastitu korist. Takav je primjer bio pokušaj dizanja bune lorda od Essexu i njegovih istomišljenika 1601. godine. Oni su probali potaknuti londonski puk na ustanak protiv kraljice Elizabete igranjem Richarda II.¹⁸³ Ali, londonski puk nije razmišljao na isti način, niti im je samo prikazivanje te drame bilo dovoljno za pokušaj puča.

Čitanje je jednako menocchiansko danas, kao i prije četiri stotine godina. Koliko god pokušavali iščitati potpuno značenje, jedan njegov dio nam neprestano izmiče. Nepotpunost se nadoknađuje stvaranjem vlastitih ideja, ponekad i zloupotrebom teksta i domišljanjem. Prije četiri stotine godina takvo što je Menocchia stajalo glave. Danas, iako je uglavnom nesvjestan, to je najrašireniji način čitanja teksta.

Jesen srednjeg vijeka

Nedostatak izvora priječi nam uvid u mentalitet običnih ljudi renesanse. Radovi Natalie Zemon Davis i Carla Ginzburga te drugih povjesničara »nove povijesti« polaze od pojedinaca koji su bili posebni slučajevi i u svoje vrijeme, pa su i ostali zapamćeni. Iako to nije dovoljno za rekonstrukciju povijesti svakodnevnice Francuske i Italije (a kamoli cijele regije), ipak je nekakav početak. Na temelju brojnih radova o tom razdoblju, možemo ustvrditi da je Jesen srednjeg vijeka kako to vrijeme naziva Huizinga, vrijeme miješanja usmene i učene kulture. Prva je lagano propadala, druga tek započinjala svoj uspon.

S razmakom od četiri stotine godina, obje možemo pratiti u Shakespeareovim djelima. No, tada to nije bila tek simbolika u dramama. Ta mješavina bila je duboko utkana u shvaćanja svijeta ondašnjih ljudi. Jedan svijet je lagano kopno pod udarom reformacije, no njegovi su tragovi još bili prisutni u svijesti ljudi. Upravo taj sraz učene i usmene kulture čini renesansom tako privlačnom za istraživanje.

U periodizaciji književne povijesti 16. stoljeće se u Engleskoj naziva elizabetinskim razdobljem. Elizabeta je bila kraljica, ali i prva žena na čelu Anglikanske crkve. Teškoće koje su imali anglikanski vladari s uvođenjem nove religije bile su brojne. One su uključivale i reakciju rimokatolika u samom kraljevstvu i intervencije stranih sila. Zbog opasnosti da se sukobi s mora (Španjolska) i kontinenta (Nizozemska) presele na sam otok, kraljica je bila u nezavidnom položaju. Dodatno ju je ugrožavala i nespremnost samih protestanata da prihvate ženu na čelu svoje Crkve, te kraljicu koja odbija (iako bi ti učvrstilo položaj države) sve bračne ponude. Bilo je potrebno da u očima njenih podanika bude prvenstveno moćan monarh, kojem će porijeklo (a ne spol) dati vjerski i politički legitimitet. Za razliku od kontinenta koji je u to vrijeme već provodio pojačanu sekularizaciju crkve i države, Elizabeta je činila suprotno. Ponovo je ozakonila akt o vjerskoj prisezi čime je onemogućila katolicima zapošljavanje u javnim i državnim službama. Stare engleske obitelji i Irce zbližilo je ogorčenje zbog zabrana misa na latinskom, a uslijedilo je i gašenje samostana, kulturnih žarišta u ruralnim krajevima kraljevstva.

Louis Althusser je iznio teoriju kako je vodeći ideološki aparat države škola¹⁸⁴, no u elizabetinskoj Engleskoj primat joj je preteoteatar. Obrazovanje je bilo rezervirano za bogatije slojeve, ne samo plemstvo, već i širok sloj obrtnika i trgovaca koji su si to mogli priuštiti. Obrazovanje koje se do tad moglo steći u samostanima, bilo je ukinuto. To nisu bili jedini udari na katolicizam. Do 1580. godine ugasnula je većina obrednih postupaka i narodnih vjerskih svečanosti¹⁸⁵.

Ta živost svetkovina u kojima su se miješali ostaci poganske baštine i katoličanstva obilježila je cijeli srednji vijek. Ivanje, Tijelovo, karneval i blagdani svakogodišnje su manifestacije u kojima je sudjelovala cijela zajednica, a i često su bili pozorišta nereda.

No, elizabetinski je režim bio čvrst u nakani da ukine praznovjerje i oslabi katolicizam. Na propadanju vjerskih igrokaza uzdizao se jedan novi/stari medij - kazalište. Tek je 1599. godine jedna družina dobila svoj vlastiti prostor. Družina je bila Lord Chamberlain's Men, a kazalište je bilo prvi Globe. Jedan od šest glumaca – poduzetnika s udjelom u tom pothvatu, bio je i William Shakespeare.¹⁸⁶

Kazalište u antici, kao ni u renesansi, nije služilo pukoj rasonodi. Bilo je jednostavnijih načina zabave od odlaska na predstavu. Čak i lišeni blagdanskim manifestacija, ljudi su mogli prisustvovati uličnim priredbama raznih žonglera, putujućih trupa i zabavljača. Ipak, teatar je bio popularan. O tome nam svjedoči sama činjenica da je opstao, brojnost komada koji su se izvodili, te zaštita velikaša i same kraljice pa možda i sama namjera one neuspješne pobune iz 1601. godine.

Ako se uzme u obzir opseg poduzetih mjera u svrhu jačanja kulta vladara, niti teatar nije mogao ostati izvan njega. Zabranom religioznih tema pisci su morali posegnuti za drugim nadahnućima. Njih su pronašli u neiscrpoj riznici antike, ali i keltskoj mitologiji te samoj povijesti. Iluziju koju je narod prihvaćao kao dio kazališne predstave nije projicirao u stvarnost. Stoga niti izvođenje Richarda II. nije imalo negativne posljedice za Shakespeareovu trupu. To što se predstava nakon pobune izvodila četrdesetak puta po privatnim kućama¹⁸⁷, govori da je za onovremenu publiku imalo više značenja, no za čitatelja danas.

Istovremeno, to je značilo potpunu pobjedu kulta vladara koji se pažljivo gradio i sam bio teatraliziran. Stephen Greenblatt po tome zaključuje: » Moć Elizabete kao vladarice sastojala se u teatralnim slavljenjima kraljevske blistavosti i teatralnom nasilju nad neprijateljima te blistavosti. Kao u teatru publika mora biti moćno zaokupljena ovom vidljivom prisutnosti, ali u isto vrijeme i držana na određenoj udaljenosti od nje. Drama autoriteta ovisi o gledateljima, ali oni sami nisu svjesni da joj oni svojim koncenzusom daju značenje i snagu.«¹⁸⁸

Nastala je nova mitologija: vladar kojem porijeklo daje legitimitet, pravo vladanja sam Bog, a moć - vjerovanje naroda da upravo tako mora biti. Silina vjerovanja je tako snažna; prošireno je vjerovanje da kraljevski dodir cijeli rane ne tijelu. Time kraljevi izravno preuzimaju osobine svetaca.

Moć ne treba represiju kako bi se održala. Bilo je dovoljno staviti pod kontrolu ideološke aparate države kako bi lojalnost podanika i prisutno stanje odnosa postalo personifikacijom prirodna poretka. Narodu, koji je duboko vjerovao u prisutnost nadnaravnih sila, nije bilo teško prihvatiti iste i kod vladara.

Kazališna publika

Teatar nije bio rezerviran samo za bogatije slojeve, publiku su činili i niži slojevi: šegrti, sluge, obrtnici i trgovci, odnosno londonski puk. O običnim ljudima 16. stoljeća znamo vrlo malo. Oni, čiji su životi poznati i sami su bili posebni; sačuvane su nam njihove sudbine iz parnica koje su se protiv njih vodile. U slučaju Martina Guerrea, ili točnije rečeno Arnauda du Tilha sačuvana je teatralnost svakodnevnice.

Natalie Zemon Davis pisala je o tom neobičnom slučaju čiji je rasplet potresao malo selo Arigat u Pirinejima. Martin Guerre bio je muž Bertrande du Rols; ostavio je svoju mladu ženu i obitelj odlaskom u rat. Godinama nije bilo niti glasa o njemu, a kad se pojavio novi Martin Guerre, obitelj ga je prihvatila. Do suda je došlo zbog nekih razmirica oko zemlje, a tada se potegnulo i pitanje njegova identiteta. Činilo da će varalica uspjeti dokazati svoj identitet. Možda bi mu to i pošlo za rukom da nije u sudnici osvanuo pravi Martin Guerre, a Arnaud du Tilh, kako se varalica zvao, bio je smaknut.¹⁸⁹

Teško je povjerovati u tu gotovo hollywoodsku priču, no dokumenti jamče njenu istinitost. Ono što povezuje zabačeni Arigat i londonsku publiku jest društveni sloj i prihvaćanje teatralnosti. Bertrande du Rols i sestre Martina Guerrea prihvaćaju lažljivca sve do trenutka kad to postaje neodrživo. Način na koji je uspio uvjeriti cijelo selo govori nam mnogo o moći sugestije. Kad konačno dođe do suđenja i ono je nalik kazališnoj predstavi. Cijeli slučaj je svjedočanstvo da teatralnost nije bila vezana samo uz crkvene i državne institucije. Iako neslavna kraja, Povratak Martina Guerrea ukazuje da Globeovo geslo Totus mundus agit histrionem nije bio samo dobro osmišljena krilatica.

Menocchiev slučaj je mnogo kompleksniji. Ginzburg istražuje načine na koje je došao do svojih fascinantnih ideja o kozmogoniji. Smjesa usmene i učene kulture iz koje su njegove zamisli proistekle, bila je inovativna, ali i opasna.

Elizabetinska se publika nije morala nositi s vjerskim pitanjima; uostalom, ona su bila i zabranjena. Ali je vrlo dobro znala prepoznati simbole praznika koji su bili zabranjeni, poznavala je i usmenu kulturu iz koje su i proizašli. To je sve drami davalo drukčiji, potpuniji smisao. Menocchiova pismenost je dojmljiva, kao i njegova mala biblioteka iz koje crpi sve odgovore. Bili su dovoljno dobri njemu, ali ne i Inkviziciji. Za jednog mlinara, dakle pripadnika nižeg sloja, imao je neočekivano visoko znanje. Glumci u elizabetinskoj Engleskoj bili su ista porijekla - obrtnici, trgovci, kao i glavnina publike. O njihovom znanju ne znamo mnogo. Jedini trag je u dramama (tzv. predstavama u predstavama), no i nadalje, ne znamo kako su tumačili te drame, iz čega je proizlazila njihova katarza? Tumačenje djela je moglo biti nalik Menocchievom. On ponešto pojednostavljuje, krivo poveže/shvati, a katkad u nedostatku razumijevanja i izmisli. Njegove pogrešne interpretacije nisu trn u oku

inkvizitora, njegova presuda nije fatalna jer je čitao zabranjene knjige. Na lomaču će ga odvesti vjerovanje u ispravnost vlastitih stavova. Ne u toliko drastičnoj mjeri, sličan je način shvaćanja imala i londonska publika. Njihovo predznanje teško da je uključivalo i antičku književnost i povijest, i keltsku mitologiju. A i među tom publikom shvaćanja drame su bila različita.

To bi se moglo pokazati još jednim načinom tumačenja teksta. Junak jedne Borgesove pripovijesti Pierre Menard piše Don Quijotea. Cervantesov i Menardov tip pisanja su verbalno identični, ali analogija je samo formalna, u sebi bitno različita. Imitacija nas nužno upućuje na postupak pisanja - čitanje je samo odraz pisanja, a ne obrnuto. Neodlučnosti u pisanju stvaraju možda iskrivljavajući ih, preobrazbe što bivaju duboko utkanim u samu priču.¹⁹⁰ Richard II. - ista predstava izvedena dva dana za redom, nije imala isti učinak, poriv za Lorda od Essexu i londonski puk.

70

Parafrazirajući Barthesova idealna čitatelja¹⁹¹, idealni gledatelj nije mogao postojati, kao što ne postoji niti danas. I kritičaru, makar je uvjeren da vidi više od pisca, izmiče potpuna slika. U slučajevima tzv. predstava u predstavi, »Mišolovke« u Hamletu i »Pirama i Tizbe« u Snu Ivanjske noći, oba puta publika je dvorska. Kod »Mišolovke« svrha predstave je iznuditi posljednji dokaz – Klaudijevo priznanje umorstva. Hamletova je publika ciljana, bez aluzija na stvarnost igra nema smisla.

Shakespeareovo ispitivanje granica teatra dovedeno je do vrhunca u Snu Ivanjske noći. Radnja drame smještena je u Ateni, no u antičko doba prenesene su strukture društva elizabetinske Engleske. Žene kojima je dozvoljeno gledati predstavu nisu hetere, već pripadnice visokog društva. Obrtnici koji spremaju predstavu predstavnici su tipičnih srednjostaleških zanimanja. I magična noć, u našem prijevodu Ivanjska noć, u originalu *Midsummer's night*, nije antičkog porijekla, kao ni njeni glavni akteri. Slavlje Sredoletja duboko je utisnuto u keltsku mitologiju, kasnije se stopilo s kršćanskim blagdanom Ivanja. To je noć kada su vrata među svjetovima duhova i živih otvorena. To je dobro poznato publici. Sklon zamjeni imena (*Antiopa/ Hipolita, Ouna/ Titanija*), Shakespeare kamufira svoja nadahnuća, no imena Oberona i Pucka bila su dobro znana, bila su dio usmene kulture. I sama igra izvedena toga dana (makar i po narudžbi samog vladara) asocirala je na svetkovine koje su se do zabrane odigravale u istom duhu. Tako je jedinstvenom sponom učinio daleku grčku kulturu bliskom svojoj publici te se na umiješan način poslužio, i pamćenjem simbola usmene kulture bez religioznih konotacija.

Metajezičnost i dvosmislenost igre puno su važniji od samog sadržaja. Prvenstveno, način na koji je izabrana. Tezej zahtijeva rasonodu, a ostali su komadi previše depresivni za svadbeno veselje. Družina koja izvodi predstavu sastavljena je od obrtnika, baš kao i kazališne trupe tog vremena. No, njihov amaterizam je prenaplašen.

Erazmo Roterdamski u svojoj Pohvali ludosti kaže: » Ako bi netko glumcima koji izvode komad na sceni pokušao skinuti maske, te gledateljima pokazati prava njihova lica, ne bi li time upropastio cijeli komad? Ne bi li zavrijedio da ga kamenjem kao

manijaka istjeraju iz kazališta? Ukloniti ovu iluziju znači upropastiti cijelu predstavu.

«¹⁹²

A, Vratilo i društvo čine upravo to. Tako Piram prekida glumu kako bi pojasnio Tezeju kad Tizba ima doći na scenu, a Dušica tješi atenske gospe riječima kako on nije zapravo lav. No, oni imaju dobar razlog. Dok čekaju Vratila da se vrati iz svoje noćne pustolovine, Frula očajava: » Ako mu vojvoda ne bi dao šest groša na dan! I zaslužio bi!«¹⁹³

Za bogatog vladara predstava je razonoda, za Vratila i družinu - izvor prihoda. Oni su obrtnici - njihovo shvaćanje Pirama i Tizbe je menocchiansko - važna je jedino zarada koju može omogućiti samo dobra volja gospodara, stoga on mora biti zadovoljan predstavom. I razonoda i zarada samo su nuspojave teatra. No, možda su za obrtnike 16. stoljeća bile ključne.

Valorizaciju elizabetinske književnosti stvorili su kritičari, umijeće autora tog doba danas je kanonizirano, no pitanje - kako je javnost doživljavala te predstave tada, i dalje ostaje otvoreno.

Literatura

Louis Althusser, »Ideologija i ideološki aparati države« u: Proturječja suvremenog obrazovanja, Zagreb: RZRKSSO, 1986.

Roland Barthes, »Smrt autora« u: Suvremene književne teorije, Zagreb: Liber, 1986.

Carlo Ginzburg, Sir i crvi. Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989.

Louis Montrose, Purpose of playing (prevedeni eseji iz neobjavljene zbirke Novog historizma knjižnice Odsjeka za komparativnu književnost)

Stephen Greenblatt, Nevidljivi meci, Renesansni autoritet i njegova subverzija, Henrik IV., Henrik V. (prevedeni eseji iz neobjavljene zbirke Novog historizma knjižnice Odsjeka za komparativnu književnost)

Natalie Zemon Davis, Povratak Martina Guerrea, Zagreb: Konzor, 2000.

Henry Macherey, Teorija književne proizvodnje, Zagreb: Suvremena misao, 1979.

William Shakespeare, Snoviđenje u noć Ivanjsku, Beograd: Kultura, 1963.

Erazmo Roterdamski, Pohvala ludosti, Zagreb: Biblioteka Tragovi, 1999.

Marko Maurović

studijska grupa: povijest

Josip protiv Josifa

.....

.....

.....

Stanje u Jugoslaviji do 1948. godine

Jugoslavija i KPJ su do 1948. godine na Zapadu smatrani najdogmatičnijim i najfanatičnijim europskim Staljinovim sljedbenicima.¹⁹⁴ Razlog tome je revolucionarni karakter Titove borbe tijekom Drugog svjetskog rata i nastavak te politike nakon njegova završetka. Tada je proglašavanjem Federativne Narodne Republike Jugoslavije nastala, nakon SSSR i Mongolije, treća komunistička zemlja u svijetu.

Već je 1941. godine postalo vidljivo da cilj partizana nije samo oslobađanje Jugoslavije, nego i istodoban revolucionaran prevrat i uspostava komunističke vlasti. Prva naznaka toga je bilo preuzimanje simbola, koji su bili dio ikonografije međunarodnog komunističkog pokreta. U rujnu iste godine crvena zvijezda postaje partizanski znak, a stisnuta šaka postaje partizanski pozdrav. Nedugo kasnije, na Staljinov rođendan, 21. prosinca osnovana je Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada.¹⁹⁵ Na drugom su zasjedanju AVNOJ-a¹⁹⁶ 1943. godine donesene odluke da se jugoslavenskoj vladi u emigraciji oduzimaju sva prava zakonite vlade, te da se uspostavlja Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao organ sa svim obilježjima narodne vlade. Ove odluke iz Jajca nisu bile ništa drugo nego revolucionarno rušenje monarhije, te uspostavljanje Jugoslavije kao potpuno komunističke države. Istodobno se tijekom čitavog rata među pripadnicima partizanskog pokreta, uz glorificiranje Tita i narodnooslobodilačke borbe, propagirao Staljinov kult i slavila moć SSSR. Time se dobio dojam da je Staljin jedini borac protiv nacizma i fašizma, a da je Tito njegov jugoslavenski tumač.¹⁹⁷ Kasnije će upravo to uzdizanje Staljina odmagati Titu, jer je u početku njegova otpora Staljinu čitavo članstvo KPJ bilo ideološki indoktrinirano. Ono je godinama odgajano da bezrezervno vjeruje u Staljina i SSSR. Stoga je 1948. godine Brozu bilo nemoguće da pred članovima svoje partije odjednom napadne Staljina, već je u početku sukoba morao postepeno i pažljivo započeti s procesom preobraćenja jugoslavenskih komunista.¹⁹⁸

Jugoslavija je 1945. godine bila bliža sovjetskom modelu (partijske) diktature no i jedna druga tada nastajuća »narodna demokracija« u istočnoj Europi. Za razliku od situacije u većini istočnoeuropskih zemalja, čije su vlade bile prave koalicije, Narodni front Jugoslavije (NFJ) je bio prividna koalicija kojom je vladala KPJ. Dok su prvi poslijeratni parlamentarni izbori Mađarskoj i Čehoslovačkoj bili zaista slobodni, u Jugoslaviji su izbori za Ustavotvornu skupštinu 1945. godine bili neravnopravna utakmica između NFJ i nepriznate »crne kutije«. Isto tako Jugoslavija je ukinula monarhiju već 1945., dok su Rumunjska i Bugarska to učinile 1946., odnosno 1947. godine. Prvi ustav nove države je prihvaćen u siječnju 1946. godine i bio je izrađen prema Staljinovu ustavu iz 1936. godine. Vlade ostalih istočnoeuropskih zemalja su u tom smislu opet kaskale za Jugoslavijom i slične su ustave tek kasnije izglasale.¹⁹⁹

Usporedo s političkim promjenama i u domeni gospodarstva Jugoslavija je svojim radikalnim promjenama prednjačila nad svim ostalim istočnoeuropskim zemljama »narodnih demokracija«. Ona je prednjačila ne samo u razvlašćivanju tzv. buržoazije, nego i u likvidaciji kapitalističkih elemenata pa i sitnoga kapitala.²⁰⁰ Od svih je njih Jugoslavija u travnju 1947. godine prva donijela svoj petogodišnji plan.²⁰¹ Usporedo s industrijalizacijom i nacionalizacijom u Jugoslaviji je na djelu bila i kolektivizacija poljoprivrede. Tempo jugoslavenske kolektivizacije je od svih istočnoeuropskih zemalja donekle slijedila jedino Bugarska.²⁰² I u jugoslavenskom je školstvu, književnosti, novinarstvu, publicistici, likovnim umjetnostima, kazalištu i filmu došlo do sovjetizacije. Književnost je, kao u SSSR-u, postala oruđe za oblikovanje narodne svijesti. Časnici vojske i službe državne sigurnosti slani su na školovanje u SSSR.²⁰³ Iz svih navedenih se činjenica jasno vidi da je KPJ po završetku rata odmah krenula u obračun s »klasnim neprijateljima« i u izgradnju društva po uzoru na Sovjetski Savez. Stoga niti ne začuđuje da je u studenom 1945. godine američki ambasador u Beogradu R. Patterson javljao Washingtonu da se Beograd doima kao glavni grad neke sovjetske republike.²⁰⁴

Kao što je već rečeno, tempo promjena koje su se dešavale u Jugoslaviji nije mogla pratiti niti jedna druga istočnoeuropska zemlja. Uzrok tome je što se jedino u Jugoslaviji socijalizam uspostavio autentičnom revolucijom, koju je izvela komunistička partija, dok je u svim ostalim istočnoeuropskim zemljama socijalizam proglašen uglavnom dekretom.²⁰⁵ Nemogućnost ostalih istočnoeuropskih komunističkih partija da prate brzinu jugoslavenskih društvenih promjena te hvalisavost KPJ pogodovala je da se kod njih tijekom vremena stvori animozitet i zavist spram KPJ.²⁰⁶ Uz to, u Jugoslaviji se nacionalizirala i imovina vlasnika iz savezničkih zemalja. To je dovelo do sukoba kako sa zapadnim, tako i s istočnoeuropskim zemljama, pogotovo s Čehoslovačkom, čija je vlada u međuvremenu postala vlasnik čehoslovačkog kapitala u Jugoslaviji.²⁰⁷ Jugoslavenska nacionalizacija imovine uzrokovala je da se i vlade i komunističke partije istočnoeuropskih zemalja osjećaju ugroženima od strane KPJ. Sama nacionalizacija, koja se je provodila i nad njihovom imovinom, uzrokovala je otpor kod vlada ostalih zemalja. Tempo nacionalizacije kojim su se Jugoslaveni hvalili stvorio je pak ljubomoru kod istočnoeuropskih »drugarskih« partija.

Iz istupa tadašnjih jugoslavenskih političara mogla se uočiti opčinjenost Sovjetskim Savezom, a posebice Staljinom. Tako je 1945. godine u beogradskom listu »Borba« Milovan Đilas pisao: »Izlazeći od Staljina, u vedro proljetno veče, nijesmo ni primjetili da je razgovor trajao čas i po. Činilo nam se da je sve to trajalo svega trenutak, pa ipak je bilo tako puno, po sadržini tako duboko, jednom u životu za cio životu – kao što se čovjek samo jednom rodi... Odlazeći od Staljina, živog, običnog, besmrtnog, genijalnog čovjeka, osjećali smo da će jednom proći sve ovo teško doba, da će on učiniti da prođe. Ptice će početi svim ljudima da pjevaju, sunce će toplije da ih grije, cvijeće da im miriše, djeca da se bezbrižno igraju, naučnici da tonu u tihi,

neizrecivu ljepotu biblioteka i instituta, pisci da sagorijevaju ognjem stvaralaštva. I u svemu tome, u sreći naroda, u njihovoj ljubavi među sobom biće Staljin, svi će pjevati o njemu i radujući se životu i bezgraničnoj ljudskoj sreći među ljudima i u prirodi, ljudi će se radovati njemu i njima.«²⁰⁸

Zanimljivo je spomenuti i navode Vladimira Dedijera da se je u početku partizanskog ustanka među komunistima raspravljalo da li će Jugoslavija biti jedna od republika SSSR-a.²⁰⁹ Neki su, poput Sretena Žujovića i 1948. godine iznosili takove zamisli, ali tada to više nije primano s oduševljenjem, nego su ti pojedinci onda stradavali u Titovim čistkama.

Odnos između Staljina i Broza za vrijeme Drugog svjetskog rata

76

Tijekom Drugog svjetskog rata opstanak Sovjetskog Saveza uvelike je ovisio i o savezništvu s vladama SAD-a i Velike Britanije. Kako bi stvorio što tješnje veze s zapadnim saveznicima Staljin je 1943. godine ukinuo Kominternu.²¹⁰

Ugroženost SSSR-a, tj. neposredni državni interesi uvjetovali su da se zaboravi sukob s »klasnim neprijateljem«, odnosno da se s njim stvori savezništvo. Moskva je poticala i komunističke pokrete otpora da kroz svoju borbu ne iskazuju revolucionarne namjere, te da se bore za povratak protjeranih kraljevskih kuća u njihove zemlje.²¹¹ »Nož u leđa« takovoj Staljinovoj politici bile su odluke s drugog zasjedanja AVNOJ-a kojima se kralju Petru brani povratak u zemlju i odbacuje izbjeglička vlada. Sovjetskom Savezu nije zbog njegovih složenih odnosa sa zapadnim saveznicima odgovaralo da Tito uz borbu protiv Nijemaca istovremeno provodi i revoluciju. Sve su naznake bile da Sovjetski Savez planira u potpunosti inaugurirati jednopartijski komunistički sistem tek kada se za to stvore uvjeti, odnosno kada više neće trebati koalirati sa Zapadom. Iako je s Churchillom podijelio Jugoslaviju »fifty-fifty«, Staljin je bio svjestan da Tito ima dovoljno moći da sam zavlada Jugoslavijom, ali je za to trebalo pričekati povoljan trenutak.

Osim što je postao važan igrač na Balkanu, Tito je postajao i sve samostaliji od Staljina. Tako je 1944. godine SSSR morao od AVNOJ-a zatražiti dozvolu za ulazak Crvene Armije u Jugoslaviju.²¹² Tim potezom Sovjetski Savez dao je do znanja da priznaje legalnost partizanskih vlasti, kao službenih predstavnika Jugoslavije. Time je Staljin ujedno, i pokazao tko je u tom trenutku bio njegov izbor za budućeg vođu poslijeratne Jugoslavije – to je bio nesumnjivo Tito, a ne kralj Petar. No, iz toga se nameće i još jedan zaključak. Traženjem dozvole za ulazak svojih trupa na područje Jugoslavije SSSR je pokazao da tadašnju »Titovu Jugoslaviju« smatra međunarodnim subjektom kojemu uz to priznaje i suverenitet.

Ali da bi ograničio Titov sve moćniji položaj, Staljin je htio krajem 1944. godine stvoriti federaciju između Bugarske i Jugoslavije. Posredstvom Bugara, koji su mu

bili daleko podložniji, mislio je utjecati i na Jugoslaviju i tako ju lakše imati pod kontrolom. Taj je plan propao zbog britanskog upozorenja da Bugarska ne smije potpisivati bilo kakve međunarodne ugovore, dok ne potpiše mirovni ugovor sa Saveznicima.²¹³

Zbog složenosti ondašnjih zbivanja Staljin se u drugoj polovici 1944. godine prema Titu odnosio dvojako. S jedne strane htio ga je »upokoriti« kroz federaciju Jugoslavije s Bugarskom, dok mu je istovremeno morao priznati suverenitet.

Sovjetska vanjska politika nakon Drugog svjetskog rata

Nesumnjiva je i neosporna činjenica da je Sovjetski Savez na svojim leđima iznio najviše žrtava u pobjedi nad Njemačkom, ali cijena za to je bila strašna. Poginulo je prema procjenama s kraja 20. stoljeća između 20 i 27 milijuna sovjetskih građana. Zbog ratnih je razaranja gospodarstvo SSSR-a svedeno na jedva četvrtinu američkog. Iako je moć Crvene armije bila impresivna, pogotovo što se tiče udarne moći njezinih divizija, u ostalim je segmentima daleko zaostajala za američkom vojskom. Sovjeti nisu raspolagali strateškom zračnom silom dalekog dometa, protuzračna obrana im je bila slaba, a mornarica – izuzevši snažnu podmorničku flotu – neučinkovita. I možda najvažnija stvar, barem s psihološkog stajališta, opet je bila u rukama Amerikanaca. Sve do 1949. godine SSSR nije raspolagao atomskim oružjem.²¹⁴

U takvoj konstelaciji snaga Staljinu nije bilo u interesu izazivanje bilo kakvog rata protiv zapadnih saveznika, makar on imao revolucionarni karakter. U skladu s tim je Sovjetski Savez odgovarao komunističke partije od poduzimanja revolucionarnih akcija u Francuskoj, Italiji, Grčkoj i Španjolskoj.²¹⁵ Dapače, poticao ih je da sudjeluju u koalicijskim vladama. Kao što se nakon obračuna s Trockim, Staljin okrenuo »socijalizmu u jednoj zemlji«, tako je i sada bio prisiljen, zbog bolje pozicije zapadnih sila, okrenuti se isključivo onim područjima koja su mu ratnim osvajanjima pripala, a to su bile istočnoeuropske zemlje.

Sovjetska politika je nakon drugog svjetskog rata prema Istočnoj Europi imala tri glavna cilja. Prvi je bio da se prisvajanjem Istočne Europe osigura sigurnost SSSR-u, odnosno da se tako stvori tampon zona između Sovjetskog Saveza i Njemačke.

Drugi je bio da se u zemljama koje su došle u interesnu sferu SSSR-a uvede socijalizam. Zbog sovjetskog taktiziranja sa zapadnim saveznicima Staljin je odlagao s ispunjavanjem tog cilja. U početku je bio za obnavljanje pluralizma u istočnoeuropskim zemljama, te je poticao komuniste da sudjeluju u koalicijskim vladama. S vremenom je Moskva sve više osiguravala svoju potpunu kontrolu nad vanjskom politikom i unutrašnjim razvitkom tih zemalja.²¹⁶ Do 1948. godine SSSR je sebi podredio sve zemlje istočne Europe. U svima su uspostavljene komunističke

vlade i ukinuta demokracija. Staljinova vizija razvoja socijalizma i međusobnih odnosa SSSR-a s istočnoeuropskim saveznicama se temeljila na njegovoj svojevrsnoj dogmi o posvemašnjoj dominaciji SSSR-a u komunističkom svijetu. Taj Staljinov dogmatizam zorno opisuje izjava čehoslovačkog ministra vanjskih poslova Jana Masaryka koji je 1948. godine rekao: »U Moskvu sam otišao kao ministar vanjskih poslova jedne suverene zemlje; odatle sam se vratio kao Staljinov sluga.«²¹⁷ Analizu takove sovjetske politike dao je i State Department u svom dokumentu pod naslovom »Sovjetska vanjska politika« iz 1952. godine, a u njemu se među ostalima kaže da je Staljinova politika: »... plod spajanja tradicionalnog ruskog imperijalizma i komunističke doktrine, što su je razvili Marx, Engels, Lenjin i Staljin.«²¹⁸ Godine 1947. stvoren je Kominform²¹⁹, koji je trebao unificirati akcije istočnoeuropskih komunista.²²⁰ Čini se da je cilj njegova osnivanja bio da Staljinu olakša upravljanje svim ostalim komunističkim partijama u sovjetskom »lageru«. Možda je najbolje tumačenje takve vizije razvoja socijalizma dao sam Staljin izjavom da se, bez obzira na to što bi bilo korisno za njihovu politiku ili njihovu zemlju, komunisti u drugim zemljama moraju podređivati interesima Sovjetskog Saveza.²²¹ Treći je cilj sovjetske politike bio da iz istočnoeuropskih zemalja sebi osigura sredstva za obnovu svog gospodarstva. U početku je SSSR mislio izvršiti svoju obnovu uz američku pomoć. Uz to računao je i na goleme ratne reparacije koje je mislio utjerati od Njemačke, pogotovo od njezinog zapadnog, industrijski razvijenijeg dijela. Kako je ostvarenje toga propalo, jedino mu je preostalo sredstva neophodna za obnovu namaknuti iz istočnoeuropskih zemalja i svoje okupacijske zone u Njemačkoj.²²² Prema procjenama Sovjeti su između 1945. i 1955. godine iz tih dijelova Europe izvukli sredstva u vrijednosti od oko 13 milijardi američkih dolara.²²³ Jedan od načina, na koji su to radili, bili su bilateralni trgovinski ugovori između SSSR-a i svake od tih zemalja. Oni su, naravno, jednostrano davali sve prednosti Sovjetskom Savezu.

Jugoslavenska vanjska politika i odnos sa SSSR-om nakon Drugog svjetskog rata

Radikalizam koji je KPJ iskazivala u uređenju Jugoslavije nije bio ništa manji ni u njezinoj vanjskoj politici. Upravo se kroz jugoslavensku vanjsku politiku najbolje vidi »nezrelost« jugoslavenskih komunista, odnosno njihova nepromišljenost i nerazumijevanje globalne političke situacije i raspodjele moći. Jedna od euforija, koja je vladala sve do 1948. godine, bila je i jugoslavensko zanošenje vizijom širenja proleterske revolucije u zapadnu Europu.²²⁴ Staljinov stav da se u zapadnim zemljama odmah nakon drugog svjetskog rata ne dižu revolucije u potpunosti je suprotan jugoslavenskom. Neposredno nakon rata KPJ se prema vanjskom svijetu ravnala u skladu s doktrinom koju je postavio Trocki, odnosno s njegovim viđenjem revolucije, koja mora biti »permanentna (svjetska) revolucija«.

Tako su Kardelj i Đilas, na osnivačkoj konferenciji Kominforma, na »mig« delegacije SKP(b)-a oštro zamjerali komunističkim partijama Italije i Francuske na njihovom oportunističkom i parlamentarnim iluzijama.²²⁵ Drugim riječima, verbalno su napali talijanske i francuske komuniste radi njihove pasivnosti u širenju revolucije u svojim zemljama.

Dolaskom na zapadne granice zemlje, partizanska vojska se nije zaustavila, već je prodrla dalje. Zauzela je Trst i dijelove austrijske Koruške, te tako počela prkositi zapadnim saveznicima.²²⁶ Staljinu se nije svidjeo takav potez jugoslavenskih vlasti. Time su ga samo kompromitirale u očima SAD-a i Velike Britanije²²⁷. Kako je Sovjetskom Savezu u tom trenutku bilo u interesu da sa Zapadom ne zaoštava odnose, Staljin je od Tita tražio da se povuče iz Koruške. U vezi Trsta mu je pak, izdao zapovijed: » U roku od 48 sati morate povući svoje trupe iz Trsta, jer ne želim da zbog tršćanskog pitanja uđem u treći svjetski rat!«²²⁸ Tito je, mada teško, pristao na povlačenje, ali je tom prilikom izjavio: »mi nećemo da budemo moneta za podmićivanje, mi nećemo da nas miješaju u neku politiku interesnih sfera«.²²⁹ Zbog toga je sovjetski veleposlanik u Beogradu pozvao Kardelja na razgovor. Kardelj je prvo obznanio da se Titove riječi odnose samo na SAD i Veliku Britaniju. Pošto sovjetska strana nije bila s time zadovoljna, morao je i kritizirati Tita.²³⁰ Ova epizoda u sovjetsko-jugoslavenskim odnosima govori da osim ljutih riječi, jugoslavensko rukovodstvo tada još nije imalo snage za nešto više. Stvari će se ubrzo promijeniti.

Još se jedna takva avanturistička epizoda u odnosima Jugoslavije spram zapadnih sila dogodila prilikom rušenja američkog aviona. On je u letu iz Austrije u Italiju narušio zračni prostor Jugoslavije, te bio srušen. U to se vrijeme održavala Pariška mirovna konferencija²³¹, te su se na vijest o rušenju aviona sastale sovjetska i jugoslavenska delegacija. Na pitanje sovjetskih dužnosnika da li su svjesni što su napravili, te da Amerikanci imaju atomsku bombu, jugoslavenski odgovor je bio: » Vrlo važno, oni imaju atomsku bombu, a mi imamo partizansku!«²³²

Osim izravnim sukobljavanjem sa zapadnim saveznicima, Jugoslavija je i pomažući grčkim partizanima radila protiv interesa SSSR-a. Grčka je prema dogovoru potpala u interesnu sferu Velike Britanije. SSSR je od nje odustao, unatoč tome što je tamo postojao jak komunistički pokret pod vodstvom »generala« Markosa.²³³ Razlog takve jugoslavenske politike nije bila samo potpora grčkim komunistima iz ideoloških razloga. Korijeni se toga naziru i u Titovoj zamisli o stvaranju balkansku federaciju koju bi činile Jugoslavija, Bugarska, Albanija i komunistička Grčka.²³⁴ Naravno, Jugoslavija bi u toj federaciji imala centralnu ulogu. Tako nešto Tito je već i najavio 1943. godine kada je u jednoj bilješci Svetozaru Vukmanoviću-Tempu rekao: »Jugoslavija u svakom pogledu zauzima rukovodeću ulogu na Balkanu kako po svojoj vojnoj moći Narodnooslobodilačke vojske tako i po iskustvu stvaranja narodne vlasti preko narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih vijeća. Prema tome, i po našem mišljenju a isto tako i po mišljenju Djeda²³⁵, mi treba da budemo

centar za balkanske zemlje kako u vojničkom tako i u političkom pogledu.«²³⁶

Radi ostvarivanja prevlasti na Balkanu, Tito je 1947. godine vodio razgovore s bugarskim predsjednikom vlade Dimitrovim. Osim što su riješeni neki bilateralni problemi, dogovorena je i koordinacija između dviju vlada u svim važnim međunarodnim pitanjima koja su se ticala obiju zemalja. Ta se koordinacija odnosila na buduća zajednička usklađena djelovanja prema Grčkoj.²³⁷ U tim se razgovorima govorilo i o budućoj jugoslavensko-bugarskoj federaciji. Jugoslaveni su zastupali ideju da Bugarska bude jedna od jugoslavenskih republika, dok su Bugari htjeli da se federacija temelji na dualizmu.²³⁸

Jugoslavenski se poslijeratni ekspanzionizam na Balkanu nije zaustavio samo na želji za dominacijom nad Grčkom i Bugarskom. Jugoslavija je istu takvu politiku vodila i prema Albaniji. Godine 1946. Albanija je s Jugoslavijom potpisala niz neravnopravnih ekonomskih ugovora. S druge strane, kako bi što više učvrstila poziciju u Albaniji, Jugoslavija je u nju znatno investirala. Jugoslaveni su imali i potpuni nadzor nad albanskim vojnim i sigurnosnim poslovima, a s vremenom su stekli i nadzor nad KP Albanije. Još se je od završetka rata u Beogradu držalo da je inkorporacija Albanije u Jugoslaviju kao njene sedme republike gotova stvar. Čak je Moša Pijade predložio da se u gradnji nove federalne palače predvidi jedan kabinet za Albaniju, kao sastavnog djela Jugoslavije.²³⁹

Jugoslavenska se poslijeratna politika kršila sa sovjetskim tumačenjem da se sve treba podrediti interesima Moskve. Već je spomenuto kako je Jugoslavija u svojim teritorijalnim pretenzijama spram Trsta i Koruške, radila protiv interesa SSSR-a. Ali se jugoslavenska alijenacija od takve Staljinove politike nije samo ograničavala u pogledu Titove vanjske politike. Dvije su se zemlje mimoilazile i na ekonomskom planu. Obje su željele da u međusobnoj ekonomskoj bilanci ne samo što bolje prođu, već i da maksimalno iskoriste jedna drugu.

I Jugoslavija je poput ostalih istočnoeuropskih zemalja potpisala sa SSSR-om bilateralni trgovinski ugovor, iako ga je u početku odbijala.²⁴⁰ Jugoslavija je već u kolovozu 1946. godine pružila otpor osnivanju mješovitih sovjetsko-jugoslavenskih društava jer bi se jugoslavenska strana našla u neravnopravnom položaju. Zato je i odbijeno stvaranje mješovite banke.²⁴¹ Dok se s jedne strane - Titov režim protiv ekonomskom iskorištavanju od strane SSSR-a, s druge - on od Sovjetskog Saveza očekuje izdašnu pomoć za svoj program industrijalizacije zemlje, koji se temelji na načelima Staljinovih petoljetki.

Jugoslavija je svoje zahtjeve za ekonomsku pomoć SSSR-a temeljila na svom uvjerenju u golemu moć Sovjetskog Saveza.²⁴² Njezine procjene su bile apsolutno pogrešne. Ne samo da SSSR nije mogao odvajati za ulaganja u inozemstvo, već je i sam na sve načine »grabio« i »otimao« po istočnoeuropskim prostoru ne bi li se što brže oporavio. I procjena Jugoslavije da je SSSR spreman pomagati razvoj socijalizma u njoj, pod uvjetima potpune emancipiranosti Jugoslavije od globalnih

strateških interesa SSSR-a, opet stoji na pogrešnim pretpostavkama. Uistinu je bilo suludo očekivati pomoć od Staljina, a istovremeno mu prkositi.

No činjenica da je Jugoslavija 1947. godine krenula ostvarivati svoj ambiciozni plan petoljetke uvjerena da će za to dobiti pomoć SSSR-a, govori još nešto. Jugoslaveni očito nisu ni pomišljali na mogućnost otvorenog sukoba s Moskvom, a pogotovo ne da će to rezultirati ekonomskom blokadom Jugoslavije od strane SSSR-a i njegovih saveznika. A upravo to se je dogodilo. Sukob je ne samo postao javan, već je i Jugoslaviji zatvoren dotok sredstava s Istoka.

Sve veću samostalnost i sposobnost da probleme rješava bez pomoći Sovjetskog Saveza Jugoslavija je pokazala prilikom hvatanja Draže Mihajlovića. Staljin je za njegovo uhićenje saznao tek od Tita, a ne kao što je trebao od svog beogradskog agenta NKVD-a. Njega Jugoslaveni nisu niti obavijestili, već je za to saznao iz novina. Osim što je čestitao Jugoslavenima, sovjetski vođa je iskazao i nezadovoljstvo što o cijeloj operaciji nije bile obaviještene i sovjetska tajna služba.²⁴³ Ovaj događaj dao je Staljinu do znanja da je, osim sposobnosti da se sama pozabavi ovako velikim slučajevima, OZN-a sposobna to i skrivati od njega.

Treba se još osvrnuti i na prisutnost Titovog kulta ličnosti, sličnog onom Staljinovom u SSSR-u. Još se je za vrijeme NOB-a Tito spominjao u mnogim borbenim pjesmama. Poput Staljina odlikovao se je činom maršala. Poslije rata njegova slika visjela je u svim službenim prostorijama, pa i u trgovinama i kavanama. Skoro svaki veći grad je imao ulicu prozvanu po maršalu Titu. Postojali su i Titovi pioniri.²⁴⁴ Još je impresivnije da su u Jugoslaviji već 1946. godine dva grada u svom nazivu imala njegovo ime.²⁴⁵ Čak i Staljin nije išao tako daleko, on je imao samo Staljingrad.

Uzroci razlaza

Jugoslavija je bila SSSR u malome. Bila je federacija. Konfesionalno se sastojala od kršćana i muslimana. U njoj su vladali ortodoksni komunisti koji su na vlast došli vlastitom revolucijom. I u Jugoslaviji je postojao vođin kult ličnosti, te se je okrutno obračunavalo s ideološkim neprijateljima. Možda je najupečatljivija sličnost u tome što je Jugoslavija bila seoski zaostala zemlja koja je upravo kretala ostvarivati program industrijalizacije, baš kao SSSR u svojim prvim danima. Jednostavno bila je »mlađi brat« »starijeg brata«, no ne baš onakva kakvim ju je »stariji brat« zamišljao. Jugoslaveni su željeli stvoriti svoj mali »socijalistički imperij«²⁴⁶ na Balkanu, izvan već postojećeg velikog sovjetskog »socijalističkog imperija« koji je upravo eksandirao u istočnoeuropskoj regiji.

Jugoslavenska vanjska politika koja je štetila interesima Sovjetskog Saveza, njena sve veća samostalnost u međusobnim odnosima, jugoslavenska želja za ekspanzijom na Balkanu, Titov kult ličnosti - sve su to okolnosti preko kojih Staljin nije mogao

prijeći. Staljin nije mogao otpjeti pojavu ozbiljnog konkurenta, a Tito i Jugoslavija su to zasigurno svakim danom sve više i više postajali. Sve nabrojane stvari u kojima je sovjetski vođa vidio rast Titove neovisnosti proizlaze iz činjenice što je Jugoslavija postajala sve »jači igrač« Broz je uz to imao i karizmu revolucionarnog vođe. Tito se nametao kao lider cijelog Balkana. Štoviše, u međunarodnom komunističkom pokretu Jugoslavija se nametala radikalnijim i revolucionarnijim istupima od svih ostalih, pa i od Sovjetskog Saveza.

Pitanje je zašto Staljin nije krenuo ranije u napad, recimo 1946. godine, kada su Jugoslaveni srušili američki avion. Odgovor se može naći u činjenici da Jugoslaveni još tada nisu prešli granicu, preko koje im SSSR više ne bi mogao tolerirati daljnje ispade. Mora se uzeti u obzir i da je tada Tito Staljinu još uvelike trebao. Jedino je on mogao postaviti komunizam u Jugoslaviji i početi ga izgrađivati. Broz mu je trebao radi uspostave potpune dominacije komunizma u Jugoslaviji. Jedino je jaka KPJ mogla uspostaviti takvu dominaciju. Ali jaka KPJ koja je s vremenom izgradila svijest o svojoj autonomnosti od direktiva iz Moskve postajala je sve neposlušnijom. Sovjeti su trebali što jaču KPJ, ali proporcionalno sa svojom jakošću KPJ je željela biti što neovisnija od njih.

Staljin je računao na Tita samo dok mu je Broz bio koristan. Kada je ocijenio da mu Broz može postati opasan takmac odlučio ga se riješiti. Ne smije se na Staljinovu odluku gledati kao na ishitrenu reakciju kojoj nije ništa prethodilo. S jedne strane moć Jugoslavije je neprestano jačala, a s druge strane SSSR je sve više želio nametnuti svoja »pravila igre«. Došlo je do sukoba interesa, a što je rezultiralo kasnijim prekidom prijateljstva i međusobnim zaoštavanjima odnosa. Dvije zemlje jednostavno nisu imale identične ekonomske, strateške i državne interese.

Bilandžić navodi da se su se u praksi sučelila dva sustava: sovjetski kao birokratsko-centralistički i hegemonistički, te jugoslavenski koji je revolucionarni i koji nastupa s pozicija pune ravnopravnosti.²⁴⁷ Ipak je potrebno proširiti tu tezu. Ona zaista odgovara ako samo gledamo SSSR i Jugoslaviju. No, na globalnom planu stvari su drukčije. I jugoslavenska politika prema slabijima bila je ista kao sovjetska prema njoj. Dok se borila protiv sovjetske hegemonije, Jugoslavija je bila pravi hegemon nad Albanijom. To je bio sukob dva više slična nego različita sustava. Razlika je bila što Jugoslavija još nije uspjela birokratizirati društvo u razmjerima kako je to bilo u Sovjetskom Savezu, ali s vremenom bi i to vjerojatno uspjela.

Literatura:

Ivo Banac, Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjep u jugoslavenskom komunističkom pokretu, Zagreb: Globus, 1990.

Darko Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu: Odnosi s velikim silama 1949-1955, Zagreb: Globus, 1988.

Dušan Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, Zagreb: Golden marketing, 1999.

Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, svezak 2, Rijeka: Liburnija, 1981.

Isaac Deutscher, Staljin: Politička biografija, Zagreb: Globus, 1977.

Miloš Mikelin, Staljin: Životni put samodršca, Beograd: Prosveta, 1986.

David S. Painter, Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa, Zagreb: Srednja Europa, 2002.

Jasper Ridley, Tito: Biografija, Zagreb: Prometej, 2000.

Josip Broz-Tito, Sabrana djela, svezak 17, Beograd: Komunist, 1983.

Prikazi · Intervju ·
In memoriam

84

Maja Crnjac

Goran Miljan

Iva Žutić

Bojan Smode

Dr.sc.Tvrtko Jakovina

Maja Crnjac

studijska grupa: povijest i kroatistika

85

Dubrovčani između Mlečana i Ugrâ

Zdenka Janeković Römer, Višegradski ugovor temelj Dubrovačke Republike, Zagreb : Golden marketing, 2003., str. 173

U Povijesnom arhivu u Dubrovniku čuvaju se dva originalna primjerka Višegradske isprave pisane na latinskom jeziku, odnosno kancelarijskom goticom obloga tipa. Datirane su obje isprave u gradu Višegradu 27. svibnja 1358. godine, a označavaju važan politički događaj u dubrovačkoj povijesti, naime njihovim sastavljanjem dubrovačka je općina pravno potvrdila priznanje vlasti ugarske krune. Ta politička prekretnica - odstupanje Dubrovčana od mletačkog vodstva i izabiranje Ludovika I. Anžuvinca za kralja, odnosno prihvaćanje ugarskoga grba kao vlastitoga - označila je daljnje sazrijevanje dubrovačke autonomije. Temelji su toga razvoja položeni već u mletačkom razdoblju vlasti nad gradom od 1205. do 1358. godine, a konačnica je procesa, odnosno obličje samostalnosti dubrovačke općine ishodilo upravo pod okriljem ugarske krune. U godini 1526., nakon mohačkoga poraza, kada još nitko nije preuzeo prijestolje poginulog kralja Ludovika II., Dubrovčani su i dalje nastavljali izricati svoju odanost ugarskoj kruni. Nadalje, od tih su godina hrvatski književnici, pišući u dalmatinskim gradovima stalno ugroženim od turskih trupa, memorirali Dubrovnik u onovremeni prostor slobode.

Vrlo često, se i danas susrećemo na raznoraznim mjestima s tim mitom o Dubrovniku kao »oazi slobode«. Susrest ćemo se ujedno, i s tekstovima suvremenih povjesničara koji će nam pokazati kako je dubrovačka povijesna slika prožeta opsjedama Saracena, Makedonaca, Bizantinaca, Srba, Mlečana, Turaka, ... Naravno da promatranje složene povijesne zbilje ovisi o pitanjima koje povjesničar u analizi dostupnih mu izvora postavlja. Tekstovi komponirani kao sinteze nekih povijesnih razdoblja će dakako, što zbog skućenog prostora, što zbog namjerenosti izvanstrukovnoj, široj čitateljskoj publici, pojednostavljenim iskazima pristupiti dubrovačkoj povijesti. Dostična sintagma »oaza slobode« uporabit će se kako bi se objasnila različitost položaja većeg dijela hrvatskih zemalja naspram Dubrovnika. Naime, kada bismo ukratko i pojednostavljeno izdvajali ključne sastavnice dubrovačke dionice hrvatskog ranonovovjekovnog povijesnog razdoblja, zaustavili bi se na činjenici da je snalažljiva diplomatska politika grada, napose pri iznudbi plaćanja danka Turcima, održavala gradske institucije, donošenje i provođenje zakona, te mogućnosti međunarodnog trgovanja. Diplomatska vještina Dubrovčana ipak, nije svojstvena samo ranonovovjekovnom povijesnom razdoblju i u odnošajima s Turcima; za srednjovjekovno razdoblje možemo takvih diplomatskih akcija još više navesti. Najblistavija epizoda vještine dubrovačke općine oko pregovaranja, potpisivanja sporazuma, iznuđivanja najpogodnijih rezultata, izabiranja najpodobnijih građana za poslanike i cijeli protokol njihova opremanja u sjajne oprave, bez sumnje, je ona

višeogradska.

Nova knjiga Zdenke Janeković Römer za temu analize i interpretacije ima diplomu Višegradskog ugovora, čin ovjere dubrovačkog priznanja nominalne vlasti ugarske krune. Kao i svaki drugi, i ovaj je povijesni događaj dio šireg povijesnog kretanja, a ono što autorica knjige nudi jest preispitivanje i interpretacije svega onog događajnog i nedogađajnog što povijesni čin potpisivanja Višegradskog ugovora okružuje. Interpretacije nekih političkih prijeloma, kao što je u dubrovačkom slučaju odstupanje od nadležništva jedne vlasti i pristupanje drugoj, u historiografskom diskurzu nužno uključuju objašnjavanje doprijašnjeg spleta okolnosti koji tome prethode. Percepcija povjesničara se pri tome, ne zaustavlja samo na razdoblju označenom »prije«, već se u objektivu preispitivanja nađe i razdoblje »poslije«. Događaj što se postavlja u središte zanimanja rezultat je spleta okolnosti koji prethode, te se ujedno određuje početnom točkom nekom novom povijesnom kretanju. Takvom istraživačkom pothvatu težila je i autorica ove knjige.

Podijeljena je knjiga na 12 poglavlja, a prethodi im Uvod, transkript isprave Višegradskog privilegija i njegove minute (koncepta), te prijevod isprave i minute na hrvatski jezik. Pored završnog sažetka na hrvatskom i engleskom jeziku i neizostavnog pregleda korištenih izvora i literature, kazala te bilješke o autorici, knjigu upotpunjuju prilozi. Jedinicu Priloga čine transkriptirane isprave na latinskom jeziku: dva isječka iz dubrovačkih kronika što progovaraju o protoku višegradskih pregovora i isprave ugarskog kralja Ludovika izdane neposredno prije i poslije donošenja Višegradskog privilegija. Većina je tih isprava u knjizi i ilustrirana.

Nadasve je zanimljiv raspored izlaganja istraživane problematike. Donoseći transkript i prijevod teksta Višegradske isprave, autorica dopušta čitaocu da na temelju sadržaja teksta uvidi i sam povijesnu situaciju, sudonike, te okolnosti koje su prethodile sastavljanju povelje. Time je čitaocu omogućeno da i sam interpretira izvor iz prošle zbilje. Kasnije u knjizi sve nedoumice, nejasni pojmovi, formulacije u dokumentu Višegradske isprave bivaju objašnjenim. Autorica nudi osviješteno i nadasve iscrpno izvješće o vremenskom kontekstu »prije« i »poslije« Višegradskog privilegija izdanog 27. svibnja 1358. godine. A ono potpunjuje kritičkim preispitivanjem atribucija i značenja koje je ponajviše, historiografska praksa od 14. stoljeća do danas pridavala tome privilegiju.

Poglavlje »Diplomatička analiza Višegradskog privilegija« daje nam na uvid srednjovjekovni normirani običaj pisanja isprave prema točno zacrtanim pravilima izlaganja. Isto tako, spoznajemo kako i rad povjesničara na dokumentima poznaje stupnjeve rada i redosljed u predočavanju rezultata. Pored vanjskih i unutarnjih diplomatskih obilježja, autorica je posegnula i ka kompariranju sadržaja teksta Višegradskog privilegija s tekstovima isprava što je ugarski kralj Ludovik Anžuvina (nakon potpisivanja Zadarskog mira 1358. godine kojim su se Mlečani odrekli posjeda na istočnom Jadranu) zasebno izdao pojedinim dalmatinskim gradovima. Analiza

je pokazala na sličnosti i razlike kakvim su regulirani odnosi ugarske krune prema gradovima Zadru, Splitu i Šibeniku, pa onda, i Dubrovniku. Na nekoliko mjesta u tekstu knjige ponavljat će se ta osnovna razlika: dubrovačka je komuna unaprijedila autonomiju nakon prihvaćanja ugarskoga kralja, a ostali dalmatinski gradovi bivaju čvršće vezanim za državnu upravu. Za razliku od dubrovačke koja raspolaže pravom slobodnog izbora kneza, izvršnu vlast u dalmatinskim komunama pružimaju kraljevi pristalice u obličju hrvatskih i ugarskih velikaša. Nadalje, pozornost plijeni autoričin osvrt na početni dio Višegradske isprave; riječ je o intitulaciji, sastavnom dijelu svake srednjovjekovne isprave. Višegradska intitulacija niže naslove ugarskog kralja Ludovika. Autorica će kratkim osvrtanjem na povijest pripajanja naslova teritorijalnih oblasti kod ugarskih kraljeva, počev od Kolomana, na primjeru Ludovikovog oca Karla I. Roberta (1301.-1342.) zaključiti da su njegovi naslovi »više znakovi želja nego stvarne vlasti.«

88

Moram izreći u ovom trenutku, kako je upravo problematika oko kraljevskih naslova ugarsko - hrvatskih prijestolnika nadasve zanimljiva i još nedovoljno istražena historiografska tema. Možemo se slobodno zapitati da li takva nizanja naslova teritorijalnih oblasti uz kraljevo ime (koje nalazimo zabilježene na raznoraznim mjestima, ponajviše u pravnim dokumentima), odgovaraju stvarnoj slici vremena? Da li je svaki naslov kojeg kraljev pisar zapisuje na početku dokumenta odgovarao stvarnom području kraljeve vlasti? Neosporno je da će objelodanjivanje rasprava s temom konkretnih ovlasti srednjovjekovnih ugarsko - hrvatskih kraljeva nad nekim područjem i njihovnim (ne)poklapanjem s titulama što su ih nosili, izazvati veliko zanimanje povijesne struke.

U poglavljima koji sadržajno pokrivaju vremenski kontekst »prije« dubrovačke diplomatske akcije u Višegrad, autorica detaljno iznosi niz činjenica i okolnosti na širem dalmatinskom prostoru, te onim pod ugarskom krunom u razdoblju 13. i 14. stoljeća. Kronološki dijapazon događaja autorica povezuje i interpretira. Tako za postupno približavanje Dubrovnika ugarskoj kruni nudi objašnjenje o spletu međusobno nadovezujućih okolnosti: svakogodišnje trgovanje Dubrovnika s anžuvinskim Napuljem i stjecanje Stona i Pelješca 1333. godine začetak je intenzivnijeg praćenja događaja na širem prostoru Dalmacije; raste samosvijesti vlastele stjecanjem nasljednog prava na mjesta gradskih vijećnika od 1332. godine; pod ogrtačem svakodnevnice grada iz dana u dan očitovala se sve veća napetost prema mletačkoj upravi itd. U najpogodnijem trenutku kada je Ludovik Anžuvina u suradnji s komunama skršio mletačku dominaciju na prostoru Dalmacije, dubrovačka je prougarska skupina izborila većinu u gradskoj vijećnici i priklonjenost Mlečanima zamijenila pregovorima s ugarskim kraljem. Pomno birani poslanici među dubrovačkom vlastelom izborili su u Višegradu od kralja ono najbitnije: pravo uprave grada da sama izabire kneza, kao i nesmetanu provedbu vanjsko - trgovačke politike. Takvom formalnom, nominalnom vlašću kralja nad Dubrovnikom začinje

priča o Dubrovačkoj Republici.

Pored interpretacije začetka autonomne gradske uprave u godini 1358., autorica se zadržava na problematici tumačenja Višegradskog ugovora u historiografskom diskurzu od 14. stoljeća do naovamo. Naime, potpisivanjem Višegradskog privilegija Dubrovčani su po prvi puta stupili u političku zajednicu s Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom. Oko te prostorne integracije hrvatskih zemalja pod zajedničku krunu iznosila su se svakojaka tumačenja. Autorica iscrpno razmatra iskaze što kroničara - što povjesničara, pokazujući nam kako su mnogobrojni od tih tumača upadali u zamke političkih motiva vlastita vremena i kako su u distanacama od nekoliko stoljeća pripisivali toj prostornoj integraciji i onu integraciju smještenu u kolektivnoj svijesti. Jasna su autoričina objašnjenja kako dubrovačko zbližavanje hrvatskim zemljama nije produkt osjećaja zajedništva koju su dubrovačke vlasti mogle imati prema ostalim dalmatinskim gradovima. Godina 1358. može samo služiti kao praktična oznaka za početak tog dugostoljetnog i za povjesničara vrlo teško konceptijski, objašnjivog procesa snaženja etničkoga zajedništva u hrvatskim zemljama. Autorica nudi sljedeći zaključak: »ulazak u političku zajednicu učinio je srednjovjekovnu Hrvatsku i Ugarsku bližim Dubrovčanima, no o nekom dalmatinskom i hrvatskom osjećaju identiteta tada još ne može biti ni govora. Politička integracija stvorila je temeljnu podlogu za to, no tek za neko drugo vrijeme.« (str. 130)

Na kraju, nimalo nevažno, Zdenka Janeković Römer napisala je knjigu bogatim, nadasve lako prohodnim rječnikom, pokazujući nam još jednom kako historiografski tekst uvijek znači podjednaku mjeru rada na izvorima kao i rada na jeziku. Ne zaboravimo da pisanje o povijesnim zbivanjima oblikuje priču koja na stilskom i kompozicijskom planu privlači ili ne privlači čitateljstvo, unutar i izvan struke. U onom što nazivamo završnim činom povjesničareva posla, u prevođenju rezultata istraživanja u pripovjedni iskaz Zdenka Janeković Römer se doprijašnjim radovima, pokazala iznimno uspješnom. Knjiga Višegradski ugovor temelj Dubrovačke Republike samo je potvrda autoričine estetske vještine u pisanju o povijesti.

Izdvojit ću još jedan paragraf (i bit će to zadnji) kako bi razložila osobno mnijenje o ovoj knjizi. Metodološki sloj posebno je zaokupirao moju pažnju. U dosadašnjem poznanstvu domaćeg historiografskog korpusa nisam zapazila domišljatiji način kompozicijskog ustroja knjige. Sjetih se ipak, Stanka Andrića. Dijeli sa Zednkom Janeković Römer potrebu da »vidljivu« stranu teksta (kompoziciju, raspored poglavlja, stil pisanja) pomno osmisli. Upućujem stoga, čitatelja da promotri strategiju porabljenu u ovoj knjizi koja otklanja od šifriranog modela historiografske prezentacije. Naspram, uobičajene kompozicije povjesnikova teksta - što podrazumijeva da poslije uvodnih natuknica o tematskom kompleksu teksta, druga cjelina ili poglavlje bude opis dosadašnjeg stanja u istraživanju dotične teme – autorica je komponirala rezultate svojih istraživanja na sasvim drugačijem principu. Uvodnim stranicama izdvojila je na tri stranice, jezgru svoje spoznaje o Višegradskom ugovoru. Iznijevši

pri tome, i povijesna značenja što ih vrijeme nastanka i stoljeća naovamo pridaju tome dokumentu – događaju. Daljnji smjerokaz istraživanja ima polazište u samom tekstu Višegradske diplome. Čitaocu postaje dostupan »govor« prošlosti, a kako je ovdje riječ o formulaičnom obliku kraljevske isprave, u modalitetu pomoćnih povijesnih znanosti, napose diplomatike, omogućeno je precizno iščitavanje sastavnih dijelova isprave i neizbježno uklopljenih toposa.

Kritika izvora uobičajeno je zahvat kojeg povjesničar ostavlja za sate provedene u radnom kabinetu. Sačuvani izvor iz prošlosti tako najčešće, biva pokraćen u prezentacijskom segmentu rada. Zdenka Janeković Römer nudi nam polaznicu svoga istraživanja – tekst, tekstualne varijante i ukazuje na proturiječja što ih je recepcijska praksa tumačenja kroz stoljeća o tome tekstu bilježila. Induktivnim postupkom tekst Višegradskog ugovora lokalizira u kontekst, odnosno u horizont onog događajnog i nedogađajnog »prije« i »poslije«. Odgovarajući na povijesni regulativ kronološke logika autorica dalje razvrstava poglavlja knjige, ne podlijegajući pri tome, suhoparnom nizanju »događajnice«. Tome doprinose zabilješke o promjenama u svakodnevlju Dubrovnika, o gradskoj dnevnoj politici i sudskim sporovima u 14. stoljeću, te pozornost skreće prema subjektima - izabranim službenicima višegradske misije.

»Događajnica« iz pera Zdenke Janeković Römer ne biva dosadnom i zbog njene estetike vještine u pisanju o povijesti. Taj fenomen »lijepog« historiografskog teksta po mome mnijenju, proizlazi iz dijapazona jezičnih mogućnosti što ih autorica poznaje, te po otklonu od apstraktne terminologije koja prosječnog čitatelja zamara. Zamjerka koju iščitavam iz teksta tiče se opreka prougarska/ugarska koalicija u Dubrovniku prije 1358. godine, oprečno tumačenje Višegradskog dokumenta od strane Dubrovčana i ugarskoga dvora. Autorica je samo naznačila te polarizacije, no nije ih problematizirala. Tako je kompleks povijesnog događaja nastojala svesti na što jasniju i jednoznačnu stratifikaciju. Postmodernističko znanstveni areal uči nas da u pristupu objektu - predmetu proučavanja, moramo sagledati sve ambivalentne pore što ih objekt posjeduje.

Možda je, ipak, razlog da se autorica nije pozabavila s tim oprekama, u - za povjesničara važnoj činjenici - a ona je da prošlost o štošta tome šuti.

Goran Miljan

studijska grupa: povijest

Nova kulturna historija

(uredila i uvodni esej napisala Lynn Hunt), Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.

Urednica knjige i autorica uvodnog eseja, Lynn Hunt rođena je u Panami, a odrasla je u Minnesoti. Prvotno je predavala na Berkeleyu, zatim do 1998.g. na Sveučilištu Pennsilvanya, a danas predaje na UCLA- u. Predaje Francusku i Europsku povijest, a specijalizirala se za Francusku revoluciju, kulturnu historiju i historiografiju općenito. Neka od njezinih poznatijih djela su: *Revolution und Urban Politics in Provincial France* (1978), *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (1984), *Telling the Truth about History* (1994), i *Beyond the Cultural Turn* (1999). Godine 2002. Lynn Hunt je bila predsjednica American Historical Association -a. Lynn Hunt trenutno se bavi proučavanjem korijena ljudskih prava u 18.st. te sa Margaret Jacob radi na Britanskim romantistima i njihovim vezama sa znanošću i politikom.

Uvodni tekst knjige pokušava nam kratko objasniti zbivanja u historiografiji nakon Drugog svjetskog rata. Naime, kao što nam je poznato, do tog razdoblja historiografija je pokušavala opstati kao potpuno nezavisna znanstvena disciplina potpuno ograđena od drugih humanističkih znanosti. Dominantan je stav povjesničara bio da bi čvršće povezivanje sa drugim znanostima, odnosno prevelika interdisciplinarnost, mogli dovesti do potpunog rasapa historiografije kao znanstvene cjeline koja djeluje po određenim normama i pravilima.

Na samome početku autorica nas upoznaje sa E. H. Carron koji je 60-tih godina dvadesetog stoljeća smatrao da bi upotreba sociologije u historiji mogla dovesti do potpuno novih shvaćanja pa čak i pravaca djelovanja suvremene historiografije. Ova tvrdnja uskoro se pokazala potpuno točnom, jer je socijalna historija pretekla političku kao najvažnije područje istraživanja u historijskoj znanosti. Autorica nas upućuje na dvije grupe autora koji su imali velike zasluge u tom preokretu historijske znanosti., a to su marksisti te autori okupljeni oko časopisa *Annales*. Kod marksista pojavila se pri tome, grupacije autora koji je objavljivala knjige i članke ne temu »povijesti odozdo« (George Rudea, E. P. Thompson). Ti povjesničari okrenuli su se prema proučavanju društvenog ustroja i svakodnevice običnih ljudi. Otprilike u isto to vrijeme, 60-tih godina, javlja se i novi pravac škole *Annales* koja ubrzo postiže međunarodni ugled. Središnja ličnost te tzv. »druge generacije Anala« bio je jedan od najpoznatijih povjesničara 20. stoljeća, Fernand Braudel. U svom djelu o povijesti Sredozemlja Braudel uvodi tri razine analize koje odgovaraju trima različitim vremenskim jedinicama: STRUKTURA - dugo trajanje određeno geografskim miljeom, KONJUNKTURA - srednje trajanje usmjereno spram društvenog života te PROLAZNI DOGAĐAJ - koji uključuje politiku i sve što se tiče individualnog. Iako iznimno prihvaćen i cijenjen u znanstvenim krugovima njegov primjer takve podjele nije nadahnuo mnoga usporedna istraživanja. Tek povjesničari »treće generacije Anala« poput Emmanuela Le Roya Laduriea i Pierrea Gouberta prave odmak, te u njihovim djelima počinje prevladavati ekonomska i socijalna historija, a dugo trajanje, kojem je Braudel davao prioritet, više nije misao vodilja. Unatoč tomu,

model »treće generacije« u tumačenju povijesti u osnovi je sličio Braudelu. Naglasak Annales na socijalnu i ekonomsku historiju uskoro se proširio i na tradicionalne historijske časopise. Posljednjih godina u obje ove grupe došlo je do znatnih pomaka žarišta interesa te sve većeg zanimanja za kulturnu historiju. Kod marksista taj pomak je vidljiv u djelu E. P. Thompsona Stvaranje engleske radničke klase (The Making of the English Working Class). Izazov starim modelima najviše je došao do izražaja kod pripadnika škole Annales. Iako su ekonomska i socijalna historija zadržale dominantnu poziciju intelektualna i kulturna historija zauzimale su čvrsto drugo mjesto. Četvrti naraštaj povjesničara okupljenih oko časopisa Annales bivao je sve više zaokupljen mentalitetom, a usporedo sa tim jačanjem počela se smanjivati važnost ekonomske i socijalne historije. To je posebno vidljivo kod Rogera Chartiera i Jacquesa Revela koji odbijaju određivanje mentaliteta kao dijela tzv. treće razine povijesnog iskustva. Prema njima treća razina se ne može smatrati razinom nego temeljnom odrednicom povijesne zbilje. Njihova djela, pa i oni sami bili su pod utjecajem Foucaultove kritike temeljnih prepostavki socijalne historije. Michel Foucault ne vjeruje da društvene znanosti mogu biti ujedinjene u istraživanju ljudske prirode, no to je zbog toga što on sam nije priznavao sam koncept čovjeka i mogućnosti metode u društvenim znanostima. Povjesničari nisu prihvatili njegovu metodu ponajviše zbog toga jer nije pokazao spremnost na analizu uzroka i istraživanje izvorišta.

Opću historiju mentaliteta kritiziralo se zbog nedostatka jasnog fokusa, a Francois Furet optužio je ovu nedefiniranost za poticanje beskonačne potrage za novim predmetima proučavanja. Međutim Chartier i Revel odlaze korak dalje od historije mentaliteta kako bi preispitali metode i ciljeve historijske znanosti uopće, te su prihvatili Foucaultovu prosudbu da su upravo predmeti proučavanja humanističkih znanosti proizvod povijesno kontigentnih diskurzivnih tvorbi. Lynn Hunt navodi da postoji problem kod ovako radikalne kritike, a to je njezina nihilistička crta te postavlja pitanje može li uopće historija kulture funkcionirati ako je se liši svih teorijskih pretpostavki o odnosu kulture spram društvene zbilje?

Eseji ove knjige posvećeni su upravo tome. Prvi dio je kritički dok drugi predstavlja konkretne primjene aktualnih novih pristupa. Danas, umjesto sociologije, utjecajnim znanostima postale su antropologija i književna teorija, područja u kojima se socijalno tumačenje ne prihvaća kao gotova činjenica. Trenutno u kulturnim pristupima prevladava antropologijski model. Posljednjih je godina u kulturnoj historiji svojim radovima najzastupljeniji antropolog Clifford Geertz. Citiran je od strane mnogih povjesničara, poput Roberta Darntona koji vidi velike prednosti geertzovskih interpretativnih strategija. Prema nekim zaključcima sve važnija zadaća kulturne historije trebalo bi biti dešifriranje značenja. O problemima geertzovskog pristupa raspravlja Roger Chartier koji sumnja u valjanost potrage za značenjem prema geertzovskom interpretativnom obrascu. Chartier dalje smatra da kulturni historičari ne

smiju redukcioniističku teoriju kulture kao odraza društvene zbilje zamijeniti jednako ograničenom pretpostavkom da su rituali i drugi oblici simboličkog djelovanja sami po sebi izvor temeljnog, koherentnog i jedinstvenog značaja. Također upozorava na tekstove kojima se bave jer oni djeluju na čitatelje na raznolike i osobne načine.

Većina povjesničara kulture razmjerno se nevoljko koristi književnom teorijom. Hayden White i Dominick La Capra najčvršće su povezani sa književnom teorijom, a njihov rad razmatra Lloyd Kramer. On pokazuje kako su autori uz pomoć književnosti proširili granice kulturne historije.

Iako postoje razlike unutar i između antropologijskih i književnih metoda, čini se da osnovna tendencija obiju disciplina - uporaba jezika kao metafore - trenutno općinjava povjesničare kulture. Upotreba jezika kao metafore ili modela pokazala se presudnom za formulaciju kulturnog pristupa povijesti. Lingvistička analogija uspostavlja reprezentaciju (figura koja postaje zamjenom običnog oblika u kazivanju misli) kao problem koji povjesničari više ne mogu izbjegavati. Tako i sama autorica u svojoj knjizi o Francuskoj revoluciji obrađuje različite izjave revolucionarnih političara kao da tvore jedan tekst. Svrha joj je bila ispitati kako lingvistička praksa, umjesto da samo odražava društvenu zbilju, može biti djelotvoran instrument moći, te kako su riječi služile kao sredstvo preobražavanja društvene i političke zbilje. Slično iznosi i Mary Ryan u svom eseju Američka parada (The American Parade: Representations of the Nineteenth Century Social Order) gdje objašnjava kako su parade kreirale osjećaj zajedništva u američkim gradovima upravo time što su iznosile na vidjelo glavne crte društvene i spolne podijeljenosti.

Važnost roda, studije ženske povijesti 60-ih i 70-ih godina, te najnoviji naglasak na rodnoj diferencijaciji odigrali su značajnu ulogu u razvoju metode kulturne historije općenito. Zasad, naglasak se u kulturnoj historiji stavlja na ispitivanje - tekstova, slika, radnji ali i otvorenosti prema zaključcima do kojih bi se pomoću ovih postupaka moglo doći.

Pored natuknica o sadržajnoj strani knjige, napose uvodnog eseja Lynn Hunt, htio bih izreći i osobno iskustvo prilikom recepcije ove knjige. Naime, držim povijesne eseje okupljene u knjizi vrlo inspirativnim. Došao sam do nekih saznanja, meni dotad gotovo stranih, a koja su me navela na promišljanje pročitano, te ujedno, i na postavljanje pitanja o objektivnosti povijesti i njezine interpretacije. Danas se u historiografiji javljaju razni pravci, a zajedno sa njima i diskusije koje postavljaju zajednička pitanja kao što su: što je historiografija, kakva treba biti i kuda ide? Kod različitih znanstvenika prevladavaju naravno, i različita mišljenja. Do ekstremnih mišljenja da uvođenje novih pravaca istraživanja i novog načina interpretacije povijesnoga teksta mogu dovesti do potpune negacije historijske znanosti kao takve uopće.

Mišljenja sam da takav stav, prije svega prisutan kod historičara pozitivizma, proizlazi još iz nekih uvjerenja da ukoliko historiografija napravi odmak od onoga

što se smatra poviješću, tj. interpretacije povijesne zbilje kroz velike događaje, ličnosti, odnosno svime onime što je poznato i za što postoje izvori, da će izgubiti svoju vjerodostojnost i naziv znanosti uopće. Također, smatram da sve ove promjene, prisutne već nekih 30- ak godina, mogu imati pozitivan efekt na historijsku znanost jer se jednim djelom odmiču od pozitivističke historije, za koju bismo mogli reći da nam pruža samo jedan aspekt događaja za određeno razdoblje, dok novi pravci u historijskoj znanosti pokušavaju prikazati samu svijest ljudi o kojima govore, o njihovim osjećajima, načinima razmišljanja, načinima poimanja vremena pa općenito i o njihovom položaju u društvu kojega opisujemo. Naravno, i ti tekstovi mogu biti različito interpretirani, ali upravo zbog toga je potrebno daljnje razvijanje novih metoda koje bi mogle dovesti do određenih spoznaja i pravaca djelovanja. Usudio bih se reći da historiografija kakvom je mi poznajemo kroz ove dvije godine studija, bazirana na događajima i gotovim činjenicama postaje pomalo monotona i nezanimljiva. Naravno, pritom ne mislim da bi je trebalo u potpunosti odbaciti, dapače smatram da na njezinim temeljima i svim poznatim, gotovim činjenicama koje nam daje možemo uvesti nove pravce koji bi dali jedan slobodniji, pa možda čak i zanimljiviji pristup samom proučavanju i studiranju povijesti, a samim time i historiografije kao znanosti.

INTERVJU: dr.sc. Tomislav Raukar, red. prof.

Dugogodišnjem profesoru Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta postavili smo par pitanja o njegovim znanstvenim interesima, profesorskom iskustvu, profesionalnom angažmanu izvan fakulteta, budući da će ovaj razgovor mnogim studentima biti jedina prilika da upoznanju njegov rad.

96

Profesor Tomislav Raukar rođen je u Starom gradu na Hvaru 29. prosinca 1933. godine. U Splitu je diplomirao na Višoj pedagoškoj školi, a u Zagrebu 1963. godine, na jednopredmetnom studiju povijesti. Radio je kao arhivist u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a u listopadu 1963. izabran je za asistenta na Katedri za pomoćne povijesne znanosti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Godine 1966. prelazi na Katedru za hrvatsku povijest. Godine 1975. obranio je doktorsku dizertaciju: »Ekonomsko-društveni odnosi u Zadru u XV. stoljeću«. Godine 1976. izabran je za docenta, 1980. za izvanrednog, a 1985. za redovitog profesora na Katedri za hrvatsku povijest, na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Od 1993./94. predstojnik je Katedre za hrvatsku povijest. Predaje predmet »Hrvatska povijest u razvijenom i kasnom srednjem vijeku«. Osim na matičnom fakultetu, održavao je nastavu na Pedagoškom

fakultetu u Osijeku, na Pedagoškom fakultetu u Puli i na Hrvatskim studijima u Zagrebu. Za člana suradnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, u Razredu za društvene znanosti, izabran je 1986., a za redovitog člana 1997. godine.

Mi: Koristite li u svom radu tradicionalni ili suvremeni pristup povijesti i koji od ta dva pristupa smatrate sebi bližim?

TR: Mislim da to proizlazi iz tekstova koje svatko od nas radi. Ja sam možda u svom radu napravio dva ili tri teksta s tradicionalnom tj. političkom tematikom, to me nikada nije privlačilo. Povijesno vrijeme je nešto neusporedivo složenije od obične političke povijesti, povijesna zbilja je mnogo složenija od tzv. »događajnice«, iako politička zbilja zna biti itekako zanimljiva. Sjetimo se Braudela i njegovog »Mediterrana«, ipak je tu politička povijest kao neki okvir dominantna, ali je Braudel mnogo toga na njoj izgradio.

Mi: Nakon proučavanja Vaših radova, uočili smo da se uglavnom bavite ekonomskom poviješću hrvatskog srednjovjekovlja.

TR: Ekonomska povijest je važna jer bez nje jedva možemo razumijeti povijesni razvoj, budući da je ekonomija na ovaj ili onaj način duboko vezana uz ljudski život. Iako se može baviti užom ekonomskom poviješću u tehnološkom smislu, pravi je cilj povjesničara da ekonomske pojave ugradi opet u cjelovitu ljudsku povijest. Ekonomska povijest, tehnološki razvoj, ekonomsko djelovanje... to je samo jedna mala, ali vrlo važna koherenta u beskonačno složenoj ljestvici zbivanja. Ekonomska je povijest danas zanemarena i odbačena, mladi se ljudi ne bave njome. U svojoj knjižici »Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva« imam napisan zanimljiv uvod »Zbog čega ekonomska povijest danas?«, a kroz cijelu knjigu sam pokušao pokazati u kakve sve sfere života može ekonomsko djelovanje ući. To nije u užem smislu ekonomska povijest, to je ekonomija kao dio ljudske zbilje.

Mi: Kako se povijesna demografija, iz koje ove godine držite seminar, uklapa u povijesnu ekonomiju?

TR: Ljudi se ne mogu odvojiti od ekonomije, oni su najvažniji resurs, pokretači i nositelji ekonomskog razvoja. Kategorija stanovništva je vezana s mnogo čime, s ekonomijom, s umjetnošću, s narodnosnim, etničkim odnosima, sve je to povezano. Kada uzmete sve elemente na svoj stol, vidjet ćete da ne možete pojedinačne sastavnice

odvajati jedne od drugih, sve je jedna cjelina i na taj se način mora promatrati. Uzmimo npr. pojam prostora – što je to prostor, ne u geografskom smislu, drugi se bave time, nego kako prostor može utjecati na razvoj srednjovjekovnih društava? Ima mnogo posla u određivanju njegovog značaja, on je važna kategorija, naročito na našim prostorima, gdje su velike prostorne raznolikosti.

Mi: Predavali ste na Hrvatskim studijima. Postoji li razlika u organizaciji studija i u studentima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i Hrvatskim studijima?

TR: Predavao sam na smjeru »Povijest hrvatske kulture« od 1996.do 2000. godine. O organizaciji studija na Hrvatskim studijima malo bih vam mogao reći, nisam imao dovoljan uvid u to, a što se tiče studenata... Studenti su više – manje jednaki na oba studija, razlike nema. Pošto ja imam dovoljno iskustva i godina da vas mogu nazivati djecom, mogu reći da je rad sa djecom, ako imate ljubavi za taj posao, jer on nije najlakši, ali ako imate sklonosti i strpljenja, ovdje i ondje ista stvar.

Mi: Angažirani ste i u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Možete li reći par riječi o njoj, pošto je to studentima uglavnom apstraktan pojam?

TR: Pazite, mi na fakultetu imamo zadatak da vas obrazujemo, damo stručna znanja i osposobimo za život, to je zadaća sveučilišta. Akademija ima mnogo širu zadaću – ona je zamišljena kao uporište čitavoga znanstvenoga rada, ona njeguje znanstveni rad na svim mogućim razinama – od humanističkih i društvenih do prirodnih. Tu ulogu vrši od svoga osnutka, s manjim oscilacijama već više od 140 godina, vrlo savjesno. Drugo je pitanje koliko ona uspijeva utjecati na našu društvenu zbilju – ako ona u tome ne uspijeva, ona je za to najmanje kriva. Npr., danas, kad nas tište ekonomska pitanja, Akademija neprekidno radi elaborate i organizira znanstvene skupove te daje prijedloge kako unaprijediti ekonomski život i kako pomoći našoj privredi, ali ja nisam baš siguran da država sluša. Mi i dalje radimo jer smo za to zaduženi, ali koliko će se poslušati naši savjeti, to je drugo pitanje. Ponekad ne bi bilo loše poslušati iskusne ekonomiste.

Mi: Sudjelovali ste u stvaranju edicije »Hrvatska i Europa«. Koliki je njen značaj za prezentaciju Hrvatske?

TR: Taj je projekt zamislio akademik Supićić 1993. godine, a ja sam se njemu pridružio nedugo nakon toga i bio sam suradnik u prvom i drugom svesku. I danas smatram da je to jedna izvanredno korisna edicija, koja još uvijek nije završena. Mislim da je nedavno izašao treći svezak »Barok i prosvjetiteljstvo«. Namjera nam je ovim projektom pokazati što je Hrvatska bila i što jest u Europi. Hrvatska je

od početka bila dio Europe kao kulturnog pojma, a administrativnim granicama i integracijama neka se bave političari. Ta edicija je odlično opremljena, ali su u to uloženi veliki napori i sredstva, koja svake godine isključivo za tu ediciju izdvaja Hrvatski sabor, što je vrlo lijepo od njega. Predviđeno je da edicija bude prevedena na engleski i francuski jezik. Za francusko izdanje prvog dijela prekrasan predgovor je napisao Jacques Le Goff i u njemu kaže da kada francuski čitatelj upozna hrvatsko rano srednjovjekovlje, crvenit će se zbog toga što to do sada nije poznao. »Prvi ja.« - dodaje. Kada prijevodi te edicije jednom krenu u svijet, imamo se pravo nadati da će predodžba Hrvatske biti bolja nego što je do tada bila.

Mi: I posljednje pitanje – čime se još bavite osim poviješću?

TR: Ono što me oduševljava je klasična glazba, nju volim slušati. Osim nje, postoji još jedna mala djelatnost, filatelija. U kontaktu sam sa filatelistima, skupljam stare poštanske marke, ali žao mi je što čujem da nema mnogo mladih koji se za to zanimaju. Stare marke – to su priče o ljudima, o životima, o povijesti... iz bavljenja filatelistikom mnogo možete naučiti. Ove će godine u rujnu biti velika filatelistička izložba u Zagrebu, koju bih vam, kao studentima, toplo preporučio. Uzmimo npr. njemačku filatelistiku – vi iz nje možete iščitati čitav razvoj zemlje, kroz cijelo 19. i 20. stoljeće.

Mi: Hvala Vam na razgovoru!

TR: Mogli bismo mi još puno pričati...

Dr. sc. Tvrtko Jakovina

In memoriam:

Filip Potrebica (1933. - 2003.)

– najbolji povjesničar Požeštine

100

Profesor Filip Potrebica u mirovinu je otišao s prvim danom listopada 2003. godine. Uz zadnju kavu koju smo popili u kantini Filozofskog fakulteta na kojem je radio dvadeset godina, razgovarali smo o dva sintetska rada, teksta o povijesti grada Požege. Tijekom ljeta, unatoč bolesti, Potrebica je napisao dugački pregled povijesti Požege od njezinih početaka do 1945. godine. Bilo je dirljivo i zadivljujuće promatrati kako je nastajao posljednji Potrebičin tekst. Više smo puta o svemu razgovarali, nastojali uskladiti prijelaz na moj rad o poslijeratnoj povijesti grada. Bili su to naši posljednji telefonski razgovori. Još u rujnu je održavao ispite. Šesnaest dana po umirovljenju, Potrebica se priključio plejadi povjesničara iz Požeštine od kojih su najvažniji Josip Buturac, ili Ivan Švear, autor prve povijesti Hrvatske na narodnom jeziku.

Filip Potrebica bio je prije svega povjesničar Požeštine. U Požegi je završio osnovnu školu i Gimnaziju, istu onu na kojoj je, nakon završetka studija u Zagrebu, proveo pola radnog vijeka. Za razliku od tolikih budućih kolega, ali u tradiciji brojnih prethodnika koji su gradili slavu najstarije slavonske gimnazije, osim rada s đacima, Potrebica je znanstvenik. Nakon nastave o Napolenu i Cezaru, bavi se prije svega onim Požežanima koji su bili razlogom što je sićušni grad u središtu Slavonije u 19. stoljeću, bio nazivan »slavonskom Atenom«. Gimnazija, a jedno vrijeme i Akademija Posegana, fakultet na kojem se u 18. stoljeću studirala filozofija i teologija, bili su razlozi kulturnog i političkog uspona obrtničkog gradića koji je na književnoj i kulturnoj karti Hrvatske jedno od najvažnijih mjesta u 19. stoljeću. Potrebica i piše o svim tim fenomenima. U zasebnim je monografijama opisao Tri stoljeća Požeške gimnazije, Povijest knjižnica Požeške kotline, ali i Obrt u gradu Požegi. Doktorirao je na revolucionarnim događajima 1848./1949. u Požeštini. Kada je Požega postala biskupsko središte, napisao je knjigu o Katedrali sv. Terezije Avilske, čudesnom primjeru baroka u Hrvatskoj.

Od šezdesetih godina, Potrebica je pokretač brojnih lokalnih stručnih časopisa. Polovicom devedesetih pokrenuo je Zlatnu dolinu, znanstveno stručni godišnjak Požeštine. Požega je zahvaljujući tomu postala jedan od rijetkih manjih gradova koji su svake godine o svojoj povijesti, prirodoslovlju ili etnološkoj baštini dobivali

nove i originalne znanstvene prinose. Urednik je Biblioteke Posegane, u kojoj je posljednjih nekoliko godina tiskano desetak novih ili reprintiranih naslova o povijesti zapadne Slavonije. Potrebica je tako ne samo zadužio kraj u kojem je, i nakon što je poslom bio vezan za Zagreb, ostao njegov, već je i pokazao kako ne postoji lokalna povijest, već da je povijest i najograničenijeg dijela zemlje sastavni, često i važni dio opće povijesti. Zahvaljujući njegovim radovima možemo s većom sigurnosti pisati i razumijevati povijest Slavonije, a onda i Hrvatske. Mlađima je Potrebica najpoznatiji kao dugogodišnji autor udžbenika povijesti za osnovne i srednje škole. Dvadeset je godina predavao i metodiku nastave povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Bio je pročelnik odsjeka, redoviti profesor. Povremeno je predavao i na drugim sveučilištima.

Filip Potrebica najviše će nedostajati kolegama s kojima je radio, surađivao, svojim đacima i studentima, obitelji. Radovima koji su ostali iza njega još će ga dugo, dugo činiti našim prijateljem, kolegom i učiteljem.

Bilješke

Ivan Basić

REKONSTRUKCIJA PLATONOVIH ATLANTOLOŠKIH TEKSTOVA

102

¹ Taj je Kritija, nota bene, bio djed istoimenog, u historiografiji mnogo prominentnijeg, člana Tridesetorice – Kritije IV., koji je 403. pr. Kr. ubijen u jednoj uličnoj kavgi. Usprkos svojim dvojbenim političkim stavovima, Kritija IV. je bio tipični kulturni Grk svoga vremena – pisao je prozu, tragedije i liriku.

² Aristotel je Platonovu Atlantidu usporedio sa zidom kojeg su, prema Homeru, izgradili Ahejci oko Troje. Zid nitko nikad nije vidio, ali Homer je tvrdio da ga je plimni val uništio nakon pada Troje. Aristotel je o Atlantidi rekao: »Njen tvorac je prouzročio njen nestanak, kao što je učinio i Pjesnik [Homer] sa zidom Ahejaca« (Aristotela citira Strabon 2.3.6.).

³ Strabon 2.3.6. (Loeb ed., str. 391.).

⁴ Ibid. (Loeb ed., str. 393.). Posejdonije ujedno implicira da se taj izgubljeni kontinent nalazio između zapadne granice ekumene i Indije, dakle u Atlantiku.

⁵ Herodot, Povijest, II, 143.

⁶ Sastanak Sokrata, Timeja, Kritije i Hermokrata možda se zapravo nikada nije odigrao, ali ako jest, morao bi biti datiran

oko 420. pr. Kr.

⁷ R. Kraut, 1992, str. 1.

⁸ Tukidid, Povijest Peloponeskog rata, VI, 76.

⁹ Vidal-Naquet, 1986, str. 268; Gill, 1980, str. xviii.

¹⁰ Gill, 1977, passim.

¹¹ Plutarh, Život Perikla, 13.

¹² Platon, Epistula VII, 324B-325D.

¹³ Friedländer, 1958, str. 201.

¹⁴ Friedländer, 1958, str. 41.

¹⁵ Menon, 81C-D.

¹⁶ Morrow, 1960, str. 591.

¹⁷ Hesiod, Poslovi i dani, 134.

¹⁸ Timej, 92C.

¹⁹ Dombrowski, 1981, str. 123.

Dejan Zadro

INKVIZICIJA U SREDNJEM VIJEKU

²⁰ Franjo Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, 246.

²¹ Vid. E. van der Vekene, Bibliographie der Inquisition, 1963.

²² Prema: F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, 246.

²³ Baigent Michael - Richard Leigh, Inkvizicija, Zagreb: Stari grad, 2002, str. 318 (prema podacima elektroničkog kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu gdje još nije stigao obvezni primjerak).

²⁴ F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, 246; Ludwig Vones, »Inquisition«, 527-528.

²⁵ Miroslav Hroch – Anna Skybová, Ecclesia militans, 37.

²⁶ Ibid., 12.

²⁷ Ibid., 12.

²⁸ Gui Testas – Jean Testas, Inkvizicija, 13-16.

- ²⁹ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 16-25.
- ³⁰ *Ibid.*, 26-28.
- ³¹ M. Hroch – A. Skybová, *Ecclesia militans*, 15-16, 35.
- ³² G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 28-31.
- ³³ *Ibid.*, 32.
- ³⁴ *Ibid.*, 48-52.
- ³⁵ *Ibid.*, 32-52; 77-100.
- ³⁶ *Ibid.*, 53-54.
- ³⁷ M. Hroch – A. Skybová, *Ecclesia militans*, 42; Walter L. Wakefield, »Inquisition«, 487.
- ³⁸ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 54-56.
- ³⁹ *Ibid.*, 56-59.
- ⁴⁰ M. Hroch – A. Skybová, *Ecclesia militans*, 41.
- ⁴¹ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 60.
- ⁴² *Ibid.*, 59-65.
- ⁴³ *Ibid.*, 65-67.
- ⁴⁴ M. Hroch – A. Skálybov, *Ecclesia militans*, 41.
- ⁴⁵ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 67-70.
- ⁴⁶ M. Hroch – A. Skybová, *Ecclesia militans*, 42.
- ⁴⁷ G. Testas – J. Testas, *Inkvizicija*, 70-76.
- ⁴⁸ W. L. Wakefield, »Inquisition«, 487.
- ⁴⁹ Prema : <http://www.zdf.de/ZDF/inhalt/9/0,1872,2029257,00.html> (18. 05. 2003.)
- ⁵⁰ Vladimir Bayer, *Ugovor s Đavlom*, 19-22.
- ⁵¹ *Ibid.*, 117-118.
- ⁵² *Ibid.*, 129-137.
- ⁵⁷ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 5, 162.
- ⁵⁸ *Lexikon des Mittelalters* 1, 119-120.
- ⁵⁹ *Encyclopaedia Britannica CD 98 Multimedia Edition*
- ⁶⁰ Marc Bloch, *Feudalno društvo*, 275.
- ⁶¹ *Encyclopaedia Britannica CD 98 Multimedia Edition*
- ⁶² Bloch, *Feudalno društvo*, 319-324.
- ⁶³ Régine Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility« u: *Nobles and Nobility in Medieval Europe*, 62.
- ⁶⁴ Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, 45-47.
- ⁶⁵ Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility«, 62-63.
- ⁶⁶ Bloch, *Feudalno društvo*, 276.
- ⁶⁷ *Ibid.*, 276.
- ⁶⁸ Paul Fouracre, »The Origins of the Nobility in Francia« u: *Nobles and Nobility in Medieval Europe*, 19.
- ⁶⁹ Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, 135.
- ⁷⁰ Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility«, 55-56.
- ⁷¹ Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, 347.
- ⁷² *Ibid.*, 347.
- ⁷³ *Ibid.*, 251-253.
- ⁷⁴ O pronijama isp. Georgije Ostrogorski, »Pronija« u: *O vizantijskom feudalizmu, Sabrana djela I*, 119.
- ⁷⁵ *Ibid.*, 353.
- ⁷⁶ *Ibid.*, 281.
- ⁷⁷ Le Jan, »Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility« 67-68.
- ⁷⁸ Bloch, *Feudalno društvo*, 277.
- ⁷⁹ *Ibid.*, 280.
- ⁸⁰ *Ibid.*, 282-283.
- ⁸¹ Bloch, *Feudalno društvo*, 310-312.

Tin Pongrac

**PLEMSTVO I PLEMIĆKA KULTURA U
SREDNJEM VIJEKU**

⁵³ *Ibid.*, 349-351.

⁵⁴ *Ibid.*, 141-143.

⁵⁵ *Vid. Ibid.*, 185-211.

⁵⁶ *Rječnik hrvatskoga jezika*, 839.

- ⁸² Ivan Bojničić, O plemstvu : s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo, 4-5.
- ⁸³ Bloch, Feudalno društvo, 319-324.
- ⁸⁴ Brandt, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, 219-220.
- ⁸⁵ Bloch, Feudalno društvo, 379-385.
- ⁸⁶ Ibid., 322-323.
- ⁸⁷ David Crouch, The Image of Aristocracy in Britain, 1000 - 1300, 28-30.
- ⁸⁸ John Harvey Pinches, European Nobility and Heraldry, 26.
- ⁸⁹ Bloch, Feudalno društvo, 322-325.
- ⁹⁰ Pinches, European Nobility and Heraldry, 24-45.
- ⁹¹ Ivan Bojničić, O plemstvu : s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo, 25.
- ⁹² Crouch, The Image of Aristocracy in Britain, 1000-1300 94-96.
- ⁹³ K.B. McFarlane, The Nobility of Later Medieval England, 273.
- ⁹⁴ Bloch, Feudalno društvo, 324.
- ⁹⁵ Pinches, European Nobility and Heraldry, 278-279.
- ⁹⁶ Bloch, Feudalno društvo, 326.
- ⁹⁷ Pinches, European Nobility and Heraldry, 70.
- ⁹⁸ Ibid., 66-87.
- ⁹⁹ Timothy Reuter, »Nobles and others« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, 89-90.
- ¹⁰⁰ Bloch, Feudalno društvo, 284-285.
- ¹⁰¹ Primjer za to su spisi opata Petra iz samostana u Andernesu i spisi iz samostana u Bondevilleu i Obazineu.
- ¹⁰² Reuter, »Nobles and others«, 90.
- ¹⁰³ Jacques Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 487.
- ¹⁰⁴ William Stearns Davis, Life on a Medieval Barony, 93.
- ¹⁰⁵ Arthur Charles Fox-Davies, A Complete Guide to Heraldry, 77-79.
- ¹⁰⁶ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 488.
- ¹⁰⁷ Ibid., 488.
- ¹⁰⁸ Philip Warner, The Medieval Castle, 253.
- ¹⁰⁹ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 488.
- ¹¹⁰ Gérard Du Ry et al., Velika ilustrirana povijest svijeta, 4767.
- ¹¹¹ Ibid., 4768.
- ¹¹² Ibid., 4769.
- ¹¹³ Ibid., 4769.
- ¹¹⁴ Jack Cassin-Scott, The Illustrated Encyclopaedia of Costume and Fashion, 15.
- ¹¹⁵ Du Ry et al., Velika ilustrirana povijest svijeta 10, 4769-4770.
- ¹¹⁶ Davis, Life on a Medieval Barony, 114-117.
- ¹¹⁷ Ibid., 109.
- ¹¹⁸ Joseph and Frances Gies, Life in a Medieval Castle, 113.
- ¹¹⁹ Davis, Life on a Medieval Barony, 117.
- ¹²⁰ Ibid., 114-119.
- ¹²¹ Warner, The Medieval Castle, 107.
- ¹²² Davis, Life on a Medieval Barony, 118.
- ¹²³ Warner, The Medieval Castle, 109.
- ¹²⁴ Ibid., 105.
- ¹²⁵ Davis, Life on a Medieval Barony, 120.
- ¹²⁶ Warner, The Medieval Castle, 105.
- ¹²⁷ Primjer toga je pismo Petra od Bloisa u kojima opisuje vina na dvoru engleskog kralja Henrika II.
- ¹²⁸ Davis, Life on a Medieval Barony, 120.
- ¹²⁹ Warner, The Medieval Castle, 105-106.
- ¹³⁰ Bloch, Feudalno društvo, 87-90.
- ¹³¹ Timothy Reuter, »Nobles and others«, 92.
- ¹³² Bloch, Feudalno društvo, 295-296.
- ¹³³ Ibid., 296.
- ¹³⁴ Martin Aurell, »Western Nobility in the

Late Middle Ages« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, 269-270.

¹³⁵ Georges Duby, »The Aristocratic Households of Feudal France« u: A history of private life, 76.

¹³⁶ Bloch, Feudalno društvo, 299.

¹³⁷ James Harpur, Inside the Medieval World , 39.

¹³⁸ Le Goff , Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 490.

¹³⁹ Davis, Life on a Medieval Barony, 52.

¹⁴⁰ Gies, Life in a Medieval Castle, 125-126.

¹⁴¹ Aurell, »Western Nobility in the Late Middle Ages« , 267.

¹⁴² Gies, Life in a Medieval Castle, 128-134.

¹⁴³ Reuter, »Nobles and others«, 92.

¹⁴⁴ Bloch, Feudalno društvo, 384-385.

¹⁴⁵ Ibid., 384.

¹⁴⁶ Dominique Barthélemy, »Civilizing the Fortress: Eleventh to Thirteenth Century« u: A history of private life, 400.

¹⁴⁷ Bloch, Feudalno društvo, 290-291.

¹⁴⁸ Du Ry et al., Velika ilustrirana povijest svijeta 10, 4786-4789.

¹⁴⁹ Ibid., 4787-4788.

¹⁵⁰ Barthélemy, »Civilizing the Fortress: Eleventh to Thirteenth Century«, 400-401.

¹⁵¹ Ibid., 408-412.

¹⁵² Gies, Life in a Medieval Castle, 58-59.

¹⁵³ Ibid., 60.

¹⁵⁴ Ibid., 62.

¹⁵⁵ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 489.

¹⁵⁶ Gies, Life in a Medieval Castle, 62.

¹⁵⁷ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 489.

¹⁵⁸ Gies, Life in a Medieval Castle, 62.

¹⁵⁹ Ibid., 64.

¹⁶⁰ Ibid., 64-65.

¹⁶¹ Ibid., 66.

¹⁶² Ibid., 67.

¹⁶³ Ibid., 68.

¹⁶⁴ Ibid., 71-73.

¹⁶⁵ David Herlihy, Medieval Households , 157.

¹⁶⁶ Ibid., 73-76.

¹⁶⁷ Ibid., 103-107.

¹⁶⁸ Ibid., 105.

¹⁶⁹ Ibid., 110.

¹⁷⁰ Ibid., 107-109.

¹⁷¹ Ibid., 109.

¹⁷² Ibid., 110.

¹⁷³ Ibid., 135.

¹⁷⁴ Duby, »The Aristocratic Households of Feudal France«, 69.

¹⁷⁵ Ibid., 76.

¹⁷⁶ Ibid., 83.

¹⁷⁷ Ibid., 84.

¹⁷⁸ Aurell, »Western Nobility in the Late Middle Ages«, 266.

¹⁷⁹ Reuter, »Nobles and others«, 93-94.

Maja Miovec

MENOCCHIANSKO ČITANJE SHAKESPEAREA

¹⁸⁰ Henry Macherey, Teorija književne proizvodnje, 73.

¹⁸¹ Carlo Ginzburg, Sir i crvi. Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća.

¹⁸² H. Macherey, Teorija književne proizvodnje, 13.

¹⁸³ Louis Montrose, Purpose of playing (Anatomija glume), 1.

¹⁸⁴ Louis Althusser, Ideologija i ideološki aparati države, 122.

¹⁸⁵ L. Montrose, Purpse of playing (Teatar

promjene), 8.

¹⁸⁶ L. Montrose, Purpose of playing (Drama, teatar, društvo i država: Oblik i pritisak), 1.

¹⁸⁷ L. Montrose, Purpose of playing (Od pozornice do države), 7.

¹⁸⁸ Stephen Greenblatt, Nevidljivi meci (Renesansni autoritet i njegova subverzija; Henrik IV., Henrik V.), 20.

¹⁸⁹ N. Z. Davis, Povratak Martina Guerreera.

¹⁹⁰ H. Machery, Teorija književne proizvodnje, 19.

¹⁹¹ Roland Barthes, Smrt autora

¹⁹² Erazmo Roterdamski, Pohvala ludosti, 57.

¹⁹³ William Shakespeare, San Ivanjske noći (čin V. scena I.)

Marko Maurović

JOSIP PROTIV JOSIFA

¹⁹⁴ Isaac Deutscher, Staljin: Politička biografija, 509.

¹⁹⁵ Ivo Banac, Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjep u jugoslavenskom komunističkom pokretu, 22.

¹⁹⁶ Održano u Jajcu.

¹⁹⁷ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 22.

¹⁹⁸ Dušan Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 298.

¹⁹⁹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 32.

²⁰⁰ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 296.

²⁰¹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 35.

²⁰² Ibid., 35.

²⁰³ Ibid, 36.

²⁰⁴ Darko Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu: Odnosi s velikim silama 1949-1955, 24.

²⁰⁵ Ibid., 24.

²⁰⁶ Ibid., 24.

²⁰⁷ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 34.

²⁰⁸ Miloš Mikelin, Staljin: Životni put samodrška, 401. Đilas je kasnije postao jedan od najžešćih jugoslavenskih kritičara staljinizma.

²⁰⁹ Ibid., 305.

²¹⁰ Osnovana je 1919. godine. Cilj joj je bio obaranje kapitalizma, te uspostava diktature proletarijata i međunarodne sovjetske republike.

²¹¹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 23-24.

²¹² I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 28.

²¹³ Ibid., 44-45.

²¹⁴ David S. Painter, Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa, 16-17.

²¹⁵ Ibid., 38.

²¹⁶ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 291.

²¹⁷ M. Mikelin, Staljin: Životni put samodrška, 383.

²¹⁸ D. Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, 367.

²¹⁹ Osnivačka skupština se održala u poljskom mjestu Szklarska Poreba 1947. godine.

²²⁰ I. Deutscher, Staljin: Politička biografija, 503.

²²¹ M. Mikelin, Staljin: Životni put samodrška, 400.

²²² D. S. Painter, Hladni rat, 30.

²²³ Ibid., 31.

²²⁴ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 290.

²²⁵ I. Banac, Sa Staljinom, 39.

²²⁶ Ibid., 31.

²²⁷ Zapad je tada Broza smatrao najodanijim europskim Staljinovim saveznikom.

²²⁸ Vladimir Dedijer, Novi prilozi, 2: 917-18

²²⁹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 31.

²³⁰ Jasper Ridley, Tito: Biografija, 295-296.

²³¹ Sastanak predsjednika vlada država253 pobjednica u Drugom svjetskom ratu, radi pripreme Pariških mirovnih ugovora s državama, bivšim saveznicama pobijeđenog Trećeg Reicha u Europi.

²³² D. Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, 24.

²³³ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 291.

²³⁴ Ibid., 290.

²³⁵ tj. Staljina.

²³⁶ Josip Broz Tito, Sabrana djela, 17: 36-37.

²³⁷ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 48-49.

²³⁸ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 297.

²³⁹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 50.

²⁴⁰ J. Ridley, Tito: Biografija, 300.

²⁴¹ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest , 292.

²⁴² D. Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, 25-26.

²⁴³ J. Ridley, Tito: Biografija, 297.

²⁴⁴ Ibid., 294.

²⁴⁵ To su bili Titograd i Titovo Užice.

²⁴⁶ Prema komunističkoj ideologiji »imperij« je pojam koji je imanentan buržoaskim društvima. Njega je stoga, barem iz marksističke perspektive, posve neprikladno shvaćati u doslovnom značenju unutar sintagmi »jugoslavenski imperij« ili »sovjetski imperij«. Unatoč mogućoj neprikladnosti, izabrao sam ovaj termin kako bih naglasio činjenicu da su se i Jugoslavija i SSSR odnosili prema slabijim zemljama na način za koji su tvrdili da je jedan od osnovnih obilježja vanjske politike zemalja Zapada. Dok su se komunisti u teoriji trebali boriti protiv dominacije jačih zemalja nad slabijim, u praksi su Jugoslaveni i Sovjeti iskazivali upravo suprotno. Da stvar bude još paradoksalnija, oni su to činili protiv svojih ideoloških saveznika.

²⁴⁷ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest,

.....

.....

